

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'AN'DA ZAMAN KAVRAMI VE "AN"

Esmâ PASLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğretim Üyesi Hakan UĞUR

KONYA - 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsma Paşlı		
	Numarası	148106011041		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Kur'anda Zaman Kavramı ve "An"			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

İsma Paşlı

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ESMA PASLI
	Numarası	148106011041
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Hakan UĞUR
	Tezin Adı	Kur'an'da Zaman Kavramı ve "An"

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Kur'an'da Zaman Kavramı ve "An" başlıklı bu çalışma 19.04/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr Öğretim üyesi	Hakan Uğur	
2	Prof. Dr	Fatma Arıye Senat	
3	Dr Öğretim üyesi	Ayşe Retül Oruç	
4			
5			

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Bu tez, tefsir alanında yapılmış bir kavram araştırmasıdır. “Kur'an'da Zaman Kavramı ve An” isimli bu çalışmada tefsir ilminin kaynaklarına müracaat edilerek konu araştırılmıştır. Bu çalışmada önemli bir zaman kavramı olan “an”ın Kur'an açısından yeri tahlil edilerek, bu kavramla bağlantılı diğer zaman kavramları da incelenmiştir. Kur'an'ın zamansal kavram toplulukları içerisinde “an”ın yeri, bağlantıları incelendiğinde Kur'an'ın her konuda olduğu gibi bu konuda da izlediği dengeli orta yol görülecektir.

Zaman, insanlık tarihi boyunca insan düşüncesini sürekli meşgul eden kavramlardan biridir. İnsan hayatının her alanında kendisini bir şekilde gösterir. Çok soyut ve derin bir kavram olarak pek çok disiplini meşgul eden zaman kavramının tefsir ilmi açısından durumu nedir? Çalışmamızda bu sorunun cevabını aradık. Çalışmamıza konu olan “an” ise zamanın bugün için kabul edilen en küçük parçası. Zamanla ilgili bir şeyler söyleyen, “an”la ilgili de bir şeyler söylemiştir muhakkak. Biz bu çalışmamızda öncelikle “zaman”a ilişkin bugüne dair söylenenleri kısaca irdelemek suretiyle, zamanın içerisinde “an”ın konumunu belirlemeye çalıştık. Bu kısa değinide zamana ve an'a odaklanan disiplinler üzerinde kısaca durduk. Tasavvuf gibi. Esas olarak da Kuran'ın zamana ve “an”a ilişkin mesajlarının neler olduğunu ortaya koymaya çalışarak, “an” hakkında şimdiye kadar söylenenlerin Kur'an mesajına uygunluğu açısından değerlendirmesini yapmaya gayret ettik. Çünkü Kur'an tarihselliği açısından muhataplarına geçmişten mesajlar verirken, hesap ve sonsuzluk aleminden haberler vermek için gelecek zamana gitmektedir. Fakat Kur'an'ın esas durduğu zaman muhatapın O'nu okuduğu zamandır. Oda şimdiki zaman ve an'dır. Bu zaman açısından Kur'an ayetlerini incelemek ve mesajların zaman açısından okumasını yapmak önemli bir çalışma olacaktır.

Tefsir ilmi açısından meseleye baktığımızda, başta müfessirlerimiz olmak üzere ilim adamlarının konu hakkında yaptıkları tespitler, konunun İslam ümmeti açısından ne şekilde değerlendirildiği sorusuna açıklık getirmede yardımcı olacaktır. İnsanlığın başlangıcından bu yana düşünen insanların zihinsel faaliyetlerinde sürekli canlı bir ortam oluşturan zaman, Kur'an çevresinde oluşmuş tefsir halkalarında aynı sıcaklığı koruyabilmiş mi? Çalışma esnasında kaynak olarak klasik tefsir kitaplarından ve günümüz tefsir kitaplarından yararlanılmıştır. Konuya ilişkin kayda değer telif eserlerin görüşlerine de yer verilmiştir.

Konunun seçiminden itibaren, çalışmanın değişik aşamalarında yapıcı tenkit ve önerileriyle çok değerli katkılarda bulunan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Hakan UĞUR beyefendiye en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Esmâ PASLI

Konya, 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Esmâ PASLI		
	Numarası	148106011041		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Hakan UĞUR		
Tezin Adı	KUR'AN'DA ZAMAN KAVRAMI VE "AN"			

ÖZET

Akıl sahibi her canlının üzerinde düşünmeden edemediği “zaman”, her ne kadar kavram olarak zikredilmese de alt kavramlar kapsamında Kur'an'ın müteaddit ayetlerinde ibret alınması istenen bir husus olarak nitelendirilmiştir. Kainatta var olan bu delilleri (ayetleri) gözlemlediğimiz zaman, bu delillerin bir bütünlük arzettiğini bu bütünlüğün de bir denge içerisinde hareket ettiğini de görmüş oluruz. Kainatta var olan bu dengeye: “*Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.*” (Kamer 54/49) ayeti işaret etmektedir. Yaratılan varlıklarda var olan ölçü (*kader*) kapsamında gece (*lejl*) ve gündüz (*nehar*) gibi pek çok zaman kavramı Kur'an'da zikredilmektedir.

Çalışmamız giriş bölümü dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi konusunda bilgiler verilmiştir. Birinci bölümün birinci kısmında zaman kavramı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda ise zaman ile bağlantısı bulunan kavramların Kur'an'daki konumları ve farklı anlamları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümün birinci kısmında zamanın en küçük birimi kabul edilen “an” hakkında bilgi verilmiştir. Kur'an'da “an” kavramıyla bağlantılı ayetlerin tahlili yapılmıştır. İkinci kısımda “An” kavramı kapsamında oluşması beklenen bilinç ve davranış kelimesi ve kullanımı konusunda Kur'an'ın bakış açısı konusunda yapılan çalışmalar yer almıştır. Sonuç bölümünde ise yapılan araştırmalar ile ilgili varılan sonuçlar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zaman, An, Kur'an, Dehr

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Name Surname	Esmâ PASLI		
	Student Number	148106011041		
	Department	Basic Islamic Sciences / Tafsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Lec.Dr. Hakan UĞUR		
Title of the Thesis/Dissertation	THE CONCEPT OF TIME IN QUR'AN AND THE "MOMENT"			

ABSTRACT

Albeit time, about which every living creature having reason cannot help thinking, are not mentioned as a concept, in the scope of sub concepts, was qualified as a point that was necessary to be drawn a lesson in the repetitive verses of the Qur'an. When we observe these evidences (verses) that are existent in the universe, we see that these evidences act have integrity and that this integrity acts in a balance. The verse "*Verily, all things have We created in proportion and measure..*" (Kamer 54/49)" points out this balance that is existent in the universe. In the scope of measure/fate (kader) that is existent in the living creature, many concepts related to time such as nighttime (*leyl*) and daytime (*nehar*) are mentioned in the Qur'an.

Our study consists of three sections other than introduction. In the introduction section, the information is given about the subject, aim, and method of the study. In the first part of the first section, the concept "time" is mentioned about. In the second part, the positions and different meanings of the concepts that are related to time in the Qur'an are discussed. In the first part of the second section, the information is given about "moment" that is the smallest unit of time. The verses related to the concept "moment" in the Koran are also analyzed. In the second part, the studies incorporating the viewpoint of the Qur'an about the words "conscious and behavior" that are expected to form in the scope of the concept "moment" and their use take place. In the conclusion section, the conclusions reached about the studies carried out were stated

Keywords : Time, Moment, The Qur'an, **Dehr**

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Konusu.....	1
B. Çalışmanın Amacı.....	1
C. Çalışma Yöntemi.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZAMAN KAVRAMI

A. Zaman Kelimesi	3
1. Zaman Kelimesinin Kullanımı	4
2. Kelimenin Düşünce Tarihindeki Alt Yapısı	6
B. Zamanla Bağlantılı Kelimeler	10
1. Kur'an'da Kısa Zaman Dilimlerini İfade Eden Kelimeler	13
a. Vakt: (وقت).....	13
b. Bağteten (بَعْتَةٌ).....	16
c. Lemhu'l-basar (لمح البصر)	19
d. Sâat (سَاعَةٌ)	21
e. Leyl (ليل).....	22
f. Fecr (الفجر).....	25
g. Subh (الصُّبْح).....	26
h. Duhâ (الضُّحَى).....	27
i. Nehâr (النَّهَار).....	29
j. Yevm (يوم).....	30
2. Uzun Zaman Dilimini Anlatan Kelimeler	40
a. Şehr (شهر)	40
b. Sene (سنة).....	41

c. Hîn (حين)	45
d. Ahkâb (احقَاب)	47
e. Asr (عصر)	48
f. Dehr (دهر)	49
g. Ebed (أبد)	58
h. Huld (خلد)	60
i. Sermed (سرمد)	63

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA AN KAVRAMI

A. Kelime Anlamı	64
B. Terim Anlamı	65
C. Kur'an'da Geçen An Ayetlerinin Analizi	67
1. Zaman Allah'ın Bir Ayetidir	67
2. “ <i>Ānâe'l-leyl</i> ” (Gece Anları)	72
3. An İçerisinde Bilinmez Alanlar (Ğayb)	78
4. An İçerisinde Acele Etmemek	79
5. Son Anda Yapılan Tевbe	83
6. Gerçeklerin Zaman İçerisinde Ortaya Çıkması	89
7. Anı Ertelemek	92
8. Hükümlerin Zamanla Değişebilmesi	99
9. Anın Fiili Boyutu	102
D. An Kelimesinin Hikmet Boyutu	103
1. Her Anın İlahi Kayıt Altında Olması	103
2. Geçmiş Ümmetlerin Yaşantısı	105
3. Kur'an'ın Gelecek Zaman Perspektifi	107
4. Zamanı Bir Nimet Olarak Farkedebilmek	110
5. Emir ve Nehiylerde Zaman	113
6. Yaratımın Devamlılığı ve Sürekliliği	121
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	132
ÖZGEÇMİŞ	139

KISALTMALAR

age	: Adı Geçen Eser
AÜ. DTCF.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
b.	: İbn (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladî
md.	: Maddesi
(M.Ö.)	: Milattan Önce
s.	: Sayfa Numarası
ss.	: Sayfalar
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
tsz.	: Tarihsiz
v.	: vefatı
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu

İnsanlığın başlangıcından bu yana sürekli düşünürleri meşgul eden ana konulardan birisi olan “zaman” konusu çerçevesinde “an” kavramının Kur’an’a göre konumu nedir? Kur’an’ın zamana ve ana bakışı, tefsir kitapları esas alınarak incelemeye tabi tutulmuştur. Bu inceleme sırasında zamana ilişkin genel bakış açısı ile sürekli bir bağ kurulması elzem görüldüğünden çalışmada bu göz önüne alınacaktır.

B. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma zaman ve zamana ilişkin kelimeleri ve çalışmamızın eksenini oluşturan “an” kelimesini genel perspektifi yadsımayarak Kur’an bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma bu kelimelerin teoriğini ele almakla birlikte, pratikte ne gibi sonuçlar doğurması gerektiğini ortaya koymayı da amaçlamaktadır. Konuya ilişkin müfessir görüşlerinin ele alınması suretiyle, İslam ümmetinin konuya ilimsel bakış açısının ne olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Kur’an’ın eşsiz mesajlarının konu bağlamında günümüze taşınmasına ilişkin sağlıklı öneriler getirmek de araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

C. Çalışma Yöntemi

“Kur’an’da Zaman Kavramı ve An” isimli bu çalışma öncesinde konuya ilişkin genel bir kaynak taraması yapılmıştır. Bu tarama neticesinde izlenecek adımlar belirlenmiştir. Araştırması yapılan zaman ve an’a ilişkin kelimelerin evrensel boyutunu göz önüne alarak, öncelikle konunun evrensel kaynak ve bilgi araştırması yapılmıştır. Konunun genel boyutunun çok geniş olması ve ana araştırma konumuz olmaması hasebiyle sadece genel kültür bazında kaynak eserlere müracaat edilerek genel bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Zamana ilişkin kayda değer bazı görüşlerin genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın esasını teşkil eden Kur'an'da zaman ve an kavramı araştırılırken öncelikle tefsir kitapları ele alınarak, konularla ilgisi dahilinde diğer kaynak eserlere müracaat edilmiştir. Konuyu ilgilendiren ayetlerin tefsir ve yorumlanmasında İslam literatürüne girmiş kaynak tefsirlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayetlerin meali konusunda *Yüce Kur'an ve Açıklamalı – Yorumlu Meâli*¹ isimli eser ile *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* isimli eser² esas alınmıştır. Ancak ayet meallerinde konuya yaklaşımı bakımından uygunluk arz eden diğer meallerden de istifade edilmeye gayret edilmiştir. Mealler verilirken mealler arasında karşılaştırmalar yapılarak konuya uygun anlamların verilmesine dikkat edilmiştir. Konuya ilişkin ayetler serdedilirken, ayetle ilgili farkındalık oluşturan tefsirlere özellikle yer verilmiştir.

Araştırmamızın konusu olan “an” ve bağlantılı olduğu zaman kavramını incelerken bazı sınırlılıklara dikkat ettik. “Zaman” konusu –Kur'an terimi olmamasına rağmen- kelime ve terim olarak çok genel çerçevede ele alınmıştır. Konunun felsefeyi ve kelamı ilgilendiren yönlerine mecbur kalınmadıkça girilmemiştir. Zamana ilişkin Kur'an'da geçen kelimelerin de yine genel bir tanıtımı yapılarak “an” bağlamında interaktif ilişkisi görülen yanlar üzerinde durulmuştur. Ayrıntılı semantik tahliller konumuz dışında kalmıştır. Son bölümde özellikle an kavramına ilişkin Müslüman toplumda meydana gelen farklılıklar, yine Kur'an ekseninde incelenmiştir. Bu farklılıkların olumsuz yönlerine değinilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda ortaya çıkan tespitler sonuç bölümünde ele alınmıştır.

¹ Şener Abdulkadir, Sofuoğlu Cemal, Yıldırım Mustafa, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı – Yorumlu Meâli*, TDV Yay., İzmir 2016

² Karaman Hayrettin, Özek Ali, Dönmez İbrahim Kafi, Çağrııcı Mustafa, Gümüş Sadrettin, Turgut Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV Yay., Ankara, 2017.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZAMAN KAVRAMI

A. Zaman Kelimesi

Sözlükte “vaktin azına veya çoğuna verilen bir isim” olarak tanımlanan zaman (çoğulu *أزمنة/زمن/أزمان/أزمن*) kelimesi örfte farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin insanlar için önemli belirli dönemleri isimlendirmek için de bu kelime, “sıcak / soğuk zaman”, “meyve zamanı” şeklinde kullanılır. Ebû Heysem (v.1040), zamanın iki ay ile altı aylık süreyi kapsayan bir süreyi isimlendirmek için kullanıldığını ifade eder.³ Aynı zamanda kök anlamı itibariyle, uzun zaman sürecekle hastalanmak, ihtiyarlık ve müzmin bir illetten dolayı zayıflamak anlamlarına gelir. Ayrıca üzerinden uzun zaman geçmek anlamında kullanılır. Gök bilimiyle ilgilenen eski araştırmacılara göre göğün en yüksek katındaki hareketin ölçüsü olarak isimlendirilir.⁴

Arap dil bilginleri zaman ve dehr kelimelerinin aynı anlama gelip gelmedikleri konusunda farklı görüşler dile getirmişlerdir. Zaman ve dehr kelimesini bir gören dilciler yanında bu iki kelimenin farklı anlamlara geldiğini savunan dilcilerde vardır. Bu dilciler arasında sayabileceğimiz Ebû Heysem (v.1040) zamanın dönemler halinde bölünebildiğini, “dehr”in ise bölünemeyeceğini ifade eder.⁵ Kelime Türkçemize “bir iş veya oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre,

³ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, h.1414, XIII/199.

⁴ Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'l- Kütübü'l- İlmiye, Beyrut, 1983, s.114.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII/199.

vakit” anlamında girmiştir.⁶ Kelimenin kökenini eski İran dini akımı olarak bilinen Zurvanizm’deki zaman ve kader tanrısı “Zurvan’a dayandıranlar da vardır.⁷

1. Zaman Kelimesinin Kullanımı

“Zaman” kelime olarak Kur’an’da geçmez. Bunun yerine gerek zaman yerine kullanılan, gerekse zamanın sadece bir özelliğini veya bir bölümünü ifade eden pek çok terim kullanılır.⁸ Kur’an’da zaman yerine kullanılan kelimeler ilerideki başlıklarda ele alınacaktır.

Hadis metinlerinde “zaman” kelimesine rastlamaktayız. Örneğin Ebu Hureyre’den rivayet edilen Buhari’nin naklettiğine göre Nebi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

«يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لَا يُبَالِي الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ، أَمِنَ الْخَلَالِ أَمْ مِنَ الْخَرَامِ»

“İnsanlar üzerine bir zaman gelecektir ki, kişi aldıklarının helal mi haram mı olduğunu umursamaz durumda olacak.”⁹ Metindeki “zaman” kelimesinden kastedilenin gelecek zaman olduğu anlaşılmaktadır. Yine bir başka Ebu Hureyre hadisinde de Rasul’ün dilinden zaman kelimesi şöyle kullanılır:

إذا اقترب الزمان لم تكذب رؤيا المؤمن تكذب

“Zaman yaklaşınca mü’minin rüyası yalan çıkmaz. Çünkü mü’minin rüyası nübüvvetin kırk altı cüz’ünden bir cüzdür. Nübüvvetten bir parça olan, yalan olamaz.”¹⁰ “Zamanın yaklaşması” tabiri üzerinde hadis şarihleri gündüz ve gece sürelerinin uzama ve kısaltmalarının sona erip birbirine eşitlendiği bir zamanda (eyyâm-ı terbi’) beşer fitratında meydana gelen ılımlı bir durumun rüyalara tesir

⁶ Eren, Hasan ve ark., “Zaman”, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1988., II/1662.

⁷ Kutluer, İlhan, “Zaman”, *DİA*, Ankara 2013, .XXXIV /111; Muhammed Tahir b. Aşur, *et-Tahrir ve’Tenvir*, Dar et-Tunusi, Tunus, 1984, XVII / 223.

⁸ Zaman yerine geçebilecek kelimeler arasında, “dehr”, “vakt” kelimelerini örnek gösterebiliriz.

⁹ Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğira b. Berdizbeh el-Cu’fî, *Sahihu’l-Buhari* Dar en-Necat, h.1422, “Büyû”.

¹⁰ Buhârî, “*et-Ta’bir*”, 7017.

ettiği ve daha doğru rüyaların görüldüğü gibi bir yorum yapmışlardır. Bir başka yorumda da kıyamet kopmazdan önce yine gece ve gündüz sürelerinin eşit olacağı ve bunun da isabetli rüyalara yol açacağı belirtilmektedir.¹¹

Müfessirler kitaplarında “zaman” kelimesini genellikle “çağ, dönem” anlamlarında kullanmışlardır. Örneğin İbn Münzir en-Nisâbûrî (v.930) tefsirinde zaman kelimesini sadece üç defa zikreder ve “çağ, devir” anlamlarında kullanır.¹² Emevi devri hicv şairlerinden olan Ferezdak’dan (v.732) “zaman”ın genel anlamda insanların üzerindeki yıkıcı etkisine ilişkin bir beyit bazı tefsir kitaplarında aktarılır ve şair bu şiirinde zamanının idaresini hicveder:

“وَعَصْرُ زَمَانٍ يَا ابْنَ مَرْوَانَ لَمْ يَدَعْ ... مِنَ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَطًا أَوْ مُجْلَفًا”

“Zamanın dişleri ey Mervan’ın oğlu... maldan bir şey bırakmadı. Ancak yontulmuş ve tüketilmiş şeyler.”¹³

Ebû İshak es-Sa’lebî’nin (v.427/1035) ünlü tefsirinde İbn Rahuye’den (v.238/853) rivayet edilen:

“يَأْتِي عَلَى أُمَّتِي زَمَانٌ يَصِيحُ الرَّجُلَ مُؤْمِنًا وَيَمْسِي كَافِرًا يَبِيعُ دِينَهُ بِعَرَضٍ يَسِيرٍ مِنَ الدُّنْيَا”

“Ümmetim üzerine öyle bir zaman gelecektir ki, kişi mü’min olarak sabahlayacak, kafir olarak akşamlayacak. Dinini basit dünya menfaatine satacak”¹⁴ hadisinde, zaman kelimesi “devir” anlamında kullanılmaktadır. Zaman kelimesinin günlük kullanımda geçerli olan çağ, devir gibi anlamları dini metinlerde ön plana

¹¹ Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, *Sahihi Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Terc. Ahmed Naim, DİB Yay., Ankara, 1987, .XII/282

¹² İbn Münzir en-Nisaburi, *Kitabu Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Meâsir, Medine, 2002, I/154.

¹³ Ebu Ca'fer et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, Müessesese er-Risale, 2000, .X/324.; es-Sa'lebî Ahmed b. Muhammed b. İbrahim Ebû İshak, *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâr İhyâi't- Tûrâs el-A'rabî, Beyrut, 2002, IV/66; Mâverdî Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l Uyûn*, Dâr kütübi'l-İlmiye, Beyrut, II/40.

¹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an*, III, /125; Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahihi Müslim*, Daru'l-İhya et-Tûras el-A'rabî, Beyrut, tsz. “et-Tefsir”, I/186.

çıkılmaktadır. Zaman, Kur'an'da geçmese de ilgili tüm kelimeleri bünyesinde toplayan bir tür şemsiye kelime rolünü oynadığı anlaşılmaktadır. Şemsiye kelime altında görev yapan tüm kelimeler zamanı çok çeşitli renkleriyle temsil ederler. Kur'an'da mutlak manada veya mutlaka yakın müphem, belirsiz müddette zamanı ifade eden kelimelerin azlığına mukabil, yıl, ay, gün, gece, gündüz gibi çeşitli uzunlukta ama sınırlı, bölümlü, başlangıç ve sonuç hudutları belli insan hayatının çeşitli dilimlerini ifade eden tabirler sıkça kullanılmıştır.¹⁵

2. Kelimenin Düşünce Tarihindeki Alt Yapısı

Bir önceki olaydan bir sonrakine giden bir süre içerisinde insan zihninde fasılasız düşünülen sürekli değişim, genelde zaman olarak algılanmaktadır. Geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman yürüyen bir bant gibi insan zihninden geçerek bir an bile durmayan bu akışla bütünsel bir algı oluşturur. Bu algının mahiyeti konusunda tüm düşünürler bir şeyler söylemişlerdir. Örneğin Bergson (v.1941) bu bağlamda: “*Biz aslında zamanı düşünmüyoruz, içerisinde yaşıyoruz*” demektedir.¹⁶ İçinde yaşanan bir ortamın anlaşılabilirliğinin ne kadar zor olduğunu ifade etmek istemiştir. “Zaman nedir?” geçmişten günümüze kadar insanlığın zihnini sürekli meşgul etmiş ontolojik (varlıksal) bir sorudur. Bütün disiplinler ve bu disiplinlere bağlı olan veya olmayan bütün düşünürler bu basit gibi görünen sorunun cevabını verebilmek için çok çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Sayısız görüşlerin oluşturduğu çok sayıdaki düşünsel biçimlerin etrafında birçok tartışma ortamları oluşmuştur. Bir örnek vermek gerekirse zamanın anlaşılmazlığının en samimi itirafçısı olarak karşımıza ilk çağ Hristiyan düşünürü Saint Augustinus (v.430) çıkar. Anlamakla inanmak arasındaki çelişkileri “şüpheli bir yakarıyla” en aza indirme çabası içine girerken *Confessiones*’ (İtiraflar) da zaman konusuna genişçe yer ayırır. “Zaman nedir?” sorusuna cevap verirken bu kelimeyi tanımlamanın zorluğunu itiraf eder:

¹⁵ Canan, İbrahim, *İslâm'da Zaman Tanzimi*, CihanYay. İstanbul 1985. s.25.

¹⁶ Bölek, Ali, “Zaman” *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yy., İstanbul 1990, IV/ 263.

*“Bunu bana kimse sormasa bilebiliyorum, ama biri sorarsa nasıl açıklayacağımı bilemiyorum. Ama şurasını kesin olarak söyleyebilirim ki, hiçbir şey geçmeseydi zamanda, geçmiş zaman olmazdı; hiçbir şey olacak olmasaydı gelecek zaman olmazdı; hiçbir şey olmasaydı şimdiki zaman olmazdı.”*¹⁷ Paradoksal bir yaklaşım sergileyen bu itiraftan sonra da bu sorunun çözümlenmesi için Tanrı’dan yardım talep eder.

“Evrene egemen olan sen, insanlara gelecekte olacaktan hangi şekilde öğretiyorsun?”

*Nitekim bunları peygamberlerine öğrettin. Hiçbir şey senin için gelecek olmayan sen, geleceği nasıl öğretiyorsun? Ya da geleceğin şimdiki zamandaki işaretlerini nasıl öğretiyorsun? Kuşkusuz var olmayan öğretilemez de. Kullandığın yöntem gözümden kaçıyor; gücümü aşıyor; kendiliğimden ona ulaşamam; (itiraf ediyor) ama ey ruhumun tatlı nuru! Senin yardımınla bana bunu bağısladığında, bunu başarabilirim.”*¹⁸ Bu cümleyle zaman kelimesinin anlaşılmağını itiraf etmektedir. İnsanın içinde yaşadığı bu zaman algısını mahiyet itibariyle anlamak zordur. Zamanı anlamak için kullanılan metodolojinin niteliği de önemlidir. Bir falcının, kahinin veya bir bilim adamının zamanla ilgili çıkarımlarında kullandığı metodoloji birbirinden farklı olacaktır. Müslüman bir araştırmacı, ilimde derinleşmek istiyorsa¹⁹ Kur’an’da sık sık vurgulanan sünnetullah (Allah’ın değişmez evrensel yasaları) çerçevesinde araştırmasını yapmalıdır. Bu çerçevede yapılan bir zaman araştırması, meselenin Kur’an açısından en doğru biçimde çözümünü ortaya koyacaktır. Müslüman toplumun İslam’ın başlangıcından bugüne kadarki zamana ilişkin değerlendirmelerini tam olarak ortaya koymak çok kolay bir mesele değildir. Bu araştırmanın sınırlarını aşar. Fakat Kur’an’ın zaman kelimesine ilişkin mesajlarında Cahiliye Araplarının alışkanlıklarını, zamana karşı gösterdikleri olumlu

¹⁷ Augustinus, *İtiraflar*, Çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yy., İstanbul, 2007, s.114.

¹⁸ Augustinus, *İtiraflar*, s.117.

¹⁹ Ali İmran 4/7.

ya da olumsuz tutumu dile getirmek ve kelimenin düşünsel alt yapısını ortaya çıkarmaktaki fayda göz ardı edilmemelidir.

Cahiliye dönemi Araplarının zamana ilişkin bakış açısını genel anlamda şu ayet en veciz biçimiyle ortaya koymaktadır:

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

“İnkarcılar derler ki: Hayat bu dünya hayatından ibarettir, (birilerimiz) ölür (birilerimiz) doğar (Bu böyle devam eder gider). Bizi yok eden sadece zamandır (öldükten sonra dirilecek de değiliz). Onların (ne zamanın mahiyeti ve de yeniden diriliş konusunda) bir bilgileri var; sadece hayal mahsulü temelsiz şeylere göre konuşuyorlar.”²⁰

Kur'an'ın kendilerine indiği Arap toplumunda yaşamını sürdüren bir kişinin zihnine yerleşmiş zaman anlayışının temelini bu ayete göre şu maddeler oluşturmaktadır:

a-Bu dünya hayatı yaşanacak tek hayattır.

b-Zaman (dehr) bu dünya hayatını sona erdiren bir unsurdur.

c-Böyle bir düşünce tarzının ilmi açıdan bir altyapısı yoktur ve sadece varsayımlara (zanlara) dayanmaktadır. Varsayımlara dayalı negatif zaman düşüncesinin Arap toplumunda badiye yaşamından şehrin şairlerine kadar uzanan bir seyir izlediği de görülmektedir.²¹ Cahiliye devri Arap şiirinde kullanılan temalar, onların zamana ilişkin görüşlerini açıklıkla ortaya koymaktadır. Zuheyr b. Sulmâ (v.615) bir kasidesinde şöyle der:

واعلم ما في اليوم والأمس قبله

ولكنني عن علم ما في غد عمّ

²⁰ Casiye 45/24.

²¹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara tsz..s.156.

“Ben bugünü ve öncesi olan dün olup biten şeyleri bilirim,

Fakat yarın olacaklara karşı körüm.”²²

O dönem toplumunun duyu organlarından aldıkları anlık verilerle hayatlarını tanzim eden bir toplum görüntüsü çizmekte oldukları anlaşılmaktadır. Geçmiş zaman hafızalarda kayıtlı, şimdiki zamanı yaşıyorlar, gelecek zamanı ise kahinlere sorarak tahmin etmeye çalışıyorlar. Anlık yaşamayı âdet haline getirmiş bir toplumun, Kur'an tarafından eleştirilen yönü, bu toplumun zamana yüklediği yaratıcılık ve yok edicilik rolüdür. Ayet bu toplumun zamana ilişkin görüşlerinin herhangi bir bilgiye dayanmadığını, ancak zanna dayalı bir düşünce olduğunu ifade eder. Anı yaşamakla anlık yaşamak arasındaki farkı kısaca belirtecek olursak; zamanı Allah'ın ayetlerinden biri olarak görüp o zamanın en küçük ve önemli birimi olan anı değerlendirmek onu hissetmek ve duyumsamak anı yaşamak olarak değerlendirilebilir. Anlık yaşamak ise zamanın sadece kişiye hoş gelen anlık taraflarına odaklanarak, ondan kendisi için çıkar sağlamak ve zamanın geçmişine ve geleceğine ilişkin hiçbir yükümlülük hissetmemektir. İşte Kur'an'ın indirildiği çağda da etkisini gösteren bu anlık yaşamak düşüncesi vahiy tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Nitekim o dönem müşrikleri: “bizi ancak gecelerin ve gündüzlerin akması ve ömrün uzaması ve (sonu) yok eder, helak eder.” diyerek dehr, zaman ve insan ömrünün ²³ hayatlarında tek belirleyici faktör olduğunu düşünüyorlardı.²⁴

Seyyid Kutub'a (v.1967) göre böylesine dar ve kısır bir dünya görüşüne sahiptiler. *“Onlara göre hayat, bu dünyada gözleriyle gördükleri bölümdür. Bir kuşak ölür ve bir diğer kuşak doğar. Ölüm onlara ulaşmıyor, onları öldüren sadece*

²² Tuzcu, Kemal, “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, *AÜ DTCFD*, sy.47, s.149.

²³ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Müesseses er-Risale 2000, XXII, /78.

²⁴ Cahiliye Araplarının bu zamana ilişkin materyalist yaklaşımları sadece o döneme özgü değildir. Dehrî düşüncelerin tarihsel geri planında Demokritos (v. M.Ö.470) ve Epukiros (v. M.Ö.270) materyalizmi yatmaktadır. İslam düşünce tarihinde İbnü'r-Râvendî (v..913) en belirgin şahsiyet olarak belirtile de özellikle Osmanlı Türkiye'sinde 1789 yılında yayımlanmış bir fermanla Fransız devrimindeki dehrî felsefenin reddedilmesi veya devrimin felsefesinden etkilenen Jön Türklerin dehrîlikle itham edilmesi, bu terimin İslam modern çağında da kapsamlı bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bkz. Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye” *DİA*, İstanbul 1994, IX/109.

zamandır. ²⁵Aslında meseleye yüzeysel yaklaşmayan, dikkatle gözlemleyen ve inceleyen bir kişi olayların ardında yatan sebepler arasında zaman dışında da bir takım faktörler bulabilecektir.

*“Zamanın yıkıcı gücü, özellikle insan varlığının sona ermesinde kendisini göstermektedir. İnsanın hayattan ayrılması önceden tayin edilmiştir. Herkesin ölümle karşılaşacağı belirli bir günü vardır. Bu açıdan ölüme ecel denir. Akıbet ya da tayin edilmiş süre anlamındaki bu süreç bitince, herhangi bir şey - ne kadar küçük ve cılız olursa olsun - en güçlü insanı dahi öldürebilir.”*²⁶ Kur’an “ecel”e ilişkin pek çok ayetinde Cahiliye Araplarının ecele yükledikleri bu yanlış misyonu eleştirmiş, ecelin tayininin sadece Allah’ın elinde olduğunu dile getirmiştir.

*“Şunu unutmayın ki, hiç kimse kendisi için belirlenmiş bir ecelin gerçekleşmesine dair Allah’ın koyduğu sebepler oluşmadıkça ölmez. Kim dünya menfaatini isterse ona dünya menfaatinden, kim ahiret nimetini isterse ona da ahiret nimetinden veririz. Biz Allah’ın lütufettiği İslam nimetine şükredenleri mükafatlandıracağız”*²⁷

B. ZAMANLA BAĞLANTILI KELİMELER

Kur’an’ı semantik açıdan incelemek çok kolay bir mesele değildir. Kelime grupları arasında anlam bağlantıları kurabilmek semantik bilimi açısından oldukça karmaşık bir konudur. Kur’an’a ve semantiğine (içerdiği kelimelere ve anlam katmanlarına) doğru anlam verebilmek, semantiğini en doğru biçimde ortaya koyabilmek, Kur’an’ın dünya görüşünü evrene yansıtabilmek adına önemli bir

²⁵ Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Çev. Bekir Karlığa ve ark., Hikmet Yay., İstanbul 1972, XIII/283.

²⁶ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.163. Ecel”in belli bir süreye mi yoksa Allah’ın varlık alemi için koymuş olduğu genel olarak değişmez nitelikteki yasalara mı bağlı olduğu, ayrı bir tartışma konusudur.”Fakat ecelin gelmesi Allah’ın koyduğu kurallar çerçevesinde (sünnettullah) gerçekleşir. Bütün olaylar sebep sonuç ilişkisine bağlıdır. Allah insana, süresini kesin olarak bilemediğimiz bir yaşama imkan ve kabiliyeti bahşetmiştir. Ancak bahşedilen bu süre insanın biyolojik yapısı gereği sınırlıdır ve bu sınırın ötesinde yaşaması mümkün değildir. Fakat sınırlı olan ömrün; beslenme, çevre şartları, yaşanan ruhi gerilimler, savaşlar vb. elde olan ya da olamayan etkenlerle kısalması her zaman mümkündür. “Allah’ın izni olmadan ölmeme ifadesi” bu anlayış içinde değerlendirilmelidir. Yani, “Ölüm şartları oluşmadan ölüm meydana gelmez” demektir.”

²⁷ Ali İmran 3/145.

çalışma olacaktır. Kur'an'ın anahtar kelimeleri üzerinde tahlilî bir çalışma yapmak ilahi mesajın doğru anlaşılmasına yapılacak önemli bir katkıdır. Kur'an'da temel kelimeler olarak niteleyebileceğimiz *imân, nebî, rasûl, kitâb, selâm* gibi kelimeler merkezdeki *Allah* kelimesinin etrafında birbiriyle etkileşimli (interaktif) bir bağlantı oluştururlarken, bizim bu çalışmamızda genel biçimde incelediğimiz zamana ilişkin kelimeler daha dışsal dairesel çapta yine interaktif bağlantıda yardımcı unsur olarak yerlerini almışlardır. Semantiği oluşturan bu kelimelerin Kur'an'da ne anlama geldiklerine bakmak genellikle yeterli olmamaktadır. Çünkü bu kelimeler Kur'an'da birbirinden bağımsız bir şekilde yer almazlar. Her birinin bir ötekiyle uzak ya da yakın bir ilişkisi vardır. Bu kelimeler somut anlamlarını birbiriyle olan bu ilişki sisteminden almaktadırlar. Mekan ve zaman boyutunda ise bu ilişki sürekli değişim göstermektedir. Kur'an araştırmacılarının ve müfessirlerin Kur'an yorumunda bulunurlarken bu ilişkiye kesinlikle dikkat etmeleri gerekmektedir. Düzenli bir bütünlük arzeden ama son derece karışık bu semantik sistem gözden uzak tutulmamalıdır.²⁸

Semantik düzen içerisinde Kur'an mesajının anlaşılmasında yardımcı bir unsur olarak görev yapan zamana ilişkin kelimeler de hem kendi aralarında hem de diğer temel kelimelerle etkileşimsel bir ilişki içerisinde hareket etmektedirler. Örneğin “*yevm*” kelimesi gündüz ve geceden oluşan bir süre, kıyamet gününü ifade eden bir süre veya zamanın en küçük birimi olan an anlamında kullanılabilir. Arapçanın çok öncelerden Kur'an'ın indirildiği zamana kadar ki süreçteki dar kullanımının, vahiyle birlikte genişlemesi, evrenselleşmesi de kelime ve terimlerin anlamlarında değişikliklere sebep olmuştur. Anlamların geleneksel dar çerçeveden sıyrılıp çok daha geniş bir çerçeveye nakli de kelimelerde değişimlere yol açmıştır. Dil ve dili oluşturan semboller canlı bir organizma gibi sürekli değiştiği ve geliştiği için çağdaş Kur'an araştırmacılarının bu hususa dikkat etmeleri hayati bir mevzudur. Ayetleri geleneksel tefsirlere başvurarak yorumlamanın yanı sıra çağın gereklerini de göz önünde tutmak gerekmektedir.

²⁸ Geniş bilgi için bak. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.13-15.

Biz bu araştırmamızda Kur'an'da zamana ilişkin ifadeleri sınırlılıklarımızı göz önünde tutarak genel mahiyetiyle ele aldık. Bilim, din, felsefe gibi pek çok disiplinde ortak olarak kullanılan "zaman" kelimesinin Kur'an'da geçemediğini daha önce belirtmiştik. Zaman kelimesinin yanı sıra, İşlam kelimeleri, akaid ve felsefe disiplinlerinde sıklıkla kullanılan "ezel", "müddet", "kıdem" gibi kelimelerde Kur'an'da geçmez.²⁹ Zaman bütün disiplinleri ilgilendiren bir kelime olduğundan dolayı, tek bir zaman anlayışına ve tanımına ulaşmak zor görünmektedir. Her düşünencenin ve buna bağlı olarak her disiplinin kendine özgü bir zaman tanımı vardır. Kur'an açısından da bu böyledir. Zamanla ilgili Kur'an'da kullanılan pek çok terim zamanla ilgisini sürdürmesine rağmen zamanın farklı boyutlarını ifade eden anlamlar ihtiva etmektedir. Zaman kelimesini değişik boyutlarıyla ifade eden kelimeler Kur'an'ın bütününe dengeli olarak dağılmıştır. Kur'an kelime örüntüsü içerisinde farklı yerlerde geçen bu kelimelerin anlam katmanları içerisindeki ağırlıkları elbette aynı değildir. Kur'an'da zamana ilişkin kelimeleri bir zaman çizgisi üzerinde düşündüğümüz zaman, bu kelimeleri iki kategoride sınıflandırabiliriz³⁰:

1. Kur'an'da kısa zaman dilimlerini ifade eden kelimeler,
2. Kur'an'da uzun zaman dilimlerini ifade eden kelimeler,

Bu sınıflandırma kelimenin ilk anlaşıldığı anlam itibariyle yapılırsa da kelimenin değişik kullanımlarıyla diğer kategoriye de geçtiğini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim *sâat*, *yevm*, *hîn*, *dehr* kelimeleri dilin farklı kullanımları içerisinde her iki kategoride kullanılmaktadır. Bu konunun örnekleri, ilgili kelime bağlamında sunulmuştur.

²⁹ İşlam düşünürleri tarafından bu kelimelerin din terminolojisine yerleştirildikleri açıktır.

³⁰ Bu sınıflandırma zamana ilişkin kelimelerin tasnifini kolaylaştırmak amacıyla yapılmıştır. Kısa zaman dilimini gösteren kelimeleri "an" kelimesinden başlatarak "şehr" kelimesine kadar sıraladık. "Sene" kelimesinden sonsuzluk ifade eden "huld" kelimesine kadar uzanan kelimeler dizgesini de uzun zaman dilimlerini ifade eden kelimeler olarak sıraladık.

1. Kur'an'da Kısa Zaman Dilimlerini İfade Eden Kelimeler

Bu kelimeler içerisinde en kısa zaman dilimini ifade eden kelime şüphesiz ki “an” dır. An kelimesi zamanın en küçük birimidir. Süre bakımından an kavramına en yakın kelimeler aşağıda sırayla incelenmiştir.

a. Vakt: (وقت)

Vakt, iş için belirlenmiş bir zamanın nihayeti olarak tarif edilir. Bu kelimenin kullanılmasıyla birlikte belirli bir süre kastedilir.³¹ Çoğulu *evkât* (أوقات) olan kelime Ta'rifat'ta “an” kelimesiyle aynı anlamda tanımlanmıştır. Kişinin içinde bulunduğu zaman dilimidir. “Henüz gerçekleşmemişe hazırlanmayı gerektiren hali” ifade eder.³² Mücahid tefsirinde “vakt” kelimesini zaman, mevsim, dönem anlamında kullanır.³³ Mukatil ise, Firavun'un boğulacağını anlayınca yapmış olduğu tevbe ve imanı anlatırken (فى وقت اليأس) “ümitsizlik anında” ifadesini kullanır.³⁴ Yine “*Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi ne bir saat (an) geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.*”³⁵ ayetinde “ecel” kelimesini “vakt” olarak tefsir eder.³⁶ Kur'an'da aynı kökten türeyen *mikât*, *mevâkît*, *mevkût* kelimeleriyle birlikte geçer.³⁷ Kelime türevleriyle birlikte hadislerde de geçer. Zaman metafizik boyutuyla kelimeler ve

³¹ İsfahânî, Râgıb, *el- Müfredât fi Ğarîbi'l- Kur'an*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, h.1412, s.879. Nitekim Kur'an'da namazın mü'minlere belirli vakitlere bağlı bir farz olduğu belirtilir. Nisa 4/103.

³² Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, “el-Ān” md. Gerçekleşmemiş bir zaman dilimine işaret eden bir ayet Mürselat Suresi'nde geçer. وَإِذَا الرُّسُلُ أَقْبَتُ “ve bütün elçiler (tanıklık) vaktinde toplandığı zaman...” (Mürselat 77/11)

³³ Mücâhid, Ebü l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru'l- İmâm Mücâhidb. Cebr*, Dâru'l-Fikri'l- İslâmî el- Hadîse, Mısır, 1989, I/193.

³⁴ Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l- Hasen b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dâru İhyâ et-Türâs, Beyrut h.1423, II/223.

³⁵ A'raf 7/34.

³⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II/241.

³⁷ “*Şüphesiz hüküm günü, hepsinin bir arada buluşacağı zamandır.*” Duhan 44/40 “*Şüphesiz ki hüküm ve ayırma günü belirlenmiş bir vakittir.*” Nebe' 78/17 “*Şüphesiz öncekiler ve sonrakiler, mutlaka belli bir günün belli bir vaktinde toplanacaklardır.*” Vakıa 56/50. Mikât kelimesi belirlenmiş zamanlar ve işler için vakitten türetilen bir kelime olmuştur. Hac mikâtı gibi. İsfahânî, *Müfredât*, s.879.

felsefede incelenirken onun vakitle belirtilen pratik boyutu astronomi, tarih, fıkıh³⁸ ve amelî tasavvufta ele alınmıştır.³⁹ Özellikle tasavvuf erbabı tarafından vakit kelimesi, “sâlikin içinde bulunduğu andaki halini ifade eden bir tasavvuf terimi” olarak kullanılmıştır. İlk sufiler vakti, “kulun iradesinin ve kesbinin tesiri olmadan doğrudan doğruya Hak’tan kendisine gelen, onu tasarrufu ve hükmü altına alan manevi hal ve bu halin gerçekleştiği anlık durum” şeklinde tanımlamışlardır. Halin gerçekleştiği anlık durum bir tecrübe oluşturduğu için filozofların tanımladığı matematiksel zaman tanımlarından önemli ölçüde ayrışır. Bu kelime tasavvuf metinlerinde sıkça kullanılır. “İbnu’l-vakt” kelimesi vaktin ve halin gereklerini yerine getiren, geçmiş ve gelecek endişesinden kurtulan insanın ilahi tecelliler karşısındaki edilgenliğini anlatır. “Ebu’l-vakt” kelimesi ise vakit ve halin hükmünden kurtulup zamanda ve hallerinde tasarrufta bulunan kimsedir.⁴⁰ Bir çeşit anın ötesine geçme çabası vardır bu anlayışta. Her şeyi zamansal ölçülerle sınırlayan, baskılayan anlayışları kısır bir çaba olarak görür.

Muhakkik mutasavvıfların zaman, vakit ve an konusunda yapmış olduğu tespitler zaman ve an farkındalığı oluşturma, zaman bilinci oluşturma adına takdire şayan bir konudur. Sufiler halin meydana geldiği, müridin bütün halini kaplayan zamanın ölçülemeyen en küçük parçası an için *ân-ı dâim*, *vakt-i dâim*, *vakt-i saâdet*, *lemhatü’l-basar*, *dehr*, *ân-ı hâzır* tabirlerini kullanırlar. Allah’tan sufiye gelen her türlü zuhûrat, bölünüp parçalanmayan anda meydana gelir.⁴¹ Nisabur sufilerinden⁴²

³⁸ Vakt kelimesi fıkıh ilminde ibadetlerde önemli bir yer tutar. “İbadetlerde vaktin önemine bağlı olarak İslam tarihinde güneş, ay ve yıldızlar vasıtasıyla zamanın, özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesini konu alan ilm-i mikat çok gelişmiştir. Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Vakit”, *DİA*, 2012, XXXXII / 488.

³⁹ Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Vakit”, *DİA*, XXXXII, /488.

⁴⁰ Ceyhan Semih, “Vakit”, *DİA*, .XXXXII/491.

⁴¹ Ceyhan, *age.*, s.491.

⁴² Tasavvuf zümreleri açısından önemli bir konuma sahip olan bu sufiler IX. ve X. yüzyıllarda özellikle “*melâmetilik*”le kendisini gösterir. Bütün İslam dünyasında yaygınlık kazanan bir İslam ve Tasavvuf anlayışının kazandırılmasında öncü olur. İsimlerini Kur’an’dan Maide Suresi (5) 54. ayette yer alan *وَلَا يَخَافُونَ أَلِيمَةَ لَأِيمٍ* “*kendilerini kınayanların kınamalarına aldurmazlar*”, Kıyame Suresi (75) 2. ayette yer alan *وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ*

“*Yine andolsun pişmanlıkla dövinecek olan nefse*” *levm*” ve “*nefs-i levvâme*” sözcüklerine dayandırılır. Bu isimden hareketle hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan sufiler, sadece

olan Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (v.1015) vakitle ilgili tanımı şöyledir: “*Vakit, içinde bulunduğun nesnedir. Eğer dünyada bulunursan vaktin dünyadır. Eğer ukbâ (ahiret) da bulunursan vaktin ukbâdır. Eğer sevinçte bulunursan vaktin sevinç, eğer üzüntüde bulunursan vaktin üzüntüdür.*”⁴³ Kişinin zaman ve an farkındalığını hissetmesi ve bu konuda bilinçli olması adına o dönem muhakkik mutasavvıflarının ulaştığı seviye açısından önemli bir sözdür.

Tasavvuf erbabının kendileri için uyguladıkları nefsi terbiye yöntemleri arasında vaktin ve hallerin getirdiklerinden etkilenmemek, onlardan lezzet almaktan, halk ile ve onların ahvâliyle uğraşmaktan kurtulmak, Rabbiyle ülfet ve ünsiyet bağı oluşturmak, O'na hizmetle huzura ermek, cismiyle halka yakın haliyle Hakk'a yakın olmak gibi hususlar yer alır. “*Hürriyet Makamı*” denilen bu makam yaratıkların boyun eğdiği, gönül verdiği dünyaya ait hiçbir şeye bağlanmamak, yalnız Mevlâsına halisane kullukla bezenmektir. Kul bu noktaya ulaşınca “*umenâ*” (eminler) makamına girer. Eminliğinden dolayı bazı gayb bilgilerine vakıf olur. Müridlerin makamını, ariflerin hallerini görür, kontrol eder. Bu nokta, “*velâyet makamı*”nın son noktasıdır.⁴⁴ Zaman ve mekanla ilgili sınırlamaları da kendileriyle Rableri arasında bir engel olarak gören sufilerin bu kayıtlardan kurtularak bir nevi kayıtsızlık (özgürlük) alanına girmek istemeleri ve bu istek doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeleri, onların daha farklı bir hayatı ve zamanı algılama yoluna girmelerine sebep olmuştur. Ne var ki manevi alanda kaydedilecek ilerlemeler ve gelişmelerin, bazı mutasavvıflarca maddi alana da kaydırılmasının mümkün olabileceği şeklindeki değerlendirmelerin ve bu değerlendirmelerin tasavvuf tarihini devasa bir menkıbe arşivine çevirmesi de tasavvuf kitaplarını inceleyenler tarafından görülecektir. Zaman ve mekan kayıtlarından kurtulabilmenin veya bu sınırları zorlayabilmenin tek yolu Allah'ın çizmiş olduğu “*sünnetullah*”ı (Allah'ın evrendeki yasaları) anlamakla ve incelemekle mümkün olabilir. Nitekim Allah'ın yasalarını anlamaya çalışan ve bu

kendilerine yönelik bir muhasebe süreci yaşadıklarını, hallere ve vakitlere dikkat ettiklerini ifade ederler.

⁴³ Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim, *Risâle-i Kuşeyriye*, Çev. Ali Arslan, Arslan Yay., İstanbul, 1978, s.203.

⁴⁴ Sülemî, Muhammed b. el-Huseyn el-Ezdî Ebû Abdirrahmân, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, Çev. Süleyman Ateş, AÜ Basımevi, Ankara 1981, s.19.

konuda ilerlemeler kaydeden her bilim adamına Kur'an, bilgi kapılarının açılacağını bildirmiştir.⁴⁵

b. Baġteten (بَعْتَةً)

Bir şeyin beklenmedik bir anda aniden meydana gelmesini ifade eder. Çok hızlı cereyan ettiği için olayın oluşmasında herhangi bir sebep arama imkanı kalmaz.⁴⁶Tacu'l-Arûs'ta لَسْتُ آمِنٌ مِنْ بَعَاتِ الْعَدُوِّ “Düşmanın ansızın gelen baskınlarından dolayı güvende değilim” örneği verilir.⁴⁷ Kişinin düşünmeye dahi vaktinin olmadığı şekilde gelişen olaylar kişiye güvencede olmadığı kaygısını oluşturur. Bu anlamıyla “an” kelimesine en yakın kelimedir. Kur'an'ın bir çok yerinde kullanılan kelimenin, tüm kullanımlarda inkarcılara gelecek azabın zamanını bildirir. Nitekim Ankebut Suresinde, azabın acil olarak gelmesi için peygamberden istekte bulunan inanmayanlara, acele etmemeleri önerilerek, وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَعْتَةٌ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ “onlar farkında değillerken kendilerine ansızın elbette gelecektir.”⁴⁸ denilmektedir. Olumsuz bir olayın aniden insanın başına gelmesini belirtmek için de bu kelime kullanılmaktadır. Kur'an'daki kullanımı da bu şekildedir. Beklenmedik değişimlerin olumsuz algılanması durumlarında bu ifade kullanılmaktadır.⁴⁹ Zamanın olağan akışı içerisinde hayat sürüp giderken meydana gelen beklenmedik olaylar insanda: “bu

⁴⁵ “Oysa onun yorumlarını, sadece Allah ve “Biz bu ayetlere inanıyoruz, hepsi Rabbimizden gelmiştir” diyen, ilimde ileri dereceye ulaşan الرَّاٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ alimler bilir.”(Ali İmran 3/7) Dinî herhangi bir kaydı göz ardı ederek diyebiliriz ki herhangi bir bilim adamının yaptığı denemeler ve çalışmalar sonucunda ulaşmış olduğu bilimsel bir buluş, bir menkıbe kitabındaki bir velinin aynı beceriyi göstermesinden “sünnetullah”a daha uygundur. Örneğin bir uçağın uçması bir velinin uçmasından Kur'an açısından daha anlamlıdır. Bu açıdan zaman ve mekan kayıtlarından kurtulma çabalarında bulunmak (Tasavvufta bunun karşılığı tayy-i zaman ve tayy-i mekan) için bilimsel verilerden faydalanmak Kur'an anlayışına uygun bir davranıştır.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I/120.

⁴⁷ Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak el- Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l- Hidâye, Tsz., IV/445.

⁴⁸ Ankebut 29/53.

⁴⁹ أَنْتَهُمْ مِنْ كُلِّ وَجْهِ كَثِيرَةٌ بَعْتَةٌ. وَكَذَا انْفَجَرَ عَلَيْهِمُ الْعَدُوُّ، إِذَا جَاءَهُمْ بَعْتَةٌ بَكْرَةٌ “Onların üzerine her taraftan ansızın geldiler. O kadar çok ve ansızın geldiler ki düşman adeta üzerlerine fışkırdı.”(Tâcu'l-Arûs, XIII/299)

şimdi başımıza niçin geldi?” sorusunu sordurmaktadır. Toplumlar bu felaketler karşısında büyük bir şaşkınlık yaşarlar. Nitekim şu ayette bu sorgulanmaktadır:

فَلْأَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ

“Yine de ki: “Söyleyin bakalım, Allah’ın azabı size **ansızın** veya **göz göre göre** gelse zalimler güruhundan başkası mı helak olacak sanıyorsunuz?”⁵⁰

Bu ayette geçen “bağteten” kelimesine Mücahid’in verdiği, “bir anda, ansızın, göz göre göre” anlamları⁵¹ doğrultusunda baktığımız zaman aslında bu gelen felaketlerin öncesinde bu durumu hazırlayan bir ortamın oluşmuş olması düşünülmelidir. Kişi ayette de açıkça görüldüğü gibi “zalimler topluluğu” içerisinde olmayı tercih ettiği sürece bu tür felaketlerin geleceğini beklemelidir. İstenmeyen olaylar kişiye ansızın gelse de kişi geçmişe dönük hayatını incelediği zaman, aslında başına gelen olayların alt yapısını yine kendisinin oluşturduğunu görebilecektir. Kur’an’da sâat (kıyametin zamanı) in kopma vaktinin “bağteten” kelimesiyle ifade edilmesi, kıyamet olayının, düşünülmesi bile imkansız çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşeceğini ifade eder. Bu süreç de ancak “an” ya da “bağteten” kelimesiyle ifade edilebilirdi. Kıyametin kopuş zamanını (sâat) merakla soran kişilere Kur’an şöyle cevap vermektedir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onlara de ki: “O, Rabbimin bileceği bir iştir. Onun vaktini ancak O açıklar.”Kıyametin ne zaman kopacağını bilmeye ne yer ne de gök dayanabilir! **O size ansızın gelir.** Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana sorup duruyorlar. Sen onlara bir kere daha söyle: “Kıyametin ne zaman kopacağı Allah’ın bileceği bir iştir.”Fakat insanların çoğu bu

⁵⁰ En’am 6/47.

⁵¹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, s.321.

*bilginin insanlara neden verilmediğini bilmez.*⁵² Yine bir başka ayette kıyametin ansızın kopacağı beyan edilir:

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ

*“Hesap vermek üzere bir gün Allah’ın huzuruna çıkarılacakları gerçeğini inkar edenler, kesinlikle hüsrana uğramışlardır. Onlar, kıyamet (sâati)ansızın gelip çatınca, “Ahireti inkar ettiğimiz ve ona dünyada iken gerektiği şekilde hazırlık yapmadığımız için bize eyvahlar olsun” diye feryad ederler. Günahlarını sırtlarında ağır bir yük olarak taşırlar. Ne kötü bir yük taşıyorlar değil mi?”*⁵³

Zalimler topluluğu içerisinde kendilerine yer bulanların en önemli ortak özelliği de zulüm işlemeleridir. Zulüm *“bir şeyi ona ait olmayan yere koymak”*⁵⁴ anlamına gelmektedir. Kişiler ve toplumlar adaletli olmadıkları sürece zulüm işlemeye devam edeceklerdir. Adaletli olmamak ve zulüm işlemek de -konumuz açısından değerlendirirsek-, herhangi bir şeyi yapılması gereken zamanda ve mekanda yapmamak ve zamanını ve mekanını şaşırmaktır. Bu da zaman ve mekan uyumsuzluğuna neden olmaktadır ki işte bu zulümdür. Bu en alt düzeyden ele aldığımızda ise, anlık yanılmalar bir zincir halinde sürmeye devam ettiği sürece, zulüm kalıcı hale gelmekte ve kişi artık bunu hayat tarzı haline getirmektedir. Ayetin ifadesinde ki gibi *“zalimler güruhu”* içerisinde algılandığı sürece de başına gelecek felaketlerden dolayı da başkasını değil kendisini eleştirmesi gerekmektedir. Allah’ın kişilere ve toplumlara vermiş olduğu nimetlere karşı, nankörlük edenlere de bunun karşılığı, ansızın gelecektir:

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“Sonra da o darlık ve sıkıntıyı bolluk ve refaha çevirmişizdir. Öyle ki, servetleri artmış, zengin olmuşlardır. Fakat onlar, “Atalarımız da böyle sıkıntı ve

⁵² Araf 7/187.

⁵³ En’am 6/31.

⁵⁴ İsfahânî, Müfredât, s.537.

*bollukla karşılaşmışlardı” demişler ve yine azgınlık etmeye devam etmişlerdir. Biz de onları **ansızın** öyle bir yakalamışızdır ki, farkında bile olamamışlardır.”⁵⁵*

Allah Teala'nın sünnetullah çerçevesinde vermiş oldukları karşısında kişilerden ve toplumlardan beklediği, küfürde direnmemek (A'raf, 7/94), iman edip Allah'ın emir ve yasakları konusunda duyarlı ve bilinçli olmak (A'raf, 7/96), Allah'a verilmiş sözleri yerine getirmek (A'raf, 7/102) den başkası değildi. İşte bu beklentilerin tersi davranışların ortaya konması (zaman ve mekan uyumsuzluğu) ve bunun zulüm derecesinde süreklilik kazanması azabın üzerlerine gece ve gündüz her an gelmesi için uygun bir ortam oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁶

c. Lemhu'l-basar (لمح البصر)

Kelime izafet terkibi halinde gözün hızlıca bir şeye bakması anlamına gelmektedir. Yıldızın parlaması veya şimşeğin hızlıca çakarak parıltı oluşturması da bu kelimedenden türetilen manalardır.⁵⁷ Burada ortaya çıkan eylemin hızı ana en yakın hızda bir eylem olacaktır. Kelime Nahl Suresi'nde “göz açıp kapayınca kadar kısa bir süre” anlamında kullanılmaktadır. Bir nevi “an” kelimesine çok yakın bir anlamdadır.

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أُنزِلَ السَّاعَةَ إِلَّا كَلِمَةٍ بَصْرًا أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Bilin ki gökler ve yeryüzü ile ilgili gaybi bilgiler yalnız Allah'a aittir. Nitekim son saat'in (kıyametin) gelip çatması, sadece bir göz açıp kapamak gibi veya daha da kısa bir zamanda vuku bulacak. Unutmayın ki her şeye kadir olan yalnızca Allah'tır.”⁵⁸ Ferra burada geçen *lemhu'l-basar* ifadesine hızlıca bakmak anlamını vermiştir.⁵⁹

Ayette üç zamana ilişkin vurguya dikkat etmek gerekir. Kıyamet gününü ifade eden “saat” geleceğe yönelik zamansal bir kelime olarak kullanılmaktadır.

⁵⁵ A'raf 7/95.

⁵⁶ “Onlar Allah'ın azabından nasıl emin olabildiler? Allah'ın azabının hiç gelmeyeceğini zannedenler, ancak gaflete düşerek kendini hüsrana sürükleyen kimselerdir.” (A'raf, 7/99)

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, /584.

⁵⁸ Nahl 16/77.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II./584.

“Lemhu’l-Basar” ise o saat içerisinde gerçekleşen olayın kısacık süresini anlatmaktadır ki bu süre an’a çok yakın bir süredir. “أَوْ هُوَ أَقْرَبُ” ifadesi ile de daha kısa bir süreyi ifade etmektedir ki bu ana daha da yakın bir süredir. *Lemhu’l-Basar* tabiri ana en yakın süredir ama anın kendisi değildir. An ile arasında sürelerin de olduğunu bu ifadeden çıkarabiliriz. “Göz açıp kapayınca kadar geçecek zaman” süresi çok kısa bir zaman parçasıdır. Bu anlamda bir eylem Neml Suresi’nde geçer. Süleyman peygamberin yanında bulunan görünmeyen varlıklardan (cinnilerden) birisinin Belkıs’ın tahtını Süleyman’ın yanına getirmek için Süleyman’a: “*Sen daha oturduğun yerden kalkmadan onu sana getiririm.*”⁶⁰ demesi üzerine aynı mecliste bulunan bilge bir şahsın: “*sana onu gözünü açıp kapayınca kadar getiririm.*”⁶¹ demesi ve gerçekten getirmesi üzerine Süleyman’ın şükretmesi anlatılır. Burada gerçekleşmesi vaad edilen iki eylemden daha kısa süreli olan zımnen övülmektedir. Bu övülen süre de ana en yakın olan süredir. Yaratılışla ilgili sürenin miktarını açıklarken kullanılan bir ifade olan “*lemhu’l-basar*” Kamer Suresi’nde de kullanılır. Bu süre aslında zannedildiği gibi uzun bir süre değil çok kısa bir süredir.

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ

“*Şüphesiz ki, şeyi bir ölçüyle yaratan Biz’iz. Bizim emrimiz ise, sadece göz açıp kapamak gibi (bir anlık) iştir.*”⁶²

Bu ayetten de anlaşılacağı gibi *lemhu’l-basar*, “an” noktasına çok yakın bir ifade olarak görülmektedir. Aklımızın almayacağı kısıklıkta zaman dilimlerinde olayların cereyan etmesi, birbirini takip eden anların içerisinde birçok akıl almaz olayın gerçekleşmesi bu ayetin delaletinde mümkün olabilecekler dairesine girmektedir. Ayetteki ifadelerden, kısa zaman sürelerinde pek çok şeyin gerçekleşmesinin imkansız olmayacağı sonucu da çıkmaktadır. Bir şeyin olmasında

⁶⁰ Neml 27/39.

⁶¹ Neml 27/40.

⁶² Kamer 54/49-50.

ki sür'atin lemhu'l-basar gibi veya daha kısa bir süre de gerçekleşmesi (ki bu andır) onların önemini ve içerisinde gizlediği nice zenginlikleri bize haber vermektedir.⁶³

d. Sâat (سَاعَةٌ)

Kelime Kur'an'ın sekiz ayetinde tekil (müfred) sigasıyla “zamandan bir bölümü” ifade eder. Kelimenin asıl anlamı budur. Yani gece ve gündüzün toplamının yirmi dört parçasından bir cüzdür. Veya böyle bir zaman kesinliği olmasa da o süre miktarına da “saat” denilmiştir. Sonraki kullanımlarda ise kelime “kıyamet günü” olarak ödünç alınmıştır.⁶⁴ Rum Suresi'nde “saat” kelimesi iki defa geçmektedir.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ

*“Kıyamet koptuğu gün günahkarlar, dünyada kısa bir süreden fazla kalmadıklarına (tevbe etmek için fırsat bulamadıklarına dair) yemin edecekler. Onlar, gerçekleri çarpıtma konusunda dünya da iken de böyle idiler.”*⁶⁵

Ayette ilk olarak zikredilen “saat” kelimesi “kıyamet günü” anlamına gelmekte olup, ikincisi ise kısa bir süre anlamında kullanılmaktadır. Kıyamet günü anlamına gelmesi ise Kur'an ayetlerinde geçmesinden kaynaklanan, sonradan kazanımdır. Nahl Suresi'(16)nde geçen “sâat” ifadesi haddi zatında an anlamına gelmektedir. Nitekim süre olarak işin yapılması için yeterli olabilecek en kısa zaman birimi olarak da tarif edilmiştir.⁶⁶

وَلَوْ يُرَادُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخَّرُهُمْ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى فإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَنْقِذُونَ

“Eğer Allah insanları yaptıkları zulümler dolayısıyla hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara, kendileri için takdir

⁶³ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-dîn el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhîtu fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut h.1420, VI, /573.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII /169.

⁶⁵ Rum 30/55.

⁶⁶ Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, Dâru'l-Cil el-Cedîd, Beyrut h.1413, I/709.

*olunan ömrü tamamlayıncaya kadar süre vermiştir. Ecelleri gelip süreleri dolunca da, onu **ne bir an** öne alabilir ne de geciktirebilir.”⁶⁷*

Miladi 630 tarihinde Hz.Peygamber’in Bizanslılara karşı düzenlediği Tebuk Gazvesi sıcak, kuraklık, kıtlık, uzaklık ve güçlü düşman nedeniyle güç ve zor bir sefer haline gelmişti. Bu sıkıntılar nedeniyle bu gazveye Kur’an’da “*sâatü’l-usre*” (güçlük zamanı) tabiri geçer. Bu zorlu gazveye çıkıp bu zorlu zamanlarla imtihan olan orduya da “*ceyşu’l-usre*” denir.

“Allah, Peygamberin (bazılarına savaşa katılmama izni verdiği için) ettiği tevbeyi kabul etti. Ayrıca (münafıkların çıkardıkları fitnelerle) kalpleri neredeyse bozulup kaymak üzereyken, o zor anlarda (في ساعة العسرة) Peygambere uyan Muhacir ve Ensarın da tevbelerini kabul etti . Çünkü Allah müminlere karşı daima Raûf’tur; onları sever korur, Rahîm’dir; onlara karşı daima şefkatli ve merhametlidir. “⁶⁸ ayetinde bu tabir kullanılmaktadır.

e. Leyl (ليل)

Gece anlamında kullanılan *leyl* kelimesi *nehâr* (gündüz) dan önce gelen bir zaman dilimidir.⁶⁹ Kur’an’da güneşin ayın ve gece ile gündüzün hareketlerinin ve bu hareketlerin sonuçlarının birbirinden bağımsız olmadığı zımnen anlaşılmaktadır.

وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

“Yine sizin yararlanmanız için (bir yörüngede) devinip duran güneşi ve ayı (yasalara) tabi kılan, yine sizin için geceyi ve gündüzü (yasalarına) amade kılan (Allah)...”⁷⁰

⁶⁷ Nahl 16/61. Burada mealleri ve tefsirleri incelediğimiz zaman görürüz ki, bu ayette “sâat” kelimesine pek çok meal ve tefsir kitabının “saat” olarak anlam verdiğini görürüz. Birçok meal ve tefsirin ise bu kelimeye “an” anlamını vermesi hazırlayıcıların bu ayette zaman ve an farkındalığına dikkat ettiklerini göstermektedir. Bu arada ilginç bir mealin Şaban Piriş tarafından verildiğini görüyoruz: “Onların eceli gelince de **bir dakika** geciktirmesi de; öne alması da beklenemez.”(Piriş, Şaban, *Kur’an’ı Kerim Türkçe Anlamı*, Okyanus Kitabevi, İstanbul 2013) Meal yazarının “saat” kelimesine nasıl “dakika” anlamını verdiğini anlayamadık.

⁶⁸ Tevbe 9/117.

⁶⁹ Çoğulu *leyâlin* şeklinde de Kur’an’da geçer. İsfahânî, *Müfredât*, s.751.

Ayetlerin nüzul sırası dikkate alındığında Kur'an'da "lejl" kelimesinin ilk kullanımı Müzzemmil Suresi'ndedir.

قُمْ اللَّيْلُ إِلَّا قَلِيلًا يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ

"Ey örtünüp bürünen (Rasulüm)! Birazı hariç olmak üzere gece kalk. Onun yarısı yahut ondan biraz eksilt. Veya buna biraz ekle Kur'an'ı tertil ile oku."⁷¹

Surenin devamında "gece kalkışının" (نَاشِئَةَ اللَّيْلِ), kişiye faydasının daha çok olduğundan bahseder.⁷² Bir sonraki ayette Rasul'ü gündüz bekleyen bir sürü meşguliyet olduğunun hatırlatılması, gece vaktinin insanın Rabbine ve kendine zaman ayırabileceği en uygun bir vakit olduğunun vurgusunu taşır. Mü'minin Rabbine ve kendisine zaman ayırması, ibadetle meşgul olması, geceyi değerlendirmesi ancak gücünün elverdiği ölçüde yapılmalıdır. Geceyi kişi açısından zorlaştırıcı, meşakkatli bir zaman sürecine sokmanın uygun olmadığı yine Kur'an'da uyarılan bir konu olarak zikredilmiştir.⁷³ Kur'an'ın ilk nazil olan surelerinden olan Lejl Suresi, وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى "Örttüğünde geceye andolsun"⁷⁴ denilerek geceye yeminle başlar. Hemen ardından karşıtı olan gündüz vaktine yemin edilir. Karanlığın ve aydınlığın zıtlığı vurgulanır. Fecr Suresinde, *fecr vaktine* yemin edildikten sonra, *lejl* (gece) vaktine iki defa yemin edilir. Özellikle ikinci ayette; "ve on geceye"⁷⁵ denilerek yemin edilir. Burada kelimenin cemi (çoğul) hali kullanılmıştır.

Müddessir Suresinde inkarcılara ve ehl-i kitaba cehennemnin mahiyeti anlatılırken Cenab-ı Hakk'ın üzerine yemin ettiği varlıklar arasında "lejl" ve "subh" kelimeleri ardı ardına geçer. Kur'an'ın diğer birçok ayetinde "lejl" kelimesine yemin edilerek, vahyin muhatabının dikkati o noktaya yoğunlaştırılır. Örneğin Duha

⁷⁰ İbrahim 14/33.

⁷¹ Müzzemmil 73/1-4.

⁷² Bkz. Müzzemmil 73/6.

⁷³ Bkz. Müzzemmil 73/20.

⁷⁴ Lejl 92/1.

⁷⁵ Fecr 89/2. "Bu ayette sözü edilen on gece ile hac ayı olan Zilhicce'nin ilk on gecesinin kastedilme ihtimali büyüktür. Kur'an'ın indirildiği dönem göz önünde bulundurulduğunda müşrik Araplarca da söz konusu günler kutsal sayılıyordu. Bu sebeple bu günler dışında rivayetlerde sözü edilen diğer günler tutarlı görünmemektedir." (Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V/ 434)

Suresi(93), ikinci ayette (وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى) “karanlığın bastığı, her tarafı sükunetin kapladığı geceye ki” denilerek gecenin karanlık yönüne işaret edilmiştir. Tekvir Suresi’nde “وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ” “bitmeye yüz tutmuş karanlık geceye”⁷⁶ yemin edilerek Kur’an hakkında bilgiler verilmektedir. Surede diğer bir zaman kelimeyi olan “*es-subh*” (sabah)’a da yemin edilmektedir. Kur’an çeşitli ayetlerde sure başlarında yapılan bu yeminlerin sebep-i hikmetini yine Fecr Suresinde açıklamaktadır.

هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حُجْرٍ

“Bu yeminlerin akıl sahipleri için hiç mi önemi yok?”⁷⁷ denilerek, akıl sahiplerinin bunları bir yemin olarak değerlendirmesinin gerektiğini vurgulamaktadır. Yemin edilen hususlar özellikleriyle akıl sahipleri tarafından değerlendirilmeli ve Kur’an’ın yemin edecek kadar değer verdiği bu hususların hakkıyla yerine getirilmesi sağlanmalıdır. *Leyl* kelimesinin yoğun olarak kullanıldığı bir sure de ilk indirilen surelerden olan Kadir Suresidir.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

“Biz O’nu Kadir **Gecesinde** indirmeye (başladık.)”⁷⁸

Kur’an semantiğinde *leyl* (gece) ve *nehar* (gündüz) kelimeleri birbirine zıt kelimeler arasında yer alır. Ama bu zıtlık içerisinde bir tamamlayıcılık ve bütünlük de söz konusudur. Gece canlılar için sükuneti, gündüz ise meşguliyeti ifade eder. Gecede var olan sükunet özelliği o kadar baskındır ki, Kur’an bu dinginliği adeta “ölüm”le benzeştirir:

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثْكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“Sizi geceleyin **ölü gibi uyutan O’dur**. Gündüz işleyeceğiniz günahları bilmesine rağmen, süresi belirlenmiş bir ömrün tamamlanması için sizi tekrar hayata döndüren de O’dur. Daha sonra (tıpkı bu dünyada uykunuzdan uyandığınız gibi) bir

⁷⁶ Tekvir 81/17.

⁷⁷ Fecr 89/5.

⁷⁸ Bkz. Kadir 97/1-5.

gün hepiniz O'na döneceksiniz. İşte o zaman O, size yapıp ettiklerinizi bir bir haber verecektir.”⁷⁹ ayetinde gece ve gündüz ile ölüm ve yaşam arasında ince bir bağ kurularak bu zaman sürelerinin gözetilmesi, zaman farkındalığına sahip olunması zımnen önerilir.

f. Fecr (الفجر)

Arapçada “yarmak, bir şeyi iki parçaya ayırmak, suya yol vermek”⁸⁰ gibi anlamlara gelen *fecr* isim olarak güneşin doğmasından önceki tan yeri ağarmasını ifade eder.⁸¹ Kur’an’da nüzul sırası dikkate alındığında ilk olarak kelime sureye de ismini veren Fecr Suresinde وَالْفَجْرُ “*Fecr vaktine andolsun.*”⁸² şeklinde geçer. Bu sure Mekke döneminin ilk yıllarında, İslam’ı kabul edenlere karşı zulmün başladığı sırada inmiştir.⁸³ Surede ayrıca *leyl* kelimesine iki defa yemin edilmektedir. Kelime oruç ve namazla ilgili bazı dini hükümlerin zamanlarının belirlenmesi için Kur’an’da beş yerde geçmektedir. Fıkıhta özellikle sabah namazının vaktinin girdiğini veya sahur vaktinin bitip oruç tutma (imsak) zamanının başladığını bildirmesi açısından önem taşıdığından dini literatürde bu vaktin tanım ve belirlenmesinin ayrı bir dikkatle ele alındığı görülmektedir.⁸⁴ Kadir Gecesinde melekler ve ruhun Rablerinin izniyle her bir emri yerine getirmek için indikleri zaman süreci fecr vaktiyle sona erer.

سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ

⁷⁹ En’am 6/60.

⁸⁰ Nitekim bu anlamıyla وَالْفَجْرُ الْأَنْهَارَ جَلَالَهَا تَفْجِيرًا “*Dediler ki: “Yerden bize bir pınar fişkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl akan ırmaklar akıtmadıkça... sana inanacak değiliz.”*”İsra 17/91 ayetinde geçmektedir. Yine Bakara 2/60’da Musa Peygamberin kavmine verilen su kaynağından bahsederken فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ “*böylece kayadan on iki pınar fişkırmıştı*” denilmektedir. Bu anlamlarıyla fecr bir şeyden yarıp çıkmak anlamında gecenin çıkıp gündüze geçilmesi anlamında edebi bir ifade özelliği kazanmaktadır. Kıyame 75/5 gibi bir çok ayette yalan söyleyen, Allah’ın mesajını yalanlayan kimselere *fâcir* denilmesi, bulunmaları gereken durumdan uzaklaşmaları nedeniyledir. Allah’ın istediği zamanda ve mekanda istediği biçimde davranamayan insanlar gecenin gündüzden çıktığı gibi, suyun topraktan fişkırp ayrıldığı gibi Allah’ın çizdiği yoldan ayrılırlar ve *fâcir* olurlar.

⁸¹ İsfahânî, *Müfredât*, s.625; Çiçek, Yakup, “Fecir”, *DİA*, .XII / 286.

⁸² Fecr 89/1.

⁸³ Mevdûdî, *Tefhîm*, VII / 107.

⁸⁴ Çiçek, *age.*, s.286.

“O (gece) *fecrin doğuşuna kadar selamdır.*”⁸⁵ Melekler ve ruhun görevlerini yerine getirmeleri için verilen zaman süreci kadir gecesinin başlamasıyla başlayarak fecrin doğuşuna kadar sürmektedir.

g. Subh (الصُّبْحُ)

Subh ve *sabâh* kelimeleri güneşin ufukta kızarmaya başladığı bir vakit olan gündüzün ilk anlarına işaret ederler.⁸⁶ Kur’an’da bu kelime Müddessir Suresinde geçer. Allah Teala Cehennemi tasvir ederken zaman kelimelerinden geceye ve sabaha da yemin eder.⁸⁷ “Hayır, Ay’a, çekilip gittiği zaman geceye, ağarmaya başladığı zaman sabaha andolsun ki o (cehennem) en büyük uyarıcılardan biridir.”⁸⁸ Kur’an’ın geleceğe yönelik bildirdiği haberlere inanmayanlara karşı, onların her gün temaşa ettikleri, somut olarak gözlemledikleri gök cisimlerine ve zamansal değişikliklere yemin edilerek, algısal seçiciliklerinin daha kolay olması için yardımcı örnekler verilmektedir. Sabahın ilk ışıklarıyla tozu dumana katarak, sonrada bir topluluğun ortasına dalarak ansızın akın eden süvariler ⁸⁹ *فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا* “sonra sabah vakti ansızın akın edenlere andolsun ki” şeklinde tasvir edilmektedir. Bostan mahsullerini fakirlere göstermeden devşirmek isteyen, hırslı ve dünyaperest bahçe sahiplerinin eylemlerini yaptıkları sabah vaktini ve akabinde uğratıldıkları bela sonrası birbirlerine seslenmelerini tasvir ederken iki kez (مُصْبِحِينَ) ifadesi kullanılır.

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيُبْرَأَنَّهَا مُصْبِحِينَ

“Şüphesiz biz, vaktiyle bahçe sahiplerine bela verdiğimiz gibi, onlara da bela verdik. Hani o bahçe sahipleri sabahleyin bahçenin ürününü devşirmeye yemin etmişlerdi.”⁹⁰

⁸⁵ Kadir 97/5.

⁸⁶ İsfahânî, Müfredât, s.473.

⁸⁷ والصبح إذا أسفر

⁸⁸ Müddessir 74/32-35.

⁸⁹ Adiyat 100/3.

⁹⁰ Kalem 68/17-21.

Lut Peygamberin evine gelen Allah'ın elçileri (melekler) kavmine erişecek azabın geleceğini belirterek, Ondan ailesiyle birlikte oradan çıkmasını isterler. Bu hicretin başlama anı gecedir ve sabaha kadar sürer.

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ

“Onların azabla buluşma zamanı sabahtır. Sabah yakın değil midir?”⁹¹

Ayete göre sabaha kadar süren yolculukta hicret edenlerin arkada kalmamaları istenir. Aslında burada geleceğe doğru ilerleyen kişilerin gerideki olumsuzluklara çok fazla takılmamaları ve Rablerinin rızası doğrultusunda ilerlemeleri anlamı çıkarılabilir.

h. Duhâ (الصُّحَى)

ضحى güneşin yayılması ve güneşin uzamasına dendiği gibi belli bir zaman dilimine de isim olmuştur.⁹² Ki bu anlamda Kur'an'da şöyle buyrulur: “Güneşe ve onun aydınlığına andolsun.”⁹³ Güneşin ortaya çıkması, ilk ışıklarının yayılmasıyla ortaya çıkan harareti ve yanmayı ifade etmek için de fiil olarak bu kelime kullanılır.

⁹⁴ Bu kullanıma Kur'an'dan şu cümleyi örnek olarak gösterebiliriz:

وَأَنْتَ لَا تَنْظُمُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى

“Yine unutma ki burada (Cennette) ne susuzluk çekersin, ne de sıcağa maruz kalırsın!”⁹⁵

Tabiatı güneşin ışınlarına ve sıcağına maruz bırakan *duhâ* vaktinin Allah'ın rahmeti sonucu ortaya çıkan gölge ve serinliğin olmaması durumunda canlılar alemi

⁹¹ Hud 11/81.

⁹² İsfahânî, *Müfredât*, s.502.

⁹³ الشمس و ضحاها Şems, 91/1.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV / 477.

⁹⁵ Taha 20/119.

için çok olumlu olmadığı açıktır. Nitekim bu durumu ifade etmek için Araplar şöyle derler:

اللَّهُمَّ صَاخَتْ بِلَادُنَا وَاعْبَرَتْ أَرْضُنَا

“Ey Allahım! Güneş ortaya çıktı, aramızda nebatat yok olmaya yüz tuttu.”⁹⁶

Mekke döneminde inzal olan kısa ayetli surelerde özellikle gök cisimleri ve bu cisimlerin hareketleri sonucu oluşan zamanlara ilişkin kelimeler çokça kullanılır. Bu kelimeler kullanılarak İslam’ın aydınlığı, küfrün ve putperestliği karanlığı ifade edilir. Şems Suresi’(91)nde ilk altı ayette sırasıyla güneşe, onun aydınlığına, aya, güneşi ortaya çıkararak gündüze, onu örten geceye, gökyüzüne ve onu tavan gibi kurana, yeryüzüne ve onu dümdüz yayıp döşeyene yemin edildikten sonra insana ve ona şekil verene yemin edilir.⁹⁷

Kur’an’ın 93. suresi “*Duhâ Suresi*” olarak isimlendirilmiştir. Sure on bir ayetten müteşekkil olup “*duhâ*” ve “*leyl*” zaman dilimlerine yemin edilerek başladığı için bu ismi almıştır. Duhâ Suresi, İslam güneşinin yükselişini sembolize eden aydınlık bir vakit olan “*kuşluk vakti*” ile küfür ve şirk döneminin, bitmeye yüz tutmuş karanlık bir geceyi andıran haline yemin etmekle başlar.⁹⁸ İslam’ın yükselişi gök cisimlerinin yeryüzünü aydınlatmasıyla, küfrün ve şirkin yok oluşu ise gecenin ve karanlığın sona ermesiyle sembolize edilir. Surenin bir önceki Leyl (Gece) Suresiyle anlam ilişkisi vardır. Leyl Suresi, iyilerin ileride hoşnut ve razı olacaklarını müjdeleyen ayetle son bulurken⁹⁹ bu surede “*Rabbın sana verecek sen de razı olacaksın.*”¹⁰⁰ mealindeki ayetle bu müjdeye açıklık getirilmiş olur. Bundan sonraki İnşirah Suresi ise hem üslup hem de anlam bakımından bu surenin devamı gibidir.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV / 478.

⁹⁷ Bkz. Şems, 91 / 1-7.

⁹⁸ Işık, Emin, “Duhâ Suresi”, *DİA*, IX / 546.

⁹⁹ “Onun tek amacı, Yüce Rabbinin hoşnutluğunu kazanmaktır. İşte bundan dolayı kendisi de ileride mutlaka hoşnut olacaktır.”(Leyl 92/21-21)

¹⁰⁰ Duhâ 93/5.

i. Nehâr (النَّهَار)

Güneş ışınlarının yayıldığı vakte denir. Güneşin doğmasıyla başlar, batmasına kadar sürer.¹⁰¹ Gecedan sonra gündüzün ortaya çıkması, bunların ardı ardına gelmesi Kur'an'ın bildirdiği bir husustur.¹⁰² *Nehar* (Gündüz) kelimesi nüzul sırası dikkate alındığında ilk olarak Müzzemmil suresinde *leyl* (gece) kelimesinin karşısında yer alır.

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا

“Çünkü gündüzleri seni meşgul eden birçok işin var.”¹⁰³

Uzun süreli, önemli işlerin (سَبْحًا طَوِيلًا) gündüz vakti yapılması, gece vaktinin ise daha içe dönük, daha derinlikli geçirilmesi, zaman yönetimi açısından önemli bir husus olarak zikredilir. *Leyl* Suresinde “*leyl*” kelimesinin ardından وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى وَ“aydınlanmaya başlayacağı an gündüze”¹⁰⁴ şeklinde yemin edilir. “*Nehâr*” kelimesi pek çok ayette “*leyl*” kelimesinin karşısında yer alarak bir zıtlık oluşturur. Bu zıtlıklar içerisinde bir bütünlük gözlenebilir. İkisi birbirini tamamlar. Nitekim gece bir sükunet ve dinlenme zamanı iken, gündüz meşguliyet ve çalışma zamanıdır. Bu açıdan ikisinin ayrılmayan birbirine geçmiş alanları vardır. Örneğin Ali İmran Suresi’ (3) nde bu iki kelime birlikte zikredilir:

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Sen geceyi kısaltarak gündüze, gündüzü de kısaltarak geceye katarsın; ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkarırsın, dilediğine de hesapsız rızık ihsan edersin.”¹⁰⁵

¹⁰¹ İsfahânî, *Müfredât*, s.826.

¹⁰² “O. Öğüt almayı isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir.”(Furkan 25/62)

¹⁰³ Müzzemmil 73/7.

¹⁰⁴ *Leyl* 92/2.

¹⁰⁵ Ali İmran 3/ 27.

Gece ve gündüzün birbiri ardınca ilerlemesi ve bunun süreklilik arzemesi rutin bir akış gibi algılansa da, aslında bu akış içerisinde sayısız yaratılış güzellikleri olduğu ayetin içeriğinden anlaşılmaktadır. Önemli olan bu farkındalığın geliştirilmesidir.

j.Yevm (يوم)

“Yevm” zaman olarak güneşin doğması ile batması arasındaki süreyi ifade eder. Bu anlamıyla kelimeyle zamanın içinde uzun ya da kısa bir süre ifade edilmiş olur.¹⁰⁶ Kimi zamanda süre dikkate alınmaksızın herhangi bir zaman dilimini anlatan bir kelimedir. Kur’an’da en fazla geçen zaman kelimesidir. Aynı zamanda surelerin nüzul sırası dikkate alındığında zamana ilişkin kullanılan ilk kelime “yevm”dir. Nazil olan ilk tam sure kabul edilen Fatiha Suresi’nin 4. ayetinde: “*Din (hesap) gününün sahibi..*”¹⁰⁷ ifadesi geçer. Kelime burada dünya ile ilgili zaman boyutlarının çok ötesinden yani hesap gününden bahsedilirken kullanılır. İlk indirilen surelerden olan Müzzemmil suresinde “*din günü*” olacaklar konusunda bilgiler verilir.

يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَّهِيلًا

“*Kıyamet günü yeryüzü ve dağlar şiddetle sarsılacak ve o koca koca kum yığınları haline gelecektir.*”¹⁰⁸ İnkarcılar tarafından, olacağı inkar edilen günün tasviri yapılırken,

يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا

“...*çocukları ak saçlı ihtiyarlara döndürecek bir gün..*”¹⁰⁹ olduğu çok veciz bir şekilde dile getirilir. Uzun zaman süreçleri sonraki bir zaman diliminde olacakları bu veciz ifade günümüze taşır. Ayetlere muhatap olanlar o gün olacakların duygusal etkisini aynen yaşarlar. Adeta zamanda bir yolculuk yaparlar. Daha ileri bir zaman boyutunda

¹⁰⁶ İsfehâni, *Müfredât*, s.894.

¹⁰⁷ مالك يوم الدين Fatiha 1 /4.

¹⁰⁸ Müzzemmil 73/14.

¹⁰⁹ Müzzemmil 73/17.

ise, Cennete girenler, cehenneme atılan “*mücrim*” lere, “*sizi cehennem ateşine sürükleyen nedir?*”¹¹⁰ diye sordukları zaman verdikleri cevaplardan bir tanesi de,

وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ

“*Biz din gününü yalanlıyorduk.*”¹¹¹ idi. Din gününü yalanlamakla “din gününün malik”ini yalanlamak arasında fark yoktur. Burada gelecek zamana yönelik üç farklı zaman boyutu vahyin muhataplarına sunulmaktadır. Cennetlik ve cehennemliklerin aralarındaki konuşmalarının konusu, “din gününü yalanlanması”, vahyin ilk muhataplarının örnekliğinde günümüze yani vahye o anda muhatap olan kişiye aktarılmaktadır. “*Yevm*” kelimesi buradaki gibi çok uzak zamansal boyutlar için kullanılabilirken, anı ifade eden çok kısa zaman dilimleri için de ara zaman dönemleri içinde kullanılabilen “çok amaçlı bir kelime” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’an’ın zamana ilişkin ilk olarak kullandığı bu kelime pek çok anlamı derinlikli olarak bünyesinde barındırmaktadır.

Din gününün bir başka adının da “*يَوْمَ الْقِيَامَةِ*” (kıyamet günü) olduğu ayetlerde zikredilir.¹¹² Süfyan b. Uyeyne’ (v.814) ye göre; “Dehr (yani zaman) Allah’ın indinde tümüyle iki günden ibarettir. Bunlardan bir tanesi dünya günlerinin süresidir. Diğeri ise ahiret günüdür. Dünya günü işleri (şe’n) ile ahiret günü işleri birbirinden farklıdır. Dünya gününün işleri emir ve nehyi bildirmek, hayat vermek ve öldürmek, izin vermek ve yasaklamak, ahiret gününün işleri ise ceza, hesap, sevap ve günah olarak sayılabilir. Hüseyin b. Fadl şe’n konusunda “*miktarların (ölçülerin veya yasaların) vakitlere nakledilmesidir.*”¹¹³ demiştir.”¹¹⁴ Bu tarifte zamanın bir kalıp olduğu ve bu kalıba Allah’ın yasalarının (mekadir) nakledilerek şe’n’in (iş) meydana geldiği anlatılmak istenmektedir.

¹¹⁰ Müddessir74/42.

¹¹¹ Müddessir 74/46.

¹¹² Bkz.Kalem 68/39.

¹¹³ هو سوق المقادير إلى المواقيت

¹¹⁴ Sa’lebî, Ebû İshak Ahmedb. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşşâf ve’l-Beyân*, Dâru’l- İhyâ, Beyrut 2002, IX, /184.

“Yevm” kelimesi (اليوم) şeklinde “bugün” anlamında da kullanılır. Dünyaperest ve hırslı bahçe sahipleri bahçelerine ürün hasadına giderken birbirlerini şu şekilde uyarıyorlardı:

أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ

“Sakin **bugün** oraya (bostana) sizin yanınıza bir yoksul girmesin.”¹¹⁵ Onlar bu yaptıkları nedeniyle bir sabah vakti cezalandırılmışlardı. Kur’an ilk yaratılışın zaman sürecini “yevm” kelimesiyle ifade etmiştir:

“Yine de ki: Yeryüzünü iki günde (iki evrede) yaratan Allah’ı inkar ediyor ve O’na ortaklar koşuyorsunuz öyle mi? Bilin ki O Allah, âlemlerin Rabbidir. O, yeryüzünde yüksek sağlam dağlar yarattı ve orayı bereketli; yaşanabilir bir hale getirdi. Canlıların yiyecek ihtiyaçlarının giderilmesi için orada belli bir düzen takdir etti. Bütün bunlar (önceki iki günle beraber toplam) dört günde oldu. Bu sırada henüz duman (gaz) halinde bulunan (şu gördüğünüz) göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: “İsteyerek ve istemeyerek yasalarımaya uyun” dedi. Onlar da “İsteyerek senin yasalarına boyun eğdik” dediler. Böylece Allah gökleri iki günde (iki evrede) yedi gök (tabaka) halinde şekillendirdi ve her tabakaya görevini vahyetti. (yasalarını koydu). Biz, dünyadan görülen gökyüzünü kandillerle (yıldızlarla) süsledik ve onları bozulmaktan koruduk; sağlam bir düzene ve yasalara bağladık. İşte bu çok güçlü olan ve her şeyi bilen Allah’ın takdiri düzenlemesidir.”¹¹⁶

Bu ayetlerde geçen kelime zaman ölçüleriyle kıyaslandığında, “çok uzun zaman dönemlerini kapsayan evreler” olduğu anlaşılmaktadır. Yevm kelimesinin gerçek anlamlı kullanımına şu ayeti örnek olarak gösterebiliriz:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

¹¹⁵ Kalem 68/24.

¹¹⁶ Fussilet 41/9-12.

“(Uhud’da) iki ordu karşılaştığı **gün**, sizi bırakıp gidenleri, sırf işledikleri bazı hataları yüzünden şeytan (yerlerinden) kaydırmıştı. Yine de Allah onları affetti. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, halimdir.”¹¹⁷

“Yevm” kelimesi (يَوْمًا) edatı ile birleştiği zaman يَوْمًا halini alır . Bu durumda Arapçada farklı dil kurallarına tabi olur. Kelimenin bu şekilde kullanıldığı Kur’an ayetine bir örnek olarak:

فَذَلِكَ يَوْمًا يَوْمًا عَسِيرًا

“O gün, çok zorlu bir gün olacaktır.”¹¹⁸ ayeti verilebilir. Bu ayet ilk indirilen ayetlerdendir. Vahyin muhataplarına Fatıha Suresi’nde zikri geçen “yevmu’d-dîn” ifadesinin bir başka niteliğini bildirir. Yani din günü, herkese -ama özellikle inkarcılara- zorlu bir gündür. Yine Fecr Suresinin (89) 23. ve 25. ayetlerinde يَوْمًا kalıbında üç defa kullanılarak kıyamet gününün dehşetli anları tasvir edilmiştir. Bu kelime Kur’an’ın çoklukla kullandığı kelimelerden birisidir. Farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Kur’an kelimelerinin – buna zamanla ilgili kelimelerde dahil- esas manalarının dışında kendilerine özgü manalarını da dikkate almak gerekir. Kelimeyi ait olduğu inanç sistemi içinde değil de sadece dilde kullanıldığı biçimiyle ele aldığımız zaman, meselenin öneminden ve özünden uzaklaşılabilir. Örneğin “yevm” ve “saat” kelimeleri ahiretle ilgili semantik alan içerisinde kullanıldığı zaman, kelimeler ait oldukları reel zaman gerçekliklerinden uzaklaşarak yepyeni anlamlara bürünürler. Nadir görülen şiddetli kıyamet ve ahiret süreçlerinin o dayanılmaz atmosferi içerisinde bu kelimeler basit bir gün ve saat olmaktan çıkarak uhrevî bir renk kazanırlar. Aşağıda da örnekleri verilen “yevm” kelimesinin bu izafî anlamı, farklı anlam katmanlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.¹¹⁹ “Yevm” kelimenin Kur’an’da ki kullanımlarından birisi Hac Suresinde:

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ

¹¹⁷ Ali İmran 3/155.

¹¹⁸ Müddessir 74/9.

¹¹⁹ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s.23.

“Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Halbuki Allah asla va’dinden dönmez Muhakkak ki Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.”¹²⁰ şeklinde geçer. Secde Suresinde de aynı ifade yer alır:

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

“O, gökten yere kadar meydana gelecek bütün işleri tasarlayıp düzenler. Bütün olup bitenler bir günde; bir anda¹²¹ O’na ulaşır ki o bir an, sizin hesabınıza göre bin(lerce) yıl sürebilecek bir zamandır.”¹²²

Mearic Suresinde ise “yevm”in sayısal değeri değişir:

“Birisi, yükselme yollarının sahibi olan Allah tarafından inkarçılara gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabı istedi. Melekler ve Rûh, oraya, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar. Şimdi sen güzelce sabret. Doğrusu onlar o azabı uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz.”¹²³ Kureyş müşriklerinin Peygambere gelerek, Enfal Suresinde;

“Hani bir zaman da: Ey Allah’ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir! demişlerdi. Halbuki sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildir. Bağışlanma dilerlerken de onlara azap edecek değildir.”¹²⁴ şekilde azap istemeleri üzerine, onların bu isteklerinin anlamsızlığına dikkat çekmektedir. “Kendi dar fikir ve ölçülerine göre Allah’ın (cc) vaktini ölçüp biçmeye çalışanlar için ayetlerde belirtilen süreler uzun ve uzak gelebilir. Oysa Allah’ın indinde O’nun planı binlerce, yüz binlerce yıl mesabesindedir. Bu süre sadece bir misal olsun diye verilmektedir. Biz bu planın yalnızca gözümüzün önünde olanını bilebilmekteyiz. Ya da bizden önce geçmiş milletler hakkında tarih ilminden kısmi malumatlar alabilmekteyiz. Kainatın başlangıç ve sonunu değil bilebilmek, onu idrak edebilmek bile mümkün

¹²⁰ Hac 22/47.

¹²¹ Olup biten tüm işlerin Allah’ın bilgisine ulaşmasını ayette “ya’rucu ileyhi fi yevmin” yani “O’na bir günde ulaşır” şeklinde zahiren ifade etsek bile bu bir günün bir an olduğu zamansal farkındalık açısından gözden uzak tutulmamalıdır. Şener ve ark. nın Meali de bu durumu göz önünde bulundurmıştır.

¹²² Secde 32/5.

¹²³ Mearic 70/1-7.

¹²⁴ Enfal 8/32-33.

değildir.”¹²⁵ Bu ayetler, *yevm*’in Allah ve insanlar yanında ne kadar değişik ve göreceli olduğunun göstergesidir.¹²⁶ İnsanlar için uzun ve sabredilmez gibi gelen sürelerin (psikolojik zaman açısından değerlendirildiğinde), aslında mutlak zaman açısından kısa olduğunu; bu yüzden de işlerde acelecilik, başarısızlıklarda umutsuzluk gibi duygusal çalkantıların da aynen psikolojik zaman gibi göreceli olduğunun mesajını verir. Rahman Suresinde ise “*yevm*” kullanımı çok küçük zaman dilimi olan “an” anlamına gelir:

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

“Göklerdeki ve yerdeki varlıkların hepsi ihtiyaçlarını O’na arz ederler. Ve O, **her an** bir iştedir. (Hep yaratma ve tecelli halindedir) ¹²⁷

¹²⁵ Mevdûdî, *Tefhîm*, VI, /419.

¹²⁶ “Yevm” kelimesinin bir iki ayette farklı sayı değerleriyle ifade edilmesi tefsir ilminde *Müşkilü’l-Kur’an* konusunda incelenir.

¹²⁷ Rahman, 55/29. Türkçe mealler de “yevm” kelimesi farklı anlamlarda zikredilmiştir. Örneğin:

“Göklerdeki ve yerdeki varlıkların hepsi ihtiyaçlarını O’na arz ederler. Ve O, **her an** bir iştedir. (Hep yaratma ve tecelli halindedir). (Şener, *Yüce Kur’an ve Açıklamalı- Yorumlu Meali*, TDV Yay., İzmir 2016)

“Göklerde ve yerde kim (ve ne) varsa Ondan ister, O, **her gün** bir iştedir.”(Çantay, Hasan Basri, *Tefsirli Kur’an Meali*, Risale Yay., İstanbul 2011)

“Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O’ndan isterler. O, **her an** yeni bir ilahi tasarruftadır.”(Halil Altuntaş ve M. Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, DİB Yay., Ankara 2009)

“Göklerde ve yerde bulunan herkes, O’ndan ister. O, **her an** yaratma halindedir.”(Karaman, Hayrettin ve ark., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2017)

“O’ndan dilenir göklerde ve yerde olan. **Her gün** O, yeni bir icadda olan.”(Yavuz, A.Fikri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâl-i Âlîsi*, Sönmez Neşriyat, 3. baskı, İstanbul tsz.)

“Göklerde ve yerde olan herkes O’ndan ister. O **her gün** bir iştedir.”(Şimşek, M.Sait, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, c.V, s. 143)

“Göklerde ve yerde olan ne varsa O’ndan ister. O, **her gün** bir iştedir.”(Mevdûdî, *Tefhîm*, c.VI, s.72)

“Göklerde ve yerde bulunan her varlık O’na muhtaçtır, **her an** O, hayata ve varlığa dair her işe müdahildir.”(İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’an*, Düşün Yay., İstanbul, 2012)

“Göklerde ve yerdeki bütün canlılar ihtiyaçları için O’na yalvarır. O kainatın her zerresine hükmetmektedir ve **her an** yeni tecellilerle yeni bir iştedir.”Kısa Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali*, Armağan Yay., Konya, 2012.

“Göklerde ve yerde kim varsa O’ndan ister. O, **her an** bir iştedir.”Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’l-Tefâsîr*, (Gümüş Sadrettin ve Yılmaz Nedim)Ensar Neşriyat. İstanbul, 1993.

“Göklerde ve yerde bulunanlar (her şeyi) O’ndan isterler. O, **her gün (her ân)** yeni bir iştedir.”(Ateş Süleyman, *Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meali*, Hayat Yay., İstanbul,)

Yukarıda verdiğimiz meal örneklerinde “yevm” kelimesinin Türkçeye aktarılmasında farklılık görülmektedir. Tez konumuz açısından irdelendiğinde “yevm” kelimesinin gün olarak değil de “an” olarak aktarılması, çok daha isabetli görülmektedir. Allah Teâlâ’nın “her gün bir işte” olması ile “her an bir işte” olması farklı anlamlara gelmektedir.

Mücâhid tefsirinde ayette geçen “yevm” (gün) kelimesinde “dünya günlerinden bir günde, hergün o bir iş (şe’n) tedir.¹²⁸ Dua edene icabet eder, sıkıntıyı kaldırır, zorda kalana cevap verir, günahları bağışlar.” rivayetini zikreder.¹²⁹ Şe’n (iş) her ne olursa olsun bu zaman süreci içerisinde meydana gelmektedir. Yahudilerin “Allah Teala cumartesi günü (yevmu sebt) herhangi bir şey yapmaz” demelerine karşın, ayette: “*O her gün bir iştedir.*” cevabı verilmiştir. Onun dilediği şeyi -ki bu azab, şiddet, rahmet vs. olabilir – yaratması şe’ndir.¹³⁰ Yahudilerin inancının aksine yaratılış sürecinde bir kesinti söz konusu değildir. Allah Teala’nın yaratılışa kesintiye ihtiyaç duyması ya da bazı tefsirlerde yazıldığı şekilde bir mekana ihtiyaç duyması söz konusu değildir.¹³¹ Yer yuvarlağının kendi ekseni etrafında bir kez dönmesiyle geçen yirmi dört saatlik süreye zaman ölçü birimi olarak “gün” ismi verilmesi; yukarıda meali verilen ayet için geçerli olmamaktadır. Örneğin Rahman Suresi, 29. ayette belirtilen “yevm” kelimesini eğer gerçek anlamında alacak olursak, o zaman Cenab-ı Hakk’ın yirmi dört saatlik sürede, “bir işte” olacağı anlamı çıkar ki, bu Allah Teala’nın (haşa!) “iş yapma kapasitesi” gibi bir tartışmaya yol açar. Örneğin bu ayetin: “*O’ndan dilenir göklerde ve yerde olan... Her gün O, yeni bir icadda olan...*”¹³² şeklindeki mealinde Allah Teala’nın “yirmi dört saatlik sürede bir

¹²⁸ Tefsirlerde Allah’ın “Şe’n”i, yaratışı beyan edilirken şunlar sıralanır: yaratma, öldürme, bir işi meydana getirme, sıkıntıyı giderme, aziz etme, rezil etme, duaya icabet etme, isteyene verme, hastaya şifa verme, günahları bağışlama vb. (bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân.*, XXIII/40) Şe’n konusunda müfessir Sa’lebî der ki: “*Allah Teala’nın bir gün ve gecede üç grup çıkarması şe’nindedir. Bir grup babaların sulpleri rahimlere gider, bir grup rahimlerden dünyaya geçer, son grup da dünya hayatından kabirlere geçiş yapar. Sonra da toplu olarak Allah’a doğru giderler.*” Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, IX, /184.

¹²⁹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, s.638.

¹³⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV/198.

¹³¹ Bu ayetin tefsirinde ilk tefsirlerden olan Tefsiru Abdurrazzak’da İbn Abbas’dan rivayet edilen tuhaf bir rivayet yer alır: “*Alah Teala beyaz yakuttan beyaz bir levha yaratmıştır. İki tarafı kırmızı yakuttan, kalemi nurdan, yazımı (kitabı) nurdandır. Her gün o levhada 360 bakış ile bakar. Ve her bakışta yaratır, rızık verir, diriltir ve öldürür, aziz eder ve rezil eder, istediğini yapar.*” Abdurrezzâk es-San’ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâff’es-San’ânî el-Himyârî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, Dâru’l- Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut h.1419, III/ 267. Rivayeti Taberî’de farklı bir versiyonda zikreder. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII/40 Taberî, “yaratılışın sürekli olması” konusunda yapmış olduğu rivayetlerde “şe’n” kelimesinin içerdiği eylemleri sıralamaktadır.

¹³² Yavuz, A. Fikri, *Kur’an-ı Kerim ve Meali Alisi*, Sönmez Neşriyat, 3. baskı, İstanbul tsz.

icadda bulunan bir varlık” gibi algılanması söz konusu olabilir. Allah’ın yaratma sürecine aldığı işleri (şüûnat) o kadar çoktur ki sayılamaz.¹³³

Yaratılışla ilgili olarak *yevm* bölünmez ve kavranamaz bir *andır*. İnsan için de hayat ve zaman, ya da *yevm* bu andan insanın algılayabildiği bir an’dır ki öncesi ve sonrası söz konusu değildir.

“Göklerde ve yerdeki bütün canlılar ihtiyaçları için O’na yalvarır. O, kainatın her zerresine hükmetmektedir ve her an (yeni tecellilerle) yeni bir iştedir. Bu yüzden alem daima değişmekte, her an hayret ve hayranlık verici farklı yaratılışlara sahne olmaktadır.”¹³⁴ şeklinde verilen bir mealde, “her anda yeni tecellilerin olduğunun”, “alemin devamlı değiştiğinin” ve “farklı yaratılışların sürekli” var olduğunun vurgulanması şeklinde “an” kelimesine yönlendiren bir anlam ortaya çıkmaktadır. Allahu Teala’nın yaratıcılık sıfatının ve külli iradesinin nüfuz etmediği hiçbir olay düşünülemez. Bu açıdan “O her an bir yaratma halindedir.”Anlatım kolaylığı sağlamak açısından sınırlı dil imkanları içerisinde kullanılan zamansal ifadelerin Allah Teala’nın mutlak iradesini ve sınırsız gücünü sınırlaması İslam itikadı açısından düşünülemez. İsrailoğulları’nın Tevrat’ta yazdığı doğrultuda (bkz.Tekvin, 2/2-3), Tanrı’nın yerleri ve gökleri altı günde yarattıktan sonra yedinci gün olan cumartesi gün istirahata çekildiği şeklindeki telakkiler kabul edilemez. O’nun yaratma sıfatı her an var olan tecellilerden ibarettir ve bu tecellilerin Allah’ın koymuş olduğu kainat yasaları (sünnetullah) çerçevesinde yürüdüğü ve bu yasaların değişmez ve standart oldukları açıktır.¹³⁵

Maide Suresi’nin:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

¹³³ “وشأنه كثير لا يحصى” “Onun işi çoktur. Sayılamaz.”İbn Ebî Zemenîn el-Mâlikî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, el-Fârûk el-Hadîse, Mısır, 2002, IV/330

¹³⁴ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali*, s.498.

¹³⁵ Karaman Hayreddin ve ark., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2008, V /206-207.

“Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslam’ı beğendim.”¹³⁶ ayetinde geçen “yevm” kelimesine dilde “el-âne” (şimdi) anlamı verilmiştir.¹³⁷ Dinin bugün kemale ermesi demek ayetin indiği anda kemale ermesi demektir. Ayette bugün içerisinde olan bir olay, olayın olduğu an itibariyle gerçekleşmiş sayılmaktadır.¹³⁸

“Şu mevcudat aleminin adeta sonsuz derecede büyüklüğü içerisinde, sonsuz sayıdaki varlıkları “kendi kendilerine ve hakikati insaniyelerine nazaran vücuda asla istihkakları yoktur. Her an ondan dilenirler.”¹³⁹ Her an evrenin çeşitli yerlerinden kendi lisan-ı halleriyle yükselen isteklere (duâ) karşı, Cenab-ı Hakk’ın her an icabet etmesi ve bu istekleri yaratılış tecellileriyle karşılaması sürekli ve her an yaratılışın devam ettiğini göstermektedir. Gözlerin süregelen bir alışkanlıkla bu tecellileri ayrıntılarıyla görememesi bu gerçeği değiştirmez. Başlangıcından beri devam eden evrensel düzen içerisinde sürekli meydana gelen sayısız yaratım tecellilerinin farkına varabilmek için kişinin “zaman ve mekan farkındalığı”nı geliştirmesi gerekir. “Dehr” ve “Yevm” başta olmak üzere zamana ilişkin kelimeler, ilk dönem İslam toplumu yaşam pratiğinde somut olarak, zihinlerde ise soyut anlamda varlığını sürdürmüştür. Zaman zaman dışı vuran yanlış anlayışlar ve uygulamalar en başta Kur’an tarafından düzeltilme yoluna gidilmiştir. Haddizatında Cenab-ı Hakk’ın; “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.”¹⁴⁰ şeklinde bildirdiği üzere, yeryüzünü imar etmek ve tevhid doğrultusunda hareket etmek için indirilen insan türünün; “bozguncu” ve “kan dökücü”¹⁴¹ özelliğiyle ortalığı harabeye çevirmesinin sorumluluğunu “dehr” (zaman) a yüklemesi ve zamana (dehre) sövmesi, negatif bir

¹³⁶ Maide 5/3.

¹³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI/598.

¹³⁸ Maide Suresi (5) 5. ayette geçen: الْأَنَ الْيَوْمَ إِحْلَ لَكُمْ الطَّيِّبَاتِ ifadesine Neseфі tefsirinde (şu anda, şimdi) anlamı vermiştir. Yani ayet: “şu andan itibaren size iyi ve temiz olan yiyecekler helal kılınmıştır.” demektir. (Neseфі, Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafizu'd- din, *Tefsîru'n-Neseфі*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998, I/428)

¹³⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul tsz., VII/4679.

¹⁴⁰ Bakara 2/30.

¹⁴¹ Bakara 2/30.

savunma mekanizması olarak, uyarının ana fikrini oluşturmuştur. Müstakil bir sureye de isim veren “*Asr*” kelimesi, en meşhur anlamıyla “yüz yıllık bir süre” olarak tanınsa da sözlüklerde, ikinci vakti, sıkmak, suyunu çıkarmak, gibi pek çok anlamlara gelmektedir. *Asr*, *dehr* ile bağlantılandırılacak olursa, *dehr*’in görünen yüzü olabilir. *Yevm* ise zamanın en küçük birimi “an” şeklinde ortaya çıkar. Kur’an insan merkezli bir kitap olması münasebetiyle, insan için somut sonuçlar üretecek zaman kelimelerini daha fazla önceler. Başlangıç ve sonuç hudutları belli insan hayatının çeşitli dilimlerini ifade eden tabirler çokça kullanılmıştır. Bu tabirlerin çokça kullanılmasının önemli bir başka nedeni Müslümanların zamana bağlı ibadetlerinin yerine getirilmesinde yaşanan farklı ve keyfi uygulamalardır. Namaz, oruç, hac ve zekat gibi temel ibadetlerden tutun da pek çok dinî uygulamalarda bu farklılıkları gidermek ve standarda ulaştırmak amacıyla kullanılan zamansal kelimelerin gerçek anlamıyla kullanıldıkları unutulmamalıdır. Haccın zamanını bildiren Bakara Suresi’nin:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ

“Ey Peygamber! Sana ayın aldığı değişik şekiller(hilaller) i soruyorlar. Onlara de ki: Ayın değişik şekiller alması, insanlara vakitleri ve haccın zamanını bildirir “¹⁴² ayetinde, “gerçek (nesnel) zaman kastedilmektedir. Mü’minlerden ayın hareketlerini takip etmeleri istenmekte ve bu takipleri sonucunda varılacak ölçülerin namaz, oruç, hac gibi ibadetler için kıstas olacağı bildirilmektedir. Kur’an okumalarında, zamanla ilgili kelimelerin hangisinin gerçek, hangisinin psikolojik (göreceli) olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Örneğin gerçekte bir an olan *yevm*, kainatla ve insanlarla ilgili olarak değişir; dünü, bugünü ve yarını olan bir zamana bürünür. Zamanla ilgili kelimelerin izafiliği *yevm* kelimesinin kullanılmasında da kendini gösterir. Her yer için tek anlamı olan bir *yevm* kelimesi yoktur. Sözelimi, yeryüzünün çevresindeki hareketi için bir gün, *yevmken*, güneşin çevresindeki hareketi için bir yıl *yevmdir*. Güneş ve diğer gezegenler için *yevmin* ne olduğunu bilemiyoruz; ama onların da kendileriyle ilgili *yevmleri* vardır.

¹⁴² Bakara 2/189.

2. Uzun Zaman Dilimini Anlatan Kelimeler

a. Şehr (شهر)

Bir noktadan diğerine güneşin etrafını dolaşması itibarıyla hilalin görünmesiyle başlayan zaman süresine denir.¹⁴³ Bu anlamıyla Kur'an'da gerçek zaman kelimesi olarak kullanılır.¹⁴⁴

Kelime nüzul sırası dikkate alındığında ilk olarak Kadir suresinde “*Kadir Gecesi bin aydan daha hayırlıdır.*”¹⁴⁵ şeklinde geçer. Ayette *şehr* (ay) le Kadir Gecenin kıyaslaması yapılarak, bu gecenin bin aydan daha hayırlı olduğu belirtilir. Nesnel zaman ölçüleriyle değerlendirilen bin ayın, öznel değerlendirmeye tabi tutulan bir gecenin seviyesine erişemeyeceği vurgulanır. Bir gecelik zaman diliminde olanlar, bin aylık zaman diliminde olanlardan daha üstündür sonucu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu kısa zaman dilimine bu büyük değeri veren husus, Kur'an'ın indirilişidir. Aynı husus Bakara Suresi'nde de dile getirilir:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“(Bu sayılı günler) Ramazan ayıdır. O öyle bir aydır ki, insanlara hidayet rehberi olan, onları doğru yola götüren ve hak ile batılı birbirinden ayırt edici ölçütler içeren Kur'an bu ayda indirilmeye başlanmıştır. Sizden bu aya erişen kimse o ayda orucunu tutsun.”¹⁴⁶

Cahiliye devri Arapların, kamerî esasa göre tespit ettikleri ayları sayısı on iki tanedir Bu durum Kur'an'da şu şekilde belirtilir.:

¹⁴³ İsfahânî, *Müfredât*, s.468.

¹⁴⁴ Birçok ayette olduğu gibi şu ayette de *şehr* kelimesi gerçek zaman anlamında kullanılmıştır. الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ “*Hac, bilinen aylardır.*” Bakara 2/197.

¹⁴⁵ ليلة القدر خير من ألف شهر Kadir 97/3.

¹⁴⁶ Bakara 2/185.

“Bilin ki, Allah katında ayların sayısı, O’nun gökleri ve yeri yarattığı zaman koyduğu düzen gereği on ikidir. Bunlardan dördü (savaşın yasak olduğu) haram aylardır. İşte bu (ayların on iki olması) Allah’ın koyduğu sağlam bir yasadır.”¹⁴⁷

Süleyman’(a.s.)ın rüzgar gücünden faydalanması ve bu sayede uzak mesafelere gidişinden bahsederken *şehr* kelimesi uzaklık ölçüm birimi olarak ifade edilir:

“Süleyman’a da rüzgarların gücünden yararlanmayı öğrettik. Bu rüzgarlar sayesinde (yelkenli gemiler) sabahleyin bir aylık yol gidiyor, akşamleyin bir aylık yoldan geri dönüyordu. Ona bakırdan yararlanmayı da öğrettik.”¹⁴⁸

Allah Teala’nın canlılar alemi için koymuş olduğu biyolojik yasalardan canlıların üremesinden bahsederken bu kelime kullanılır:

“Biz insanoğluna ana babasına iyi davranmasını emrettik. Çünkü annesi onu nice zorluklarla karnında taşımış ve yine nice sıkıntılarla dünyaya getirmiştir. Çocuğun ana karnında taşınması ve süttten kesilmesi otuz ayı bulur.”¹⁴⁹

Burada söz edilen zaman ifadesi gerçek zamanlı bir ifadedir.

b. Sene (سنة)

Yıl anlamına gelen “sene” Kur’an’da birçok ayette kullanılmaktadır. Mearic Suresinde ;”O’nun sahip olduğu yüceliklere melekler ve Ruh (Cebrail), bir günde yükselirler ki, o bir gün (sizin hesabınıza göre) elli bin yıl sürebilecek bir zamandır.”¹⁵⁰ şeklinde zikredilen ayette “bir günlük” sürenin “elli bin yıl” (كَانْ مِقْدَارُهُ) (خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ) olduğu ifade edilmiştir. Bu sürenin ikinci ayetinde: “Kafirlerin başına

¹⁴⁷ Tevbe 9/36.Kur’an’da Araplar arasında önemli kabul edilen Haram aylardan bahsedilirken bu kelime kullanılır. Bkz. Bakara 2/194, 217.

¹⁴⁸ Sebe’ 34/12.

¹⁴⁹ Ahkaf 46/15.

¹⁵⁰ Mearic 70/4.

*gelecek olan ve kimsenin engellemeyeceği o azabı*¹⁵¹ ayetinin bir açıklaması görülebilecek bu ayette Allah (c.c.), “Bizim bir günümüz elli bin seneye eşittir” buyurmaktadır. Sonra Allah, Rasulüne, “Bunlar seninle alay ediyorlar, azab getirmeni istiyorlar, sabırlı ol” telkininde bulunuyor. “Bu azabı çok uzakta görüyorlar ama biz onu yakın görüyoruz.”Bütün bu ayetlere topluca bakacak olursak, inkarcıların, kendi yetersiz fikir ve ölçülerine göre Allah’ (c.c.) in takdirinde olan zamanı ölçmeye kalktıkları anlaşılır. Oysa Allah’ (c.c.) in indinde “bir gün elli bin yıl sürebilecek” bir zamandır. Bu süre sadece bir misal olsun diye verilmektedir. Yoksa O’nun milyarlarca, trilyonlarca yılı kaplayan işleri olabilir.¹⁵² Nitekim Secde Suresi 5. ayette de bu minvalde indirilen ayette şöyle buyurulmaktadır:

*“O, gökten yere kadar meydana gelecek bütün işleri tasarlayıp düzenler. Bütün olup bitenler **bir günde; bir anda** O’na ulaşır ki o bir an, sizin hesabınıza göre bin(lerce) yıl sürebilecek bir zamandır.”¹⁵³*

Bu ayetlerde verilen zamansal ölçülerin kesretten kinaye olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.¹⁵⁴ Çünkü varlıklar aleminin tümü dikkate alındığında gerek gayb aleminde gerekse şehâdet aleminde bizim sayıp bitiremeyeceğimiz işler yine bizim bilemeyeceğimiz sürelerde gerçekleşmektedir. Sözelimi insanlığın bilgi dairesine girmiş olan güneşin, ayın, dünyanın dönüş hareketleri bile birbirinden farklı sürelerde gerçekleşmektedir. Yaratılmışların nezdinde çok uzun gibi görünen zaman süreleri Allah’ın indinde çok kısa bir sürede gerçekleşmektedir. Bu örnekler de bu kısalığa işaret olarak zikredilmiştir. Bu ayete ve benzerlerine verilecek anlamlarda zaman ve an farkındalığına dikkat edilecek olursa, bu sürelerin Allah katındaki karşılığı bir noktada birleşebilir. O da “an noktası”dır. Bu başlıkta gündeme getirilmesi ilginç olan bir başka konuda Ankebut Suresi’nde geçmektedir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ

¹⁵¹ Bkz. Mearic 70/1-7.

¹⁵² Mevdûdî, *Tefhîm*, VI/419.

¹⁵³ Secde 32/5.

¹⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV/3859.

“*Hani biz Nuh’u kavmine peygamber olarak göndermiştik. O, (o devirdeki takvime göre)*¹⁵⁵ *elli yılı hariç bin yıl kavminin arasında kalmıştı. Sonunda şirk batağında yaşamaya devam ederlerken onları tufan alıp götürüverdi.*”¹⁵⁶

Bu ayette Nuh’ (a.s.) ın kavminde kalış süresi verilirken, direkt olarak 950 yıl denilmemiş, bin sayısı belirtildikten sonra 50 sayısı hariç tutularak farklı bir ifade tarzı tercih edilmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca aynı anlama gelen “*sene*” ve “*âm*” kelimeleri aynı cümlede kullanılmıştır. Burada Nuh peygamberin yaşı ile ilgili zikredilen rakamı, günümüzdeki takvim yılı ile açıklamanın zorluğu çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Ancak Allah Teala’nın genel geçer (evrensel) olan yasaları (*sünnetullah*) dikkate alındığında varlıkların ömürlerinin, hayatta kalma sürelerinin de bu yasalara uygunluk göstermesinin zorunluluğu ortadadır. Ayette zikredilen rakamın o devir takvimini yansıttığı gözden uzak tutulmamalıdır. Kullanılan zaman terimlerinin ve sürelerinin insanlık tarihi boyunca çok fazla değişikliğe uğradığı dikkate alınmalıdır.¹⁵⁸

Zemahşeri *Keşşaf*’ta Nuh’un yaş hesabını zikrederek bunda bir nükte olduğunu beyan eder. Rasulullah’ın davet sırasında çektiği sıkıntıların benzerinin daha uzun müddet Nuh tarafından da çekildiği mesajı verilerek teselli edilir.¹⁵⁹ İbn Aşûr, Tevrat’ta Nuh’un yaşının 900 olduğunu nakleder. Tufan’dan sonra çiftçilikle uğraştığını, üzüm yetiştirdiğini ve bu üzümle şarap işine girdiğini aktarır. Alusî’den aktararak bedensel özellikleri, nerede yaşadığı ve kabri hakkında ayrıntılı bilgiler

¹⁵⁵ Parantez içi bu ifade Şener ve ark. hazırladığı meale aittir.

¹⁵⁶ Ankebut 29/14.

¹⁵⁷ Bu konuda tefsirlerin farklı açıklamaları söz konusudur. Bu şekilde bir ifade tarzının kullanılış amaçlarından birisinin, okuyucunun zihninde tam sayının yerleştirilmesi, zihnin vehimden kurtulması, Nuh’un çektiği sıkıntıların ve gösterdiği sabrın uzunluğunun vurgulanması, bu şekilde benzer sıkıntıları çeken Rasulullah (s.a.v.)’a teselli verilmesi açıklamalar arasındadır. Hâzin, Ebû’l-Hasen Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâbu’-Te’vil*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, h.1415III/377.

¹⁵⁸ Nuh peygamberin gerçek yaşı konusunda bazı tefsirlerde net ifadeler yer almaktadır. Örneğin Begavi tefsirinde Nuh’un yaşını şöyle hesaplar: “*40 sene davet öncesi dönem +950 sene davet dönemi + 60 sene tufandan sonra yaşadığı süre= 1050 (Nuh’un toplam yaşı)* Begavi bu hesanı İbn Abbas’ın rivayetine dayandırır. Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’, *Meâlimü’-t-Tenzîl*, Beyrut, h.1420, II/445.

¹⁵⁹ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’-t-Tenzîl*, Dâru’l-Kitâb el-A’rabî, Beyrut, h.1407, III / 445.

verir.¹⁶⁰ Müfessirlerin geçmişe yönelik kitaplarına aktardıkları bilgilerin, genellikle bir önceki eserin bilgisini aktarmak şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Çok ayrıntılı bilgilerin sadece rivayete dayalı olarak verilmesi ve sorgulanmaması, bu rivayetlerin son devir tefsir kitaplarına kadar gelmesi ve bunun tefsirde özgün fikirlerin çıkışının önünü tıkar hale gelmesi ayrı bir araştırma konusudur. Burada Seyyid Kutub merhumun açıklamasını vermekte yararlı olabilir:

“Tercih edilen kavle göre Nuh’un risalet görevi 950 yıl sürmüştür. Peygamberlik görevi verilmeden önce de belirsiz bir süre de geçmişti. (önceki tefsirlerde bu sürenin kırk sene olduğu zikredilir.) Tufandan sonra ne kadar sürdüğü bilinmeyen bir süre daha yaşamıştır. (Birçok tefsirde altmış yıl olarak zikredilir.) Uzun ömürlü olması bizim alışık olmadığımız bir husustur. Fakat bu bilgiyi biz en sağlam kaynaktan (yani Kur’an’dan) alıyoruz. Zaten bu bilginin doğruluğunun tek kanıtı da budur. Bu alışık olmadığımız durumu açıklamak gerekirse şöyle diyebiliriz: Sayı bakımından insanlar o zamanlarda azdı. Bu yüzden yüce Allah’ın yeryüzünün imarı ve hayatın sürmesi için zorunlu olan sayı çokluğunun yerine az sayıdaki insana uzun ömür vermesi normaldir. Daha sonra insanlar çoğalıp yeryüzü imar edilince artık insanların uzun süre yaşamalarına gerek kalmamıştır. Bu durum insan dışındaki diğer canlılarda da geçerlidir. Canlıları sayısı azaldıkça ömürleri uzamaktadır. Akbabalarda ve kaplumbağa gibi bazı hayvanlarda bu durumun böyle olduğu örnek olarak verilebilir. Bunlardan bazılarının ömrü yüzyılları bulur.”¹⁶¹ Hz. Nuh’un yaşı konusunda müfessirin yapmış olduğu bu açıklamaları hem bilimsel hem de Allah Teala’nın “sünnetullah” (evrenin değişmez yasaları) çerçevesinde tartışılabilir bilsak da müfessirin bu konuda sadece nakille yetinmeyip ayetin yorumunda çağında geçerli olduğunu düşündüğü bilgilerle mantık yürütmesini takdir ediyoruz.

¹⁶⁰ İbn Aşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus 1984, III/230.

¹⁶¹ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, Dâru’s-Şurûk h.1412, V / 2727.

Kur'an'da sene kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılan bir başka kelime de “âm”dır.¹⁶²

“Âm” kelimesi sene ve yıl anlamında Kur'an'da geçen zaman kelimelerindendir. Örneğin Bakara Suresi'nde harabeye dönmüş bir köye uğrayan adamın hikayesini anlatılırken, adamın harabeye dönmüş bu kasabanın ölen canlılarının nasıl diriltileceğini merak etmesi üzerine öldürülmesini ve diriltilmesini okuyanlara bir ibret olarak sunar.

فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالَ لَبِئْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِئْتُمْ مِئَةَ عَامٍ

“..Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu. “Ne kadar (ölü) kaldın. O, “bir gün veya bir günden daha az kaldım” dedi. Allah, şöyle dedi: “Hayır, yüz sene kaldın.”¹⁶³ Zamanın algılanmasında farklılıklar ortaya çıktığı bu ayetten anlaşılmaktadır. Kimi için çok uzun gelen bir süre bir başkası için çok kısa algılanabilmektedir. Bu da zaman algısının göreceli olduğunun bir göstergesidir.

c. Hîn (حين)

Asıl itibarıyla “ha-ye-ne” kökünden gelen kelime bir şeyin vakti yaklaşmak, vakti gelmek anlamlarına gelir. “Dehr” kelimesiyle de açıklanır. Uzun veya kısa olsun bütün zamanlar için kullanılan bir vakit terimi olarak da kullanılır. Bu süreler kırk sene gibi uzun bir süreden başlayarak sabah ve akşam gibi kısa sürelerdir.¹⁶⁴ Uzun ve kısa zaman süreleri için bu kelimenin birlikte kullanılması, manada

¹⁶² Kelime Ankebut 29/14 ‘ de sene kelimesiyle birlikte kullanılır. İki müteradif görülebilecek kelimenin ayet içerisinde aynı cümlede kullanılması aralarındaki nüansa delalet etmektedir. Sene kelimesi genellikle çetin ve kurak geçen yılı anlatırken, âm kelimesi rahat ve bereketli bir yılı ifade eder. İsfahânî, Müfredât, s.598. Nuh Peygamberin yaşamını dikkate aldığımızda yaşadığı senelerin daha fazla olması yaşadığı sıkıntıların daha fazla olabileceği izlenimini güçlendirmektedir.

¹⁶³ Bakara 2/259. Bu ayette kullanılan âm ve yevm zaman ifadeleri gerçek anlamlarında kullanılmıştır.

¹⁶⁴ Zebîdî, Tâcû'l-arûs, .XXXIV / 471.

belirsizliğe neden olduğu için genellikle bir açıklayıcıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıklayıcı da çoğunlukla “mudafun ileyh” olmaktadır.¹⁶⁵

Saffat Suresinde “hîn” kelimesi iki yerde “süre” anlamında geçmektedir..

فَقَوْلَ عَنْهُمْ حَتَّىٰ حِينٍ

“O halde **bir süreye kadar** onlardan yüz çevir.”¹⁶⁶

Aşağıdaki ayette de kelime “külle” edatıyla “her zaman” anlamına gelmektedir.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ

تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Bakın, Allah nasıl güzel örnekler veriyor? Güzel bir kelimeyi; kökü yerde, dalları göğe doğru yükselmiş güzel ve verimli bir ağaca benzetiyor. Bu ağaç, Rabbinin izni ile her an meyve verir. Allah insanların düşünüp ibret almaları için işte böyle misalle vermektedir.”¹⁶⁷ Ayette geçen zaman ifadesine, “her sene”, “altı ay” veya “sabah ve akşam” gibi açıklamalar yapılmıştır. Ezheri’ye göre “hîn” kesintisi olmadan süren her vakit, demektir. Yani bu zaman dilimide süreklilik vardır.¹⁶⁸ “Hîn” kelimesi Bakara Suresi’nde “belli bir süre” anlamında kullanılmıştır.

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ

“Şeytan onları (kandırıp yasak ağacın meyvesinden yemelerini sağlayarak) yanılttı. Ve içinde buldukları bahçeden (konumdan) çıkardı Bunun üzerine biz de, “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır.” dedik.”¹⁶⁹ Şuara Suresi’nde:

¹⁶⁵ İsfehânî, Râgıb, Müfredât, s.267.

¹⁶⁶ Saffat 37/174.(Diğeri de aynı anlama gelebilecek, 178. ayettir.)

¹⁶⁷ İbrahim 14/24-25.

¹⁶⁸ Zebîdî, Tâcü’l-arûs, XXXIV / 470.

¹⁶⁹ Bakara 2/36.

الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ

“ve merhameti bol olan O yüceler yücesine güven. Ki O kıyam ettiğin vakit seni görmektedir.”¹⁷⁰ geçen “hîn” ifadesi, bir eylem anında Allah Teala'nın o eylemi gerçekleştireni gördüğünü ifade etmektedir. Kelimenin “anlık” gerçekleştirmeleri ifade etmede kullanılabileceğini göstermektedir. Yine Yusuf Suresi'nde kelime “belli bir süre” anlamında kullanılmaktadır.

تُمْ بَدَأَ لَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَجُنَّهُ حَتَّىٰ حِينٍ

“En sonunda yetkililer, gördükleri belge ve delillerin ardından (olayın sırrına ermelerine rağmen), belli bir süre onu hapsetmenin kesinlikle daha uygun olacağını düşündüler.”¹⁷¹ Maverdi, tefsirinde bu “belli süre” nin Said b. Cübeyr'e (v.713) göre 6 ay, İkrime'ye (v.725 m.) göre ise, 7 yıl olduğunu belirtir.¹⁷²

d. Ahkâb (احقَاب)

حُكْبٌ (*hukub*) kelimesinin cemisi (çoğulu) olan kelime *dehr* kelimesinin müteradifi olarak kullanılmaktadır. Bir *hukbe* için seksen yıl gibi bir süreden bahsedilse de doğru olan, süredeki belirsizliğin esas olmasıdır.¹⁷³ Kur'an'da Kehf Suresi'nde ve Nebe Suresi'nde geçer. Kehf Suresi'nde kelimenin tekili kullanılır:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا

“Hatırlayın, bir zamanlar Musa bir seyahati esnasında genç yoldaşına, “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yoluma devam edeceğim. Ömrümü bu yolda harcasam bile” demişti.¹⁷⁴ “hukub” kelimesinin sene, seneler anlamına geldiği belirtilmiştir. Bazı dilciler burada kastedilen geçen süreyi, seksen sene civarında bir miktar olarak söylerler. Sa'lebî (h.427/m.1035) tefsirinde Musa'nın kalan ömründen

¹⁷⁰ Şuara 26/217-218.

¹⁷¹ Yusuf 12/35.

¹⁷² Sa'lebî, *el-Keşşâf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, III / 34.

¹⁷³ İsfahânî, Müfredât, s.248.

¹⁷⁴ Kehf 18/60.

bu kadar sene yürümeye niyet etmesinin söz konusu olmayacağını belirtir.¹⁷⁵ Kelimenin “*el-hıkbetu*” şeklinde yazımı sonucunda, dehrin (veya zamanın) belirsiz bir parça anlamına geldiği ifade edilir. Tâcu'l-Arûs sahibi yukarıdaki ayetle ilgili olarak Ferra'nın sözünü aktarır.¹⁷⁶ Nebe' Suresinde kelimenin çoğulu kullanılır. Cehennemliklerden bahsederken: “*Orada çağlar boyu kalırlar.*”¹⁷⁷ denir. Ayetlerin kullanımından yola çıkarak, kelimenin “uzun zaman” anlamına geldiğini ifade edebiliriz. Bu uzun zamanın ne kadar olacağı konusunda seksen sene bilgisi yine karşımıza çıkar. Ferra (ö.207/822) bu ayette geçen “*ahkâb*” kelimesinin tekilinin “*el-hukb*” olduğunu ve seksen sene manasına geldiğini söyler. Senenin üç yüz altmış gün olduğunu, günün ise dünya ölçüleriyle bin sene tutacağını söyler. Bu hesapla sekiz on kadar ahkâb miktarı bir hesap çıkarır.¹⁷⁸

e. Asr (عصر)

“A-s-r” kökünden, türemiş mastar olarak gelmiştir. Lügatte bir şeyin suyunu, rutubetini çıkarmak için sıkıkmak, sıkışmak, tıka basa doldurmak gibi anlamlara gelen kelime zamanla ilgili olarak da, farklı anlamlar verilen bir kelimedir.¹⁷⁹ Çoğulu “*usûr*” şeklinde gelen kelime zaman anlamında kullanıldığı gibi zamanın bir bölümü olan akşam olarak “*el-asrani*” tesniyesiyle sabah-akşam, gece –gündüz anlamlarında da kullanılır. Namazla izafe edildiğinde ise “ikinci namazı” kastedilir. Metinlerde kullanımı kişinin yaşadığı devir olarak kastedilmekte olup, yüzyıl anlamının son asırda türetildiği düşünülebilir. Ez-Zebîdî, “*asr*” kelimesine, “*dehr*” ve “*zaman*” anlamları vermektedir.¹⁸⁰ Bir yöneticiye, devlete, doğal veya toplumsal bir gelişmeye nispet edilerek “*dönem, devir*” anlamında kullanılır.¹⁸¹

¹⁷⁵İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, .I / 326.

¹⁷⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, .II/301.

¹⁷⁷ لا يثبت فيها أحقابا Nebe' 78/23.

¹⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I / 326.

¹⁷⁹ Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Risale, Beyrut 2005, s.441.

¹⁸⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, s.65.

¹⁸¹İbrahim Mustafa ve ark., *el-Mu'cem el-Vasît*, Dâru'd-Da've, Kahire tsz., II/604.

Müfessirler kelimenin farklı anlamlarını tefsirlerinde zikretmişlerdir. Örneğin Mukatil bin Süleyman tefsirinde “asr” kelimesine “gündüzün saatlerinin sonu” yani ikinci vakti anlamını vererek, Allah Teala’nın İkinci Namazı’na yemin ettiğini zikretmiştir.¹⁸² Zemahşeri’de Keşşaf’ın da bu görüşe uygun ifadeler kullanarak Bakara Suresi 238. ayeti delil getirir. Ayette geçen *وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى* (orta namazı) ifadesini ikinci namazı olduğunu belirterek ikinci namazının faziletine binaen, yeminin bu namaza yapıldığını söyler.¹⁸³

Kur’an’ın 103. suresi bu kelimenin ismiyle anılmaktadır. Mekke’de indirilmiş olan Asr Suresi 3 ayet olup, birinci ayette Allahu Teala: “*Asra yemin olsun ki,*”¹⁸⁴ ifadesiyle bu kelimeye yemin etmektedir. Hazin, Allah’ın asr’a yemin ederken, onun “*dehr*” olduğunu İbn Abbas’ın bir sözüne atıfta bulunarak zikreder. Aynı zamanda: “*Dehr’e sövmeyiniz. Şüphesiz ki Allah, dehr’in kendisidir.*” rivayetini aktarır.¹⁸⁵ İbn Kesir tefsirinde asr ile ilgili olarak daha genel bir tanımda bulunur. “*İnsanoğlunun hayr ve şer olarak yaptığı eylemlerinin içerisinde gerçekleştiği bir zaman.*” der.¹⁸⁶ Surenin içeriğiyle yapılan yeminin nesnesi arasındaki illiyet bağına uygun bir tanım sunar.

f. Dehr (دهر)

Asıl anlam itibariyle “dehr” kelimesi ilk vücuda geldiğinden, son bulacağı ana kadar olan âlemin süresine denir. Daha sonra kelime “uzun bir müddet” anlamında kullanılır olmuştur. *Dehr* ve *zaman* kelimeleri arasında farklar vardır. *Zaman*, hem kısa hem de uzun bir müddet anlamına gelebilir.¹⁸⁷ Bu kelime Cürcanî’ye göre ezel ve ebed sürelerinin birleştiği daha geniş boyutlu ve süreçli bir

¹⁸² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, IV/829.

¹⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf* IV/ 793.

¹⁸⁴ *العصر* Asr 103/1.

¹⁸⁵ Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl*, IV/ 466.

¹⁸⁶ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-Tayyibe li'n-Neşir ve't-Tevzi', 1999, VIII/480.

¹⁸⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.319.

kelimedir. Buna “*bâtinu’z-zaman*” yani “zamanın içi” ismini verir. Anla ilişkilendirerek ilahi tecellilerin sürekli hale geldiği “*an-ı daim*” (bitmeyen devamlı an) ifadesini kullanır.¹⁸⁸

Kur’an’da zamanla ilgili olarak iki yerde geçen “*dehr*” kelimesi İnsan (Dehr) Suresinde “*hîn*” kelimesiyle peşpeşe kullanılır.

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا

“Gerçek şu ki insanın, kendisinden “insan” olarak söz edilmeye değer bir varlık halini alıncaya kadar üzerinden uzun bir zaman geçmiştir.”¹⁸⁹ Bu iki zaman kelimesinin kullanılmasıyla ortaya çıkan anlam anla bağlantılı olarak şöyle verilebilir: “uzun bir zaman dilimi içerisinde (*dehr*) bir çok anlar (*hîn*) geçmişti.”¹⁹⁰

Zamanla ilgili bir takım kelimelerin cahiliye devrinden ilk dönem Müslümanlarına tevarüs etmesiyle bir takım yanlış telakkileri ve yanlış anlayışları Peygamber (sav)’in düzeltmek için Müslümanlara bir takım sözler söylediği bilinmektedir. Nitekim;

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

“Dediler ki; “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman (*dehr*)¹⁹¹ yok eder. Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”¹⁹² ayeti de, müşrik anlayışın zaman (*dehr*) kelimesine biçmiş olduğu “ilahlık” rolünü, bilgisizce yapılan bir zan olarak nitelemektedir.

¹⁸⁸ Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, s.105.

¹⁸⁹ İnsan 76/1.

¹⁹⁰ Açıkgenç, Alparslan, “İslam Düşüncesinde Zaman Anlayışının Felsefi Tahlili”, *Uluslar arası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, İstanbul 2016, I/21.

¹⁹¹ Ayette geçen “*dehr*” kelimesi sonraki dönemlerde “*dehrî*” kelimesine dönüşerek bu âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist bir felsefe akımına dönüşür. Bu akımın İslam düşünce tarihindeki en belirgin tarihî şahsiyeti olarak İbnü’r-Râvendî’ (v.913) yi görürüz. İslam dünyasındaki ilhad hareketleri ve bunlara gösterilen tepkiler çok geniş bir tartışma ve bu tartışma paralelinde birbirini ilhadla ve inkarla suçlama platformunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bkz. Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye”, *DİA*, IX / 107-109.

¹⁹² Casiye 45/24.

Mücahid'e göre müşriklerin bu sözü, dünyaya dönmeleri konusunda ümitsizliğe düşen inkarcıların bir nevi bezginliğini ifade etmektedir.¹⁹³ Elmalılı, tefsirinde zaman ile dehr arasındaki farka dikkat çekerek, dehrin zamanın tamamı anlamında kullanıldığını ifade eder. Süresi bilinmeyen uzun zamanlara dehr denirken, zaman uzun veya kısa olabilir.¹⁹⁴ Razî, tefsirinde müşrik toplumun bu düşüncelerinin arka planında var olan şeyin o dönem geçerli olan zaman tanımını olduğunu belirtir. Ayyete geçen “*bizi ancak dehr yok eder.*” cümlesi asıl itibariyle “feleklerin hareketleri sonucu meydana gelen oluşumların özel bir hale bürünmesiyle meydana gelen hayat ve bir başka yönüyle oluşan ölüm yok eder.” demektedirler. Bütün bunlar feleklerin hareketleri ve tabiatları sonucu olmaktadır.” anlamına gelmektedir. Bu da tabiatıyla tek Fail-i muhtarı inkar anlamına gelmektedir.¹⁹⁵ Bu düşüncenin sadece gözlem yoluyla elde edilen bilgilerle oluşan materyalist bir düşünce olduğu var sayılabilir. Sadece duyu organlarının sağladığı verilere itimad eden bu düşünce Kur'an tabiriyle “*zan*” olarak nitelenmektedir. Zamani ilahlaştırmanın yanı sıra, yok edici ve yıpratıcı özelliği nedeniyle ona sövenler, onu bir şeytan gibi görenlere karşı da Rasulullah'ın (sav) Ebu Hüreyre rivayetinde:

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يُؤَدِّبُنِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرُ أَقْلَبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

“Allah Teala buyurur ki: İnsanoğlu dehre söverek bana eza ver(mek ister). Halbuki ben dehrim. Her iş benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben idare ederim.” buyurarak zamanın da ilahi tasarrufla ilgili olduğunu ve yalnız başına bir fonksiyon icra etmesinin mümkün olmadığını beyan etmiştir. O dönem Arap müşriklerinin bu şekilde davranmalarının alt yapısında elbette ki tevhidi anlamda bir bozukluk bulunmaktadır. Aslında zamana izafe ettikleri bütün işlerin hakikatte sahibi Allah Teala'dır. Müşriklerin tevhid inancından yoksun bulunmaları onlarda dehre, zamana sövme alışkanlığı kazanması kaçınılmazdı. Zamana sövmek onlarda bir

¹⁹³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu'l- Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1964, XVIII /76.

¹⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dinî Kur'an Dili*, VIII /454.

¹⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l- Ğayb*, XXVII / 678.

alışkanlık halindeydi.¹⁹⁶ Cahiliye döneminden tevarüs eden bu alışkanlığın sona erdirilmesi için uyarı zaruri idi. Zahiri ulamasının hadisin metninden istidlal ederek¹⁹⁷ “dehr” lafzını Cenab-ı Hakk’ın esma-ı hüsnasından saymaları, hadisin tümü düşünüldüğünde, böyle olmadığı, “dehrin sahibi ve yaratıcısı” anlamına geldiği ekser ulema tarafından dile getirilmiştir.¹⁹⁸ Tasavvuf erbabı arasında “*Ben dehrim.*”ifadesinden yola çıkarak, dehr’in Allah’ın isimlerinden biri olduğunu iddia edenler bulunmaktadır.¹⁹⁹ Bu hadiste geçen “*Ben dehr'im.*”ifadesinin İslam düşünürlerinin “zaman” kelimesini incelemelerinde etkisi olduğu söylenebilir. Zamanın “an”lara bölündüğü takdirde, Allah’ın esmasının veya esmalarının o anlarda tecellilerinin gerçekleştiği anlamında “dehr”in de bir esma olabileceği mutasavvıf muhakkiklerce söylenmiştir. Bu noktada vahdet-i vücud anlayışının yansımalarını “anlarda tecelli” konusunda görebiliriz. Aslında anlarda yansıyan, esma ve esmalar dolayısıyla, Cenab-ı Hakk’ın kendisidir. İbn Arabi (ö.638/1240) biraz daha ileri bir düşünce aşamasına geçerek aslında Casiye Suresi(45), 24. ayette müşriklerin: “*Yaşayış, ancak bu dünyadaki yaşayışımızdan ibaret, ölürüz ve diriliriz ve bizi zamandan (dehr) başka bir şey öldürmez.*”sözlerinin doğru olduğunu dile getirir.²⁰⁰ İbn Arabi “dehr” ve “ezel” gibi kelimeleri daha çok metafizik anlamda kullanır. Bu kelimeler akledilirler lakin varlıksal anlamda gerçeklikleri yoktur. Fakat buna rağmen zamanı “sultan” olarak niteleyen İbn Arabi onun bilgisini elde etmeyi en yüksek ilimlerden saymıştır.²⁰¹ İbn Arabi, eserlerinde Kur’an ayetleri, ebced hesabına dayalı çeşitli anlamlandırmalar, karışık tılsımlar, şekil ve suretleri güneş, ay

¹⁹⁶ Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, .IV / 188.

¹⁹⁷ و أنا الدهر (ben dehrim, zamanın kendisiyim.)

¹⁹⁸ Zebîdî, *Tecrîd*, 1987, XI /1735.

¹⁹⁹ İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Çev. Demirli Ekrem, Litera Yay., İstanbul 2006, V/.196.

²⁰⁰ Gürer, Betül, “Allah’ın ed-Dehr Esması Bağlamında Tasavvuf Düşüncesinde Zaman Algısı: Sadreddin Konevi ve Molla. Fenari Örneği” *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, İstanbul 2016, I, /172.

²⁰¹ İbn Arabî’nin zaman, mekân ve hareket konularına dâir yazdığı üç risâle günümüze ulaşamamış olsa da özellikle *Fütûhât*’ında zaman kelimesine yüklediği farklı anlamları görebiliriz. Namaz vakitleri ve hac gibi ibadete yönelik konuları işlediği yerlerde bile zaman kelimesine metafizik anlamda yaklaştığı görülürken pratik olarak da “vakit” kelimesini işler. Bkz. Kılıç, M.Erol, “İbnü’l-Arabî”, *DİA*, .XX /493-506

ve diğer gezegenlerin hareketleriyle bağlantılı olarak yorumlar ve her zamanın ayrıntılı bilgisini verir. Geleceğe yönelik kehanetlerde bulunur.²⁰² Burada Kur'an'ın müşrikleri bilgi yoksunu ve zanna tabi olan olarak nitelemesinin sebebi, "dehr" ile ilgili düşüncelerinden daha çok, dehre verdikleri anlamdır. Atalar, babalar ve oğullar şeklinde meydana gelen nesil ağacında, bu ağacın oluşumunda ve yok edilmesinde ana etken zaman ve dehr olarak görülmektedir. Hayat ve ölümün dışında başka bir şey yok. Bu şekildeki bir inanışla ölüm meleğini (*melekü'l-mevt*) onun ruhları Allah'ın emriyle kabzettiğini inkar ederek bütün bu olanları dehre ve zamana izafe ediyorlar.²⁰³ Tevhid inancına bağlı bir kimsenin dehri Allah'a nispet etmesiyle ayetteki sözleri, doğru çizgiye kavuşmuş olmaktadır. Allah'a nispet etmek demek tüm yaratımı haddizatında Allah'ın koymuş olduğu "*sünnetullah*" çerçevesine yerleştirmek demektir. Zamanda bu çerçevede işlevini sürdüren enstrümanlardan birisidir demek yanlış olmaz.

Vahyin indirilişine tanıklık eden ilk dönem cahiliye toplumunun geçerli zaman düşüncesinde var olan dehr, zaman ve bunlara ilişkin kelimelere verdiği aşırı değere karşın, bu kelimelere sövmeleri zahiren bir çelişki varmış gibi görünse de aslında böyle olmadığı ortadadır. Geceler ve gündüzler boyunca akıp giden zamanın hayatlarını ellerinden alması onlarda zamanın "yok edici olduğu" düşüncesini ön plana çıkartmıştır. Bu yüzden dehre ve zamana sövüyorlardı. Zamana ilişkin bu düşünce ile ilgili ellerinde herhangi bir burhan, delil bulunmamaktadır. Allah'tan onlara bir haber de gelmedi.. Onların bu düşüncesi sadece bir zandan ibarettir.²⁰⁴ "Kur'an'da "*dehr*" kelimeyi kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan önemli

²⁰² İbn Arabi bir eserinde şöyle yazar: "*Şayet biri sana bu saatte gebe bir kadına ne gibi bir ilacın içirileceğini soracak olursa ona şu ayetleri (13. sure 41. ayet) yazar verirsin. Sonradan yazılan bu ayeti bir günden yedi güne kadar günde üç kez yazar suya atarsın? Bu su günü gününe ve aç karnına içildiği takdirde Allah'ın izniyle doğum kolaylıkla olmuş olur. Bu tılsımda mübarek ilahi adlar şöyle sıralanmıştır.* (Kitapta tılsım denilen şekiller bulunmaktadır.) İbn Arabi bu şekilde her ana yönelik binlerce tılsımı Müslüman okuyucuyla paylaşır.(!) Bkz. İbn Arabi, *Saatlerin Hazinesi*, Çev. Selahaddin Alpay, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1973, s.78.

²⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, .III / 291.

²⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII / 79.

kelimelerden biri de “gayb” kelimesidir.”Kur’an’a göre gaybın bilgisi ancak Allah Teala’ya aittir.²⁰⁵

Bu bağlamda düşündüğümüzde gayb da zamanın içerisinde. Zamanın içerisinde, geçmiş ve gelecek zamanın bilinmezliklerini mutlak ilmiyle kapsayan ancak Allah Teala’dır. Çünkü “O, yaratılmışların kavrayış alanı dışındaki şeyleri de, duyuları ya da akıllarıyla kavrayabildiklerini de tek bilendir.”²⁰⁶ İnsan oğlu Allah’ın kendisine verdiği akıl ve öğrettiği ²⁰⁷ ilim sayesinde ancak sınırları dahilinde bir şeyler bilebilir. Geçmişin başlangıçtan bugüne kadar ki karanlık dehlizlerinde biriken bütün hatıralar ve geleceğin yine karanlık ufuklarında gizlenmiş bilumum sürprizleri şimdinin çocuklarına hep bilinmez (gayb) olarak kalacaktır. Ancak insan diğer varlıklardan farklı olarak tecrübesiyle geçmişin, hayalleriyle geleceğin karanlık kuytularını tahmin edebilecek meziyettedir. Nitekim Kur’an insanın bu geçmiş ve geleceği tahmin etme yeteneğine “zan” demekte ve kendisine inananları “zan”dan sakınmaya yönlendirmektedir.

*“Ey iman edenler! Zandan; insanlar hakkında temelsiz bilgilere dayalı tahmini değerlendirmelerden çokça sakının. Çünkü zannın bir kısmı (insanlar hakkında yanlış kanaatlere yol açacak olanı) günahdır...”*²⁰⁸

İnsanın içinde bulunduğu zaman diliminde “gaybın anahtarları” (mefâtihu’l-ğayb) nı bilmesi mümkün değildir. “Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki O bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın.”²⁰⁹ Kur’an’da gayb alemi (görünmeyen alem) ve şahadet alemi (görünen alem) olarak ikiye ayrılan alemin ²¹⁰ Allah’ın ilmi açısından değil

²⁰⁵ قل إنما الغيب لله “De ki gayb ancak Allah’ındır.”Yunus 10/20.

²⁰⁶ Haşr 59/22.

²⁰⁷ “..Allah Adem’e bütün isimleri öğretti.”Bakara, 2/31.

²⁰⁸ Hucurat 49/12.

²⁰⁹ En’am 6/59.

²¹⁰ Haşr 59/22.

insanların ilimleri açısından yapılan bir sınıflandırma olduğu açıktır. Duyu organlarıyla algılanamayan fakat geçmiş şimdi ve gelecek zaman platformlarında varlığını sürdüren pek çok şeyin bizim bilgimiz dışında olmasının onları inkar etmemizi gerektirmediği açıktır. Mü'minlerin en belirgin özelliklerinden birisi olarak “gayba inanmak” da belirtilir. “*Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar,...*”²¹¹ Gayb sadece gelecekle ilgili bir konu olmayıp, geçmiş zamanı ve şimdiyi de kapsar. Bizim algı alanımız içerisinde olmadığı için bilmediğimiz her şey gaybın dahilindedir. Allah’ın bilinmezler dünyasının anahtarlarını seçtiği kişilere (örneğin peygamberlere) verdiği Kur’an’da belirtilmiştir.²¹² Bilgide derinleşmiş kimselerin de Allah’ın ayetlerinin bilinmeyen yönlerini araştırırlar ve ulaşamadıkları konularda Allah Teala’nın yüceliğini kabul ve ikrar ederler. Bu ilim araştırmacılarının “düşünme ve anlama” faaliyetlerini Kur’an her zaman teşvik etmiştir.²¹³ Gayb aleminin bilinmezliğinde en önemli etkenlerden bir tanesi de zaman unsurudur. Zamanın duyu organlarımızın algılama kapasitelerinden daha hızlı akması sonucunda meydana gelen olayları kavrayamamamız, onları olmamış gibi farz etmemize yol açmaktadır. Bir fail-i mechul cinayetinde başlangıçta cinayeti kimin işlediği, - yaratılanlar içinde- katil dışında herkese gaybdır. Maktul bile belki katilini bilemeyebilir. Ama dedektiflerin cinayet mahallinde yaptığı araştırmalar, bazı küçük izlerden yola çıkarak ortaya çıkardıkları ilişkiler ağı, bir süre sonra olayın aydınlatılmasını ve katilin bulunmasını sağlamaktadır. Başlangıçta bilinmeyen (gayb) bir hususun bilgisi, çabalar sonucu görünen, bilinen (şehâdet) bir hale gelmektedir. Evrende de ilimde rüsûh sahibi (ilimde uzmanlaşmış) kimselerin Cenab-ı Hakkın yardımı ile gayb aleminden bir takım bilgileri ortaya çıkarabilmeleri mümkündür. Bu konuda Allah Teala’nın en büyük yardımı, koymuş olduğu, belirli ve değişmeyen, standartlaşmış yasalarıdır. Evrende fiziki, biyolojik ve toplumsal alanlarda yaratılıştaki konulmuş olan bu yasalar standarttır ve her zaman ve koşulda aynı şekilde işlevini sürdürürler. Değişmezler.

²¹¹ Bakara 2/3.

²¹² Cin 72/26-27.

²¹³ Bkz. Ali İmran 3/7.

سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا

“Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah’ın kanunu (sünnetullah) böyledir. Allah’ın kanununda asla değişme bulamazsın.”²¹⁴

Bu nedenle şehâdet veya gayb aleminde herhangi bir konuda araştırma yapmak isteyen bir araştırmacının, bazı bilinmezleri aralamasında, ona en büyük yardımcı yine Allah’ın değişmeyen yasaları olacaktır. Allah’ın yasalarını iyi anlayan herkes (ki burada din ve inanç farkı gözetilmemiştir) zamanla ve mekanla ilgili bir takım perdeleri aralayabilecektir. İnsanın içinde bulunduğu *izafî yevmi*²¹⁵ aşır, *yaratılışın yevmine* girebilir mi? Bu konuda, Kur’an’da verilen en önemli örnek İsrâ Suresi’nde dile getirilir.

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ
الْبَصِيرُ

“Gecenin bir bölümünde, bazı delillerimizi kendisine göstermek için kulu Muhammed’i Mescid-i Harâm’dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götürülen Allah yücelerden yücedir. O, gerçekten işitendir, görendir.”²¹⁶

Sureye de ismini veren bu olay hicretten bir buçuk yıl önce meydana gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gece Mescid-i Haram’ın bulunduğu Mekke şehrinde, Mescid-i Aksâ’nın bulunduğu Kudüs şehrine götürülmüştür. Kur’an’da bu olağanüstü olayın gerçekleşme nedeni olarak “Allah’ın ayetlerden bir kısmını göstermek” olarak belirtilmiştir. Aralarında yaklaşık olarak 1500 km. mesafe olan Mekke ile Kudüs yolculuğunun bir gece içerisinde gerçekleşmesi, zaman ve mekan boyutunun ötesinde bir olay olarak değerlendirilmektedir. Bunun benzeri bir olayda

²¹⁴ Ahzab 33/62.

²¹⁵ Zamanın izafî (göreceli) olmasının anlaşılması Kur’an ayetlerinde belirtilen zamansal sürelerin daha çok anlaşılmasına katkı sağlayacağı açıktır. “(Allah inkarcılara) Yeryüzünde kaç yıl kaldınız? diye sorar. Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık. İşte sayanlara sor derler. Buyurur: Sadece az bir süre kaldınız; keşke siz bunu bilmiş olsaydınız!” Mü’minun, 23/112-114. Kişi zamanın izafiliği içerisinde yaşamını sürdürürken küçük bir karınca misali, yaratılışın yevm’ini (mutlak zamanı) yeterinde algılayamaz. Ayette belirtilen şaşkınlığı yaşar.

²¹⁶ İsrâ 17/1.

Neml Suresinde zikredilmektedir. Kendisine hükümdarlık ve peygamberlik nimeti verilen Süleyman'(a.s.)ın yanındakilere Sebe Melikesi'nin sarayında bulunan tahtını buraya getirmelerini istemesinden bahseder.

قَالَ عَفْرَيْتُ مَنْ الْجِنَّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ

“Cinlerden bir ifrit: Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter ve bana güvenebilirsiniz, dedi.

Kitaptan bilgisi olan biri, “Ben onu, gözünü kapayıp açmadan sana getiririm.” dedi...”²¹⁷

Burada dikkat çekici husus, mekan ve zaman aşımının, maddenin bu aşım ile birlikte yer değiştirmesinin mümkün olabileceğidir. Kur'an'da Peygamberlerin şahsında gerçekleşen olaylar “Allah'ın ayetleri” olarak gösterilmekte ve vahyin muhataplarına, Allah'ın ayetlerinden alınacak dersler olduğu bildirilmektedir. Nitekim İbrahim (a.s.) ile elçi melekler arasında geçen konuşma ve sonrasında meydana gelen olaylar aklını kullanabilenler için bir ibret vesikası mesabesindedir.²¹⁸

وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Andolsun biz, aklını kullanacak bir kavim için o memlekette ibret alınacak bir ayet bıraktık.”²¹⁹

Bir başka dikkat çekici konu da, Süleyman'ın (a.s.) isteğine cinlerden “ifrit” denilen bir canlı ile insanlardan bilge bir kimsenin olumlu yanıt vermesidir. İfrit'in yardım teklifindeki süreye oranla çok daha kısa zamanda tahtı getirme süresi bilge kişinin Peygamberin verdiği görevi yerine getirmesine sebep olmuştur. Burada yapılan vurgu, öncelikle zaman ve mekan ötesi uygulamaların yapılabilirliği olduğu

²¹⁷ Neml 27/39-40.

²¹⁸ Bkz. Ankebut 29/31-35.

²¹⁹ Ankebut 29/35.

kadar, bu işlemi güç ve kapasitesini artıran herkesin yapabileceği ihtimalinin ortaya çıkmasıdır.

g. Ebed (أبد)

Ebed kelimesi lügatta “dehr” (mutlak zaman) anlamında kullanılmıştır. Özellikle zamanın sonu (dehrin sonu) kastedilir. Çoğulu âbâd ve ubûd olarak gelir. “ebedü'l-ebed”, “ebedü'l-ebîd” ve “ebedü'l-âbâd” ifadeleri sonsuz zamanı pekiştirici ifadeler olarak kullanılır.²²⁰ Dehr kelimesiyle birlikte “zaman” anlamında kullanılsa da dil bilginleri ebedle zaman arasında fark bulunduğunu, zamanın parçalanabilir olmasına karşılık ebedin bölünemez bir süreklilik taşıdığını belirtmişlerdir. Ebed bölünemez olduğuna göre sona ermeyecektir çıkarımında bulunmuşlardır.²²¹ “Ezel” kelimesi geçmiş zamanda yer almasına karşılık, “ebed” sonsuz geleceği ifade eder. Kur'an'da Kehf Suresi'nde “sonsuz kadar” anlamında tek başına kullanılır:

مَا كَثِيرٌ فِيهِ أَبَدًا

“...(mü'minlere, kendileri için) **içinde sürekli kalacakları** (güzel bir ecir bulunduğunu müjdelemek için ve “Allah evlat edindi” diyenleri de uarmak için kuluna, içinde hiçbir eğrilik bulunmayan kitabı indirdi.”²²²

Ebed kelimesi yine “uzun bir süre beklemek” anlamındaki “hâlidîne” kelimesiyle birlikte Kur'an'da on bir ayette geçer. Aşağıdaki ayette iki ifade birlikte kullanılmak suretiyle zamanın uzaması bağlamında pekiştirme yapılmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III /68.

²²¹ İsfahânî, Müfredât, s.39. Ebed kelimesine en yakın kelimelerden birisi de **أمد** kelimesidir. Kur'an'da **بَعِيدًا** “onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını ister.” Ali İmran 3/30 anlamında kullanılır. Ancak ebed kelimesinde belirsizlik vardır ve belli bir sınırı da yoktur. İsfahânî, Müfredât, s.88. Ebediyetin sınırsızlığına ve belirsizliğine karşın, *emed* belirli ve sınırlı anlamında *müddet* olarak kullanılmış ve Türkçemize de geçmiştir.

²²² Kehf 18/3.

“Şu muhakkak ki Allah kafirleri rahmetinden kovmuş ve onlara çılgın bir ateş hazırlamıştır. Orada ebedi olarak kalacaklar²²³, ne bir dost ne de bir yardımcı bulacaklardır.”²²⁴

Mümtehine Suresi’nde ise:

وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ

“İbrahim’de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: “Biz sizden ve Allah’ı bırakıp tapıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda **sürekli** bir düşmanlık ve öfke belirlemiştir.”²²⁵ Burada kelime “sürekli” anlamında kullanılmıştır. İbrahim peygamber ve onunla beraber olanlar kavimlerine düşmanlıklarını ifade ederken “ebed”le ifade edilen zaman süresini “Allah’a inanmak” şartına bağlayarak sonlandıracaklarını belirtmişlerdir.”Ebed” kelimesiyle ifade edilen zaman sürecinin bir şarta bağlı olarak bölünebileceği buradan anlaşılmaktadır. Ebed kelimesi “asla, hiçbir zaman” anlamında on beş ayette geçmektedir. Bunlardan bir tanesi İsrailoğullarına hitaben Bakara Suresi’nde ifade edilir.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْت أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

“Ve yine dedi: Allah katındaki cennet diğer insanlara değil, yalnızca size ait ise ve eğer bu iddianızda samimiyseniz, haydi ölümü isteyin (de o cennete hemen kavuşun). Onlar kendi işledikleri (günahlar) yüzünden **asla** ölümü istemeyeceklerdir. Allah bu zalimleri çok iyi bilmektedir.”²²⁶

²²³ Burada iki mealin karşılaştırmasını yapmakta fayda var: Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı mealde: “orada ebedi olarak kalacaklar.” derken, tezimizde ayet meallerinde esas aldığımız Şener ve arkadaşlarının hazırladığı mealde ise “orada asırlarca kalacaklar” ifadesi yer almaktadır. İkisi arasında ki anlam farkına dikkat etmek gerekir. Biz burada zamansal farkındalığı dikkate alarak Karaman ve arkadaşlarının verdiği anlamı tercih ettik.

²²⁴ Ahzab 33/64-65.

²²⁵ Mümtehine 60/4.

²²⁶ Bakara 2/94-95.

Ayette bir toplumun (İsrailoğullarının) üç zaman algısında da meydana gelen bozulmaların güzel bir anlatımı sunulmaktadır. Geçmiş zamanda işlemiş oldukları günah ve isyanları, hataları unutmak ve bunun sonucunda da kendilerini yeni doğmuş bir bebek gibi günahsız kabul etmek, hatta kendi milletlerinin seçilmiş bir millet olduğunu iddia etmek ²²⁷geçmiş zaman algısında meydana gelmiş ciddi bir bozulmadır. Böyle bir yanılğı şimdiki zamanda kendilerine gelen mesajın gerçekliğini algılamalarına engel olduğu gibi gelecek zamanda da yanlış beklentilere girmelerine neden olmuştur. Zaman algısında meydana gelen bozulmalar nedeniyle kişi, amaç ve hedeflerine hiçbir zaman ulaşamaz. Ebed kelimesi Kur'an'da yukarıda belirttiğimiz şekilde birçok defalar kullanılırken, “*ezel*” kelimesi kullanılmamaktadır. Allahu Teala'nın mevcudiyetinin sürekliliği anlamında kullanılan “*ebed*” kelimesi, kelimciler tarafından “*bekâ*” kelimesiyle ifade edilmiştir. Her ne kadar “*ezel*” kelimesi Kur'an'da yer almasa da pek çok İslami disiplinde *ezel* ve *ebed* kelimeleri Allah'ın sıfatlarını tanımlarken kullanılmaktadır. Allah Teala için zaman çizgisinde iki bölünmüş zaman sınırı düşünülemezden, Allah'ın sıfatları için yapılan böyle bir ayırımın zihni kavrayışı kolaylaştırmayı amaçladığı düşünülebilir. Bu zaman çizgisindeki *ezel*-*ebed* ayrışmasının başladığı nokta ise şimdiki zamandaki “an” noktasıdır. Yani kişinin yaşadığı o anda zaman çizgisinin geçmiş tarafı *ezel*, gelecek tarafı *ebed* tarafını göstermektedir.

h. Huld (خلد)

“Devam etmek, uzun zaman almak”²²⁸ anlamında mastar bir kelime olan *huld*, “uzun zaman, süreklilik” anlamında isim olarak da kullanılır. Kelimenin asıl anlamı üzerinde durulacak olursa, “*Hulûd*” kelimesi bir şeyin bozulmaya uğramaktan kurtulması ve olduğu gibi uzun yıllar kalması anlamına gelir. Araplar, değişimi ve bozulması uzun yıllar alan her şeyi “*hulûd*” sıfatı ile nitelerler. Sözelimi, sacın üzerine konulduğu taşlara “*havâlid*” derler. Bu, varlıklarının devamlılığından değil, uzun süre durmalarından dolayıdır. Çok yaşlı olup da çok dinç

²²⁷ Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, I/269.

²²⁸ خَلْدٌ بِخُلْدٍ خُلُودًا

görünen kişilere de sürekli yaşayan ama ölmeyen anlamında “*el-muhalled*” denir.²²⁹ Aynı zamanda “*huld*” içinden çıkılmayacak bir yerde devamlı kalmak demektir. Bu yüzden de ahiretin bir başka ismi orada bulunanların devamlı kalacaklarını göstermek için “*dâru’l-huld*” dur. Yine aynı şekilde cennetliklerin orada sürekli kalacakları anlamında cennetin isimlerinden biri “*el-huld*” dur.²³⁰ Zaman çizgisinde “*huld*” kelimesi “*ebed*” kelimesi gibi gelecek zaman tarafında “çok uzun süreler” ifade eden bir anlama gelmektedir. Huld, bir şeyin tabii hali üzerinde devam edip değişme ve bozulmaya maruz kalmaması veya değişmenin uzun süre devam etmesi demektir ki, bu anlamda kelimenin sözlük anlamları içerisine “*ebed*” kelimesini yerleştirmek uygun olmaz.²³¹ Kelime Kur’an’da sık kullanılan zaman kelimeleri arasındadır. Çeşitli sigalarıyla birlikte seksen yedi yerde geçen kelime, ayetlerde değişik anlamlara gelmektedir. Allahu Teala bir ayette şöyle buyurmaktadır:

وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ

“*Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?*”²³²

“*Ezel*” ve “*Ebed*” gibi zamanın sonsuzluğunun ifade edildiği kelimeler yerine yine sonsuzluğu ifade edebilecek “*huld*” kelimesinin kullanıldığını görürüz.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“*İnkâr edenler ve ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennemlidir. Onlar orada ebedi*²³³ *kalacaklardır.*”²³⁴

²²⁹ Nitekim iki ayette, Cennet halkına hizmet edecek olan genç erkeklere “*muhalles*” sıfatı verilmiştir. Bkz. Vakıa 56/17; İnsan 76/19. İsfahânî, *Müfredât*, s.291.

²³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III /164.

²³¹ Topaloğlu, Bekir, “*Huld*”, *DİA*, .XVIII / 324.

²³² Şuara 26/129.

²³³ Burada ebedi mi kalacaklar yoksa asırlar boyu sürecek uzun bir süre mi kalacaklar şeklinde bir soruya verilebilecek cevap uzun bir tartışma konusudur.

²³⁴ Bakara 2/39.

Beyyine Suresi’nde ehli kitapdan ve müşriklerden inkar edenlerin atılacakları yerde kalmaları ile inanıp iyi ameller işleyip iyi olmayı hak edenlerin kalacakları yerdeki sürelerini ifade etmek üzere “*hâlidîn*” kelimesi kullanılmaktadır. Cennete girenlerin kalma sürelerini belirtirken “*hâlidîn*” kelimesine ek olarak “*ebeden*” kelimesinin getirilmesi orada kalma süresinin devamının pekiştirilmesi anlamına gelebileceğini “*ebed*” maddesinde belirtmiştik. Nitekim kelime on bir ayette “*ebed*” kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“Ehli kitap ve müşriklerden olan inkarcılar, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en şerlileri onlardır.”

İman edip Salih amel işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır.

*Onların Rableri katındaki mükafatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah’tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan içindir.”*²³⁵

İnsanoğlunun sonsuzluk arayışı ve özlemi, sürekli hayatta kalma düşüncesini ifade etmek için bu kelime şu ayette veciz bir şekilde kullanılmıştır:

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ هُ

*“O kimse ki, mal mülk biriktirir ve onun hesabını yapar durur. Servetinin kendisini sonsuza kadar yaşatacağını zanneder.”*²³⁶ Halbuki sünnetullah gereği varlıklar içerisinde hiç kimseye ölümsüzlük verilmediği yine Kur’an’da belirtilmektedir:

²³⁵ Beyyine 98/6-8.

²³⁶ Hümeze 104/2-3. Şener ve arkadaşlarının hazırladığı mealde ayetteki “*ahledehu*” ifadesine diğer ayetlerin tersine “sonsuz kadar” anlamı verilmiştir. Diğer ayetlerde verdiği gibi “asırlar boyu” anlamı da verilebilir.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مَّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ

“Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedi mi kalacaklar?” İnsanların olumlu ya da olumsuz davranışlarının temel saiklerinden birisi de şüphesiz bu dünyada daha uzun kalabilme düşüncesidir. Neredeyse bütün kazanımlarını bu amaç için harcarlar ve bu amaç için de kazanımda bulunurlar. Böyle bir kısır döngüye girmelerinde ayetin ifadesiyle sonsuza kadar yaşayacaklarına dair zan bulunmaktadır. Ama bu sadece bir zandan ibarettir.

i. Sermed (سرمد)

Lügatte gece ve gündüzün sürekli devam etmesi, kesilmeyen süreklilik anlamına gelmektedir. Sermedî olmak hem ezeli hem de ebedi içinde barındırır.²³⁷ Kelime 28. sure olan Kasas Suresi’nin 71. ve 72. ayetlerinde “sürekli, aralıksız” anlamında kullanılır.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بَضِيَاءٍ أَفَلَا تَسْمَعُونَ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بَلِيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

“De ki: “Hiç düşündünüz mü: Eğer Allah geceyi üzerinizde kıyamet gününe kadar baki kılsaydı, Allah’tan başka size ışık getirebilecek ilah kimdi. Hala kulak vermeyecek misiniz. De ki: “Hiç düşündünüz mü: Eğer Allah gündüzü üzerinizde Kıyamet gününe kadar sürekli kılsaydı, Allah’tan başka size bağrında dinlendiğiniz geceyi getirebilecek ilah kimdi? Hala görmeyecek misiniz?”²³⁸

Gece gibi kısa süreli zaman diliminin uzun süreliye dönüşmesinin insanı ne kadar zor bir duruma düşürebileceğinden hareketle Kur’an insanı sahip olduğu nimetlerin değerini bilmeye, onları fark etmeye davet etmektedir

²³⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.408; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III / 212.

²³⁸ Kasas 28/71-72.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA AN KAVRAMI

A. Kelime Anlamı

Arapça aslı (E-v-n) olan kelimedede²³⁹ elif hazfedilmiş, vavda elife dönüştürülmüş olduğu halde kelime lügatte şimdiki zaman için kullanılan bir isim olarak kullanılır olmuştur. Kelimenin zamanla anlam genişlemesine uğradığı belirtilmiştir.²⁴⁰ Kelimenin başında yer alan (ا) takısı marife için olmayıp, fazlalık olarak (zâide) orada bulunmaktadır. Kelime bu takı olmadan da marifedir. Cevherî (v.1010): “An, içinde bulunduğu vaktin ismidir.”diyerek kendi başına takılar olmadan marife olduğunu belirtir. Zâide olduğu içinde, bunlar kullanılmadan kelime “ان” şeklinde de kullanılır demişlerdir. Bazı dilciler ise başa getirilen bu takının vakti belirleyen, vakte işaret eden bir belirleyici olduğunu söylemişlerdir. Yani bu şekilde vakti belirleyerek işin konuşan üzerinde o vakitte vacip olduğunun belirlenmiş olacağını öne sürmüşlerdir. Dilcilerin bu konuda pek çok görüşleri bulunmaktadır.²⁴¹ Geçmişle gelecek arasında takdir edilmiş bir zaman olarak ortaya çıkar.²⁴² Cürcânî’de sözlüğünde “an” maddesini kişinin içinde bulunduğu halin ismidir şeklinde tarif ederek, lam-ı tarifin zâide olduğuna dair önceki dilcilerin görüşlerini tekrar etmiştir.²⁴³ Arapçada “o anda”, “şimdi” gerçekleşen olayın zaman dilimine en yakın kelime “an” kelimesidir. Bu zamanın ötesinde bir kelime yoktur. Bunun Arapçada bir başka göstergesi de (إِذَا) zaman edatının belirli zaman dilimlerini

²³⁹ هذا أوان ذلك (Belirlenmiş bir zamanda bunu yaptı.) Ebu'l-Abbas'ın ifadesinde kelimenin aslındaki hemzenin ha harfinden dönüştüğü belirtilir. Bu durumda kelimenin aslı حان يحين حيناً şeklinde ortaya çıkar ki, an kelimesinin hîn kelimesiyle de bağlantısını gösterir. İsfahânî, *Müfredât*, s.101.

²⁴⁰ Ferra' (v.822) kelimenin أَن يَكِينُ أَيُّهَا şeklinde fiilden nakledildiğini ve anlamının حان (yaklaştı) anlamına geldiğini iddia eder. Ebû Hayyân. Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-dîn el-Endülüsî *Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, h.1420, I/402.

²⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII / 41.

²⁴² İsfahânî, *Müfredât*, s.101.

²⁴³ Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, s.38.

gösteren kelimelere (حِينَئِذٍ وَيَوْمَئِذٍ وَلِيْلَتِيْذٍ وَعْدَاتِيْذٍ وَعَشِيَّتِيْذٍ وَسَاعَتِيْذٍ وَعَامِيْذٍ) şeklinde birleştirildiği halde, (الْآنِيْذٍ) şeklinde eklenmemesidir. Çünkü an zaten olması gereken en yakın zamandır. Bir ilaveye ihtiyacı yoktur.²⁴⁴ Sîbeveyh “bu vakit senin vaktindir.”diyerek kelime de anın önemine dikkat çeker.²⁴⁵

B. Terim Anlamı

Birbirini takip eden süreler arasında varlığı farz edilen bir zaman dilimi olarak ²⁴⁶ kişinin içinde bulunduğu vaktin ismi olarak kullanılır.²⁴⁷ “Geçmiş zaman (mazi) ile gelecek zaman (müstakbel) arasında bir vakitten ibarettir” tanımı da yapılmıştır. ²⁴⁸ Bu anlamda “an” şimdiki zaman sürecinde konumlanmaktadır. Bu zamana gerçekte var olan bir zaman da diyebiliriz. Çünkü mazi artık ulaşılamaz, müstakbel ise bir emel ve arzudan ibaret. Bizim için tek bir zaman var o da: an. An içinde bir atımı kadar bile bir süre yoktur. Sürekli akar gider.²⁴⁹ Bu akış içerisinde içinde bulunduğumuz bu vakti iki zamanın arasında geçmiş zamanın (mazinin) sonu ile gelecek zamanın (müstakbelin) başlangıcı olarak bir sınırdaki görebiliriz.²⁵⁰ Bu sınır arasında olan “an”, şimdiki zamana vurgu yapmakla birlikte gelecekle bağlantılı olarak ilerlemektedir. Kur’an’da ve hadislerde “şimdi” anlamlarında kullanılmıştır. Örneğin Bakara Suresi (2), 71. ayette “şimdi” anlamı verilmiştir.

قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوْهَا وَمَا كَادُوْا يَفْعَلُوْنَ

²⁴⁴ Zebîdî, *Tâcû'l-arûs*, .XXXX / 371. أَيْ أَوَانِ kelimesi متى (ne zaman) anlamına yakın olup aslı أَوَانِ dır. An kelimesinin أَيْ edatına birleşmesiyle oluşur. “Hangi anda” demektir.

²⁴⁵ İsfehânî, *Müfredât*, s.101. (أَي: هَذَا الْوَقْتُ وَقَتِكَ)

²⁴⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ān”., *DĪA*, III / 100.

²⁴⁷ Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s.254.

²⁴⁸ İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman b. Galib el-Muharibî el-Endelüsî, *el-Muharriru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h.1422, I/164.

²⁴⁹ Nisaburî, Mahmud b. Ebi'l-Hasan b.el-Huseyn, *İ'câzu'l-Beyân an Meâni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut h.1415, II / 790.

²⁵⁰ İbnü'l- Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*, Dâru'l-Kütübi'l-A'rabî, Beyrut h.1422, I / 77.

“Onlar, “İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin” dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.”²⁵¹

Müslim’in kitabına aldığı Ebû Hureyre rivayetinde “*el-âne*” kelimesi “şimdi” anlamında Cehennem tasvirinde geçer:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ سَمِعَ وَجِبَهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَدْرُونَ مَا هَذَا؟» قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «هَذَا حَجَرٌ رُمِيَ بِهِ فِي النَّارِ مِنْذُ سَبْعِينَ خَرِيفًا، فَهُوَ يَهْوِي فِي النَّارِ الْآنَ، حَتَّى أَنْتَهَى إِلَى قَعْرِهَا»

“*Rasulullah (s.a.v.) ile birlikteydik. O sırada düşen bir şeyin gürültüsünü duydu(k). Bunun üzerine: “Bu nedir biliyor musunuz?” diye sordu. “Allah ve Rasulü daha iyi bilir” dedik. Dedi ki: “Bu, yetmiş sene önce atılmış bir taşdır. O, şimdiye kadar yuvarlanıp yol alıyordu. Nihayet onun dibine ulaştı.*”²⁵²

İslam filozoflarının ve kelamcılarının an tarifleri farklı şekillerde açıklanmaktadır. Kelamcılara göre an, ardı ardına gelen ve bölünemeyen zaman parçasıdır. Zamanın bütünü anlardan oluşur. Onlara göre an hariçte bilfiil vardır. Filozoflar ise bu konudaki düşünceleriyle kelamcılardan ayrılırlar. Anın hariçte olmayan zihinsel bir kelime olduğunu düşünürler. Filozofların bu telakkileri günümüzde geçerliliğini kaybeden felekler nazariyesine dayanmaktadır. İbnü'l-Arabi'de anı filozoflar gibi sırf zihni bir kelime olarak kabul eder.²⁵³ Tasavvufta an vahdet fikriyle birleştirilir ve ebedin ezel içinde dürüldüğü, ezel-ebed ve şimdiki zamanın birleştiği bu ana *el-ânu 'd-dâim* adı verilir; bundan da Allah'ın ezel ve ebedi kaplayan zaman üstü hüviyeti kastedilir... *Ân-ı Dâim* üzerinde nakışlar ve çeşitlilikler durumunda olan zamanın bütün dilimleri (*el-ânâtü 'z-zamâniyye*) sürekli değiştiği halde *ân-ı dâim* yani ilahi hüviyet ebedi ve sermedi olarak aynı kalır.²⁵⁴

²⁵¹ Bakara 2/71.

²⁵² Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Musnedu's-Sahih el-Muhtasar*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut tsz., IV /2184 (hadis no:31/2844).

²⁵³ Yavuz, *age*, s.101.

²⁵⁴ Uludağ, Süleyman, “*Ân-ı Dâim*“, *DİA*, III / 101.

C. Kur'an'da Geçen An Ayetlerinin Analizi

Kur'an'da zamanın müteradifi veya onun bir parçasını ifade eden kelimelerden birisi olarak “an” kelimesinin on iki ayette geçtiğini görmekteyiz. An kelimesinin geçtiği ayetler nüzul sırasını dikkate alarak aşağıda sıralanmıştır:²⁵⁵

1. Zaman Allah'ın Bir Ayetidir

Allah Teala'nın, varlık aleminin düzen ve işleyişiyle ilgili yasaları (*sünnetullah*) Kur'an'da sıklıkla zikredilen bir konudur. Allah'ın üstün kudretinin ve her şeyi hakkıyla yaptığının bir delili olan bu yasalar evrenin işleyişinin yol ve yöntemini, nasıllığını oluştururlar. Fiziksel, biyolojik ve toplumsal kategoride anlaşılabilen bu yasalar, meydana gelen olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini de gösterirler.

*“Gece de onlar için bir delildir. Biz, gündüzün ışığını ondan çekip alırız; gece olur, birden karanlığa gömülürler. (Diğer bir delil olan) güneş de kendi yörüngesinde akar gider. İşte güneşin bu hareketi, gücü ve bilgisi sonsuz olan Allah'ın takdirine; koyduğu yasaya göredir. (Ay da bir delildir) Biz ay içinde belli konaklar tayin ettik. En son konakta ince, kuru bir hurma dalı haline gelir.”*²⁵⁶

Ayetlerde de belirtildiği gibi, güneş, dünya, ay ve diğer gezegenlerin dönüşünden ileri gelen zaman, maddi cisimlerin zaman algısına kaynaklık ederler. İnsanlar bu algıdan yola çıkarak zamanı geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman şeklinde sınıflandırmışlardır. Ayetin ifadesiyle gece ve gündüzün oluşumu da, gök cisimlerinin “yörüngelerinde akıp gitmeleri”nden kaynaklanmaktadır. Allah'ın koymuş olduğu yasalar (*sünnetullah*) çerçevesinde zaman bu gök cisimlerinin hareketlerinin sonucu olarak fonksiyonunu icra eder. Bu yasalarda herhangi bir değişikliğin olmadığı yine ayetlerde dile getirilir:

²⁵⁵ Kur'an'da “an” kelimesinin geçtiği ayetlerin nüzul sıralaması şu şekildedir: 1-Taha 20/130, 2-Cin 72/9, 3-Yunus 10/51, Yunus 10, 91, Yusuf 12/51, Zümer 7/9, Bakara 2/71, Bakara 2/187, Enfal 8/66, Hadid 57/16, Ali İmran 3/113, Nisa 4/18.

²⁵⁶ Yasin 36/37-40.

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَتْدِيلاً

“Allah’ın eskiden beri uyguladığı yasa budur. Sen Allah’ın yasasında asla bir değişiklik bulamazsın.”²⁵⁷

Casiye Suresinde de belirtildiği üzere²⁵⁸ müşrik Arapların, “zamanın her şeyi var ve yok ettiği” şeklindeki algısının tersine, zaman Allah’ın ayetlerinden bir ayettir. Allah Teala’nın bu evren için koymuş olduğu evrensel kanunlarına tabi olarak işlevini sürdürür. Allah Teala’dan başka bir varlığın Allah’ın yasalarını değiştirmesi, ona hakim olması, onun izni dışında yönetmesi söz konusu değildir. Sadece Allah Teala bu yasaların yaratıcısı olarak bunu değiştirebilir, yok edebilir veya yeni yasalar var edebilir. Kur’an’da bu yasa değişikliklerinin onun ayetlerinden bir ayet (mucize ve delil) olduğu sıklıkla dile getirilir. Zaman da Allah’ın değişikliğe tabi tuttuğu yasalardan birisi olarak Kur’an’da zikredilir. Bu duruma en belirgin örnek olarak Kehf Suresi’nde yer alan *Kehf Kıssasını* verebiliriz:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ أَصْحَابَ الْكُفْهِمِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا

“Ey Peygamber! (Yeryüzünü göz alıcı güzelliklerle donatıp sonra da onları kupkuru bir toprak haline getirdiğimiz gibi pek çok delilimiz varken) yoksa sen (sana sorulan) “mağara arkadaşları” ve Rakîm’i bizim diğer delillerimiz yanında şaşılacak bir şey mi sandın.”²⁵⁹

Varlıklar üzerinde zamanın aşındırıcı etkisi bir yasa olarak işlevini sürdürürken Allah’ın bir ayeti olarak bu durumun kalktığı bir süreç olan bu olay surede ayrıntısıyla zikredilir.

“Bir zamanlar inançlı birkaç genç, büyükçe bir mağaraya sığınmış ve şöyle dua etmişti: “Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver, içinde bulunduğumuz (şu sıkıntılı) durumdan kurtaracak bir çıkış yolu göster. Biz onları mağarada, yıllarca

²⁵⁷ Fetih 48/23.

²⁵⁸ Bkz. Casiye 45/24.

²⁵⁹ Kehf 18/9.

süren derin bir uykuya daldırdık. Sonra onları uykudan uyandırdık. Ardından da (kendi içlerinden) iki tarafın, mağarada ne kadar uyuyup kaldıklarına dair yaptıkları tartışmalara şahit olduk. Ey Peygamber! Biz şimdi sana onların hikayesini, hakikatlerle dolu bir ibret vesilesi olarak anlatacağız: Onlar Rablerine inanan birkaç genç idi. Biz de onların inançlarını güçlendirmiştik.”²⁶⁰

Zamanın bir yasa olarak tüm varlıklara eşit derecede işlediği halde bu olayda²⁶¹ işlememesi ve bir süre işlevini yitirmesi Allah’ın bir ayeti olarak Kur’an’da dile getirilir. Sünnetullah çerçevesinde diğer varlıklar üzerinde etkili olan zamanın bu gençler üzerindeki etkisizliği Kur’an’da Allah’ın ayetlerinden birisi olarak belirtilir.²⁶² Bu gençler üzerinde Allah’ın koymuş olduğu fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaların hiçbiri işlememiştir.

“Ey Peygamber! (Bu gençler mağarada öyle bir konumda uyuyorlardı ki,) sen orada olsaydın güneşin mağaranın içerisini, doğarken sağ taraftan, batarken ise

²⁶⁰ Kehf 18/10-13.

²⁶¹ Kur’an’da anlatılan bu hikaye ile ilgili olarak bulunan en eski kaynak Suriyeli Hristiyan bir rahip olan Saruc’lu James’e aittir. James “Mağarada uyuyanlar”ın ölümünden birkaç yıl sonra M.S.452’de doğmuştur. Bu olayı geniş ayrıntılarıyla açıklayan hitabe James tarafından M.S.474’de kaleme alınmıştır. Bu Süryani kaynağı ilk Müslüman müfessirlerin eline geçmiş ve İbn Cerir et-Taberi tefsirinde birçok raviden bu kaynağı nakletmiştir. Diğer taraftan aynı kaynak Avrupa’ya ulaşmış ve Yunanca, Latince tercümelemleri yayımlanmıştır. Gibbon’un *The Decline and the Fall of Roman Empire* (Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü) adlı kitabının 33. bölümünde “Yedi Uyuyanlar” başlığı altında söyledikleri, bizim müfessirlerimizin anlattığı hikayeye o denli benzemektedir ki ikisinin de aynı kaynaktan alındığında şüphe yoktur. ...Müfessirlerin anlattıkları hikaye ile Gibbon’un kitabında anlatılan hikaye arasında o denli benzerlik vardır ki, “Mağarada Uyuyanların” uyandıktan sonra yiyecek almak için şehre gönderdikleri adamın adı Müslüman müfessirlere göre “Jamblich”, Gibbon’a göre ise “Jamblichus”tur. İki hikayenin ayrıntıları da hemen hemen aynıdır.”Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, Çev. Muhammed Han Kayanî ve ark. İnsan Yay., İstanbul, 1986, III/141.

²⁶² Bu olayın Allah’ın ayetlerinden (mucizelerinden) birisi olarak ortaya çıkması o dönemin koşullarıyla bağlantılı olabilir. Nitekim Süryani kaynağına göre bu olayın meydana geldiği dönemde Efes’te tekrar diriliş ve ahiretle ilgili ateşli tartışmalar hüküm sürüyordu. Her ne kadar halk Roma İmparatorluğunun etkisiyle Hristiyanlığı kabul etmişse de, **şirk** ve Romalıların putperestliğinin izleri ve Yunan felsefesinin etkisi hala güçlü idi. Bu nedenle Hristiyanlığın ahiret inancına rağmen, bir çok kimse ahireti inkar ediyor veya en azından bu konuda şüphe duyuyordu. Bunun yanı sıra şehrin büyük bir çoğunluğunu meydana getiren Yahudilerin Saduki mezhebi ahireti inkar ediyor ve buna Tevrat’tan dayanaklar bulmaya çalışıyordu. Buna karşın Hristiyan alimleri bu inançları reddeden kesin bir görüş de öne süremiyorlardı. ...İşte bu sırada mağarada uyuyanlar diriltildiler ve öldükten sonra dirilmenin apaçık bir delili olarak bu tartışmalardaki teraziye mü’minler tarafına çevirdiler.”Mevdûdî, *Tefhîm*, III/147.

sol taraftan yalayıp geçtiğini görürdün. Onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın geniş bir kısmında idiler. İşte bu, Allah'ın ayetlerindedir. Allah kime doğru yolu gösterirse o hidayete ermiştir, kimi de dalalette bırakırsa ona yardım edecek bir dost ve yol gösterecek bir rehber yoktur. Uydukları halde sen onları uyanık zannederdin. Biz onları bazen sağ bazen de sol taraflarına döndürüyorduk; köpekleri de mağaranın girişinde ayaklarını uzatmış yatıyordu. Sen onların hallerini görseydin, ürperir kaçır ve büyük korkuya kapılırdın ²⁶³

Zamanın Allah'ın çizdiği sınırlar dışına çıkması, işlevsizleşmesi istisnai bir olaydır ve Allah'ın ayetlerinden bir ayet olarak zikredilir. Allah'ın göstermiş olduğu her ayetin de bir hikmeti (gerekçesi) vardır. İstisnai ve gerekçesiz durumlarda zamanın çizilen sınırlarından çıkması söz konusu olmamalıdır.²⁶⁴ Kehf Suresinde anlatılan bu olayın bir benzeri Bakara Suresinde anlatılır:

“Yine sen, çatıları çökmüş, duvarları yıkılmış (halkından kimse kalmamış, terk edilmiş) bir beldeye uğrayan ve “Harap olup bitmiş şu beldeye Allah nasıl tekrar hayat verecek?” diyen adamı ²⁶⁵ bilir misin? Allah o adamı öldürmüştü, yüz yıl sonra da diriltmiş ve “Ölmüş halde ne kadar kaldın?” diye sormuştu. Adam, “Bir

²⁶³ Kehf 18/17-18.

²⁶⁴ Bazı mutasavvıfların zamanın aşılabileceği, zamanın bilgisine sahip olunabileceği şeklindeki inanç ve iddialarına Kur'an'da zikri geçen bu kıssayı ve diğer bazı ayetleri referans aldıkları söylenebilir. Örneğin Muhyiddin İbn Arabi' (v.1240) ye göre zamanın bilgisine sahip olmak mümkündür ama bazı şartları vardır. Hz. Peygamber'e en mükemmel şekliyle uyararak ferdiyet tecellisine mazhar olduğu ve kutbun gözetimi dışında bağımsız hareket ettiği söylenen velilerin, zamanı aşabildikleri ve aşkın bir konumda bu bilgiye sahip olabildiklerini söyler. Bu velilere “*efrâd*” ya da “*ricalü'l-ğayb*” ismi verilir. Ricalü'l-Gayb inancı ile ilgili olarak İslam alimlerinin çok farklı görüşleri bulunmaktadır. Genellikle tasavvufu ilgisiz bulunmayan İslam alimleri bu inancı ve bu inanca dayanak oluşturan rivayetleri kabul etmezler. Batinilikten ve Şia'dan gelen bir inanç olarak değerlendirirler. Müslüman kültüründe ve folklorunda üçler, yediler, kırklar gibi sayısal hiyerarşi içerisinde sıralanan veliler silsilesi yaygın bir şekilde etkinliğini sürdürmektedir. Bu şekilde inanılan, erenlerin tayy-i zaman ve tayy-i mekan kerameti göstererek zaman ve mekan ötesi konumlarda seyahat edebildiği yaygın bir kanaattir. Uludağ, Süleyman, “*Ricalü'l-Ğayb*” *DİA*, XXXV/82. Geçerli bir gerekçesi olmadan genel geçer bir durummuş gibi Allah'ın yasalarını aştığını iddia eden bir anlayış, Kur'an'ın “*sünnetullah*” tanımına uyan bir anlayış olarak görülmemelidir. Uludağ, Süleyman, “*Ricalü'l-Ğayb*” *DİA*, XXXV/82.

²⁶⁵ Kur'an bu zatın ismini anmıyor. Ancak müfessirlerimiz bu zattan bahsederken Üzeyir, Ermiya, Şa'ya, Hizkıyal ya da Hezekiel gibi isimler üzerinde durmuşlardır. Tevrat bu zatın Hezekiel olduğunu kaydeder.”Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, 1985, II, /731.

gün ya da birkaç saat kaldım” diye cevap verince Allah şöyle buyurmuştu: “Hayır, yüz yıl kaldın, yiyeceğine içeceğine bir bak, hiç bozulmamış. Bir de eşeğine bak (ölmüş, çürümüş sadece kemikleri kalmış). İşte biz, insanlara ibret olsun diye seni böyle yaptık. Eşeğin kemiklerine de bir, onları nasıl yerli yerine koyuyor / nasıl diriltiyor ve onlara nasıl et giydiriyoruz.”Adam bütün bunların gözüni önünde gerçekleştiğini görünce şöyle demişti: “Evet anladım ki, Allah her şeyi yapmaya kadirdir.”²⁶⁶

Bu olayda da Allah’ın yasalarından dışarı çıkılan istisnai bir durum söz konusudur. Kehf olayının geçtiği toplumda var olan dirilişle ilgili şüphelerin bu kişide de var olması böyle bir olayı ayet (mucize) haline getirmektedir. Olayda kişinin üzerinden etkisi kaldırılan yasaların, kişinin eşyalarına ve binitine yönelik devam etmesi olayın istisnailiğini ortaya koymaktadır. Yoksa Allah’ın yasalarının dışına çıkarak gereksiz tasarruflarda bulunmak iddiası Kur’an’ın doğruladığı bir mesele değildir. Zamanın ve onun en küçük birimi olan anın “sünnetullah” çerçevesinde işlevini sürdürmesi (tesbih etmesi) genel bir yasadır. Bu yasa hükmünü kıyamete kadar icra edecektir. Yüz yıl kadar bir süre ölü kalan kişi, ne kadar müddetle ölü kaldığı konusundaki soruya bir gün veya daha az bir müddet kaldığını söylüyor. Bu da göstermektedir ki ölü bir kimsenin zaman algısı diri insanlardan daha farklıdır. Bu kişi yüz yıllık bir süreyi bir günlük bir süre olarak algılamaktadır.²⁶⁷ Bu da zamanın psikolojik yönünü göstermektedir.²⁶⁸

²⁶⁶ Bakara 2/259.

²⁶⁷ Şimşek, M.Sait, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul 2012, I/279.

²⁶⁸ Zamanın psikolojik yönüyle ilgili olarak Kur’an’dan Tevbe 9/118. ayetini de örnek olarak gösterebiliriz. ““*Ve savaştan geri kalan o üç kişinin tövbesini de kabul etti. **Bütün genişliğine rağmen yeryüzünün kendilerine dar geldiği, ruhları son derece sıkıldığı, Allah’tan başka bir sığınak olmadığını anladıkları zaman tövbe etsinler diye, Allah onları bağışlamıştı. Şüphesiz ki, Allah, tövbeleri çok kabul eden ve çok merhametli olanıdır.***”Hicretin 9. yılında gerçekleşen Tebük Seferine mazeretsiz olarak katılmayan üç sahabe tevbe ettikleri süre içerisinde ayette belirtilen şekilde psikolojik bir çile çekmişlerdir. Onların bu sıkıntısı onlar için zamanın ne kadar zor geçtiğini, uzadığını göstermektedir. Başkaları için gerçek (nesnel) boyutta hissedilen zaman, bu üç sahabe için boyut değiştirmiş ve psikolojik (öznel) zaman boyutuna geçmişlerdir. Onların bu psikolojik durumlarının tevbelerinin kabulüne vesile olduğu da ayetten anlaşılmaktadır. Tevbelerin kabul edilmesinde, tevbe edilecek zamanda kişinin psikolojik durumunun etkisinin büyük rol oynadığı ayetin mefhumundan anlaşılmaktadır.

2. “Ānâe’l-leyl” (Gece Anları)

An kelimesinin nüzul sıralamasına göre geçtiği ilk ayet Taha Suresinin 130. ayetidir. Ayette şöyle buyurulmaktadır:

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

“Öyleyse ey Peygamber! İnkarcılar ne söylerlerse söylesinler, sen sabret. Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini överek tesbih et, yücelt. Gecenin **anlarında**²⁶⁹ ve gündüzün iki ucunda da Rabbini tesbih et, yücelt ki, O’nun hoşnutluğunu kazanabilesin.”²⁷⁰

Zaman zarfı olarak “Ānâe’l-leyl” ifadesi Kur’an’da Taha Suresi(20) 130, Zümer Suresi (39) 9. ve Ali İmran Suresi (3) 113’nde geçmektedir. Mücâhid tefsirinde “ânâe’l-leyl” ifadesini “başı ortası ve sonuyla birlikte gecenin saatleri” şeklinde tanımlar. Diğer pek çok tefsirde de aynı ifade yer almaktadır. Akşam ve yatsı arasında geçen zamanlar da bu kapsam içerisinde tarif edilmektedir.²⁷¹ Gece anlarının, tefsirlerde “gece saatleri” şeklinde tarif edilmesi, en küçük zaman diliminin kendisinden daha büyük bir zaman dilimiyle tanımlanması, pek çok anı içinde barındıran gece anları’nın, pek çok saati içinde barındıran “gece saatleri” şekline çevrilmesi ilginçtir. Bu iki zaman sürecinin uzunluk kısalık açısından aralarında çok büyük farkların olduğu aşikardır. Taberî tefsirinde “gecenin anları” ifadesi için bazılarının “gecenin derinliği, içi” ifadesini kullandıklarını belirtir. Bir

²⁶⁹ Ayet meâllerini verirken esas aldığımız TDV’na ait meâlde, “gecenin bazı saatlerinde..”ifadesinin kullanılması, an kelimesine “sâat” anlamının verilmesi, zaman ve an farkındalığı noktasından ne kadar uzak olduğumuzun en belirgin göstergesidir. Biz bu ayete doğru anlamı vererek, “gece anlarında” ifadesini kullandık. Nitekim incelediğimiz diğer meâller de de, “ânâe’l-leyl” ifadesi, “gecenin bir kısmında”, “gece vakitlerinde”, “gecenin bazı saatlerinde”, “gecenin bir kısım saatlerinde”, “gecenin bir kısmında”, “gecenin bir kısım vakitlerinde”, “gece saatlerinde”, “geceleyin”, “gecenin bir bölümünde”, “gece saatlerinin bir kısmında” şeklinde anlamlandırıldığını gördük. İncelediğimiz meâller içerisinde sadece Sadık Türkmen meâli ayete: “Gecenin anlarında...” anlamını vermiştir. (Türkmen, Sadık, *İniş Sırasına Göre Kur’an’ın Türkçe Çevirisi*, Sadık Türkmen Yay., İstanbul 2010, s.187)

²⁷⁰ Taha 20/130.

²⁷¹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, s.577.

bakıma gecenin derinliğine dalan ve o anlarda bir dalgıç gibi nice manevi zenginlikler bulma peşinde olan kişilerin kutlu yürüyüşünü simgeleyen daha anlamlı bir tanımlama olarak görünmektedir. Akşam namazından başlayarak yatsı namazıyla devam eden tesbihin gece saatlerine kadar uzanması ve gecenin derinliğinde (gece anları) zirvesine ulaşması Kur'an'da ibadet için tanımlanan bir zamanlama şekli olabilir.²⁷² Gece ve gündüz vakitlerinin Allah'ın rızası doğrultusunda geçirilmesi, bir planlama dahilinde yürütülmesi ilahi iradeye uygun bir davranıştır. Nitekim bir hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurur:

*“İki kişiden başkasına haset (gıpta) edilmez: Allah'ın kendisine Kur'an öğretmiş, o da gece anlarında ve gündüz anlarında onu okur. Komşusu onu işitir de “Keşke (komşum filana verilen Kur'an nimeti gibi bana da ihsan olunsaydı. Ve ben de onun amel ettiği gibi amel etseydim” der. Öbür kimseye gıpta olunur ki, Allah'ın kendisine mal verdiği ve onunla gece ve gündüz anlarında hak yolunda sarf etmektedir. Şimdi birisi: “Keşke şu hayır seven kişiye verilen mal gibi bana da verilseydi de ben de hayır işlemiş olsaydım!” diye imrenir.”*²⁷³

Gece ve gündüz anlarında yapılacak faaliyetlerin farklı olması ve insanın bu duruma dikkat etmesi normal bir durumdur. Yapılacak faaliyetlerde faaliyetin niteliğine göre zamanlama yapılması, başarıya ulaşmada önemli bir etken olmaktadır. Ayette geçen “gündüzün uçları”(أَطْرَافُ النَّهَارِ) nı Ebû Bekir el-Bukâî dört zaman dilimine ayırır: Gündüzün evveli, sonu, sonun ilk yarısı ve ikinci yarısı. Bu zaman dilimlerinin tümünün tesbihle kaplanması esas olmalıdır.²⁷⁴ Gece anlarının ve gündüzün uçlarının zaman ve an farkındalığı içerisinde geçirilmesi durumunda, zamanı çeşitli dilimlemelere ayırmanın bir anlamının olmayacağı açıktır.

²⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII /126.

²⁷³ Zebidî, *Tecrid*, XI / 239; benzer bir rivayet için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, I /65.

²⁷⁴ Semerkandî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Kerîm (Bahru'l-Ulûm)*, XII /368.

An kelimenin kişisel ve toplumsal planda önemi Kur'an'da pek çok yerde zikredilmektedir. Zümer Suresinin 9. ayetinde “gece anları”nın nasıl geçirilmesi gerektiğinden söz edilir:

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ

“Yoksa gece anlarında²⁷⁵ secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir? De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakıyla düşünür.”²⁷⁶

“آنَاءَ اللَّيْلِ” ifadesinin pek çok tefsirde “saat” ve “vakt” şeklinde anlaşıldığını gerek Taha Suresi 130. ayetin tefsirinde gerekse Ali İmran Suresinin 113. ayetinde belirtmiştik. Hazin, tefsirinde bu ayetin gece ibadetinin gündüz ibadetine nazaran daha faziletli ve tercih edilen bir zaman dilimi olduğunu delili olduğunu belirtir. Kişiyi riyadan uzaklaştıran, kişinin basiretini diğer şeylere dağıtmaktan koruyan bir özelliği vardır. Kişi kalbini dış etkenlerden uzaklaştırdığı zaman, esas matluba (kalbin esas istediğine) yönelir. Bunun adı huşu’dur. Kim için ibadet edildiğinin bilincine varmaktır. Rahatlık ve uykunun kişinin üzerine baskı uyguladığı bir zaman diliminde kişinin tercihini bu anları tesbih ve ibadetten yana kullanması elbette ki sevabı ve ecri artırıcı bir etken olmuştur.²⁷⁷ Katâde’ye göre gece anları başında, ortasında ve sonunda (yani gece boyunca) sürer. Ayette gece anlarını Kur’an okumak ve namaz kılmakla değerlendirmenin üstünlüğüne vurgu vardır. Çünkü bu anlar riyadan ve gösterişten uzak, huzuru artıran, duyuları gereksiz meşguliyetlerden kurtaran ve boşaltan anlardır.²⁷⁸ Gece kalkmanın kendine özgü durumunu vurgulaması açısından şu ayet dikkat çekicidir:

²⁷⁵ “ânâe’l-leyl” ifadesine Türkçe meâllerin farklı anlamlar verdiklerini daha önce geçen Taha (20), 130. ayette görmüştük. Bu ayette de meâllerin an kelimesine verdikleri ağırlıklı anlam “sâat” kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Biz bu ayete zaman ve an farkındalığını dikkate alarak “gece anlarında” anlamını verdik.

²⁷⁶ Zümer 39 /9.

²⁷⁷ Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl*, IV / 52.

²⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V / 616.

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْءًا وَأَقْوَمُ قِيلاً

“Bil ki gece vakti, sana gelen vahyi anlamın için daha etkili, gelen ayetlerin zihne yerleşmesi açısından daha elverişlidir.”²⁷⁹

Her zaman parçasının ve her anın kendine has özelliklerine dikkat etmek, o özelliklere uygun faaliyetlerde bulunmak, daha başarılı bir zaman yönetiminin önemli şartlarından. Gece anlarına dikkat etmek, Allah Teala'nın istediği şekilde geçirmek “kitab ehli” insanların gündemlerinde olduğunu Ali İmran Suresinden öğreniyoruz:

لَيْسُوا سَوَاءً مَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ

“ Fakat şunu da bilin ki, onların hepsi bir değildir. Kitab ehlinden özü sözü doğru ve adaletli öyle bir topluluk vardır ki, onlar gece anlarında²⁸⁰ secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okurlar.”²⁸¹

Garib kelimelere Meâni'l-Kur'an adlı eserinde yer veren el-Ahfeş (ö.215/830), bu kelimeler arasında (آناء) kelimesini de zikreder. Cemi kelimenin tekilinin “إنى” veya “إنى” şeklinde geldiğini belirterek sonuçta “*ânâe'l-leyl*” ifadesine pek çok müfessir gibi (gecenin saatleri)²⁸² anlamını verir.²⁸³ El-Ahfeş'in eserinde yer verdiği cahiliye devrine ait bir şiiri referans gösteren Ebû Ubeyde kelimenin ساعة (sâat) anlamına geldiğini ifade ederken, Mukâtil bin Süleyman, İbn Kuteybe ve es-

²⁷⁹ Müzzemmil 73/6.

²⁸⁰ Türkçe meâllerde daha önceden geçmiş ayetlerde olduğu gibi farklı ifadelerle yine rastlıyoruz. “*ânâi'l-leyl*” ifadesinde meâllerde genel olarak, “gecenin geç saatlerinde”, “gece saatlerinde”, “geceleri”, “geceleyin”, “gece boyunca”, “gecenin ilerleyen saatlerinde”, “gecenin geç vakitlerinde”, “gece vakitleri”, “gece vaktinde”, “gecenin bir bölümünde”, “geceler boyu” gibi ifadelerle rastlıyoruz.

²⁸¹ Ali İmran 3 / 113.

²⁸² ساعات الليل

²⁸³ Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1990, I / 230.

Sicistanî’de kelimeye “*vakt*” anlamını vermişlerdir.²⁸⁴ el-Ahfeş’in “*ânâe*” kelimesini garib kelimeler arasında nitelendirip ayrıca şiirle istiḥadda bulunması, kelimenin manası etrafında oluşmuş tartışmaların ve muğlaklığın ifadesidir denilebilir. Bu ve benzeri ayetlerde geçen “*ânâe’l-leyl*” ifadesini Türkçeye geçirirken meallerin hepsinin “*leyl*” kelimesini istisnasız “gece” olarak çevirirken, “*ânâe*” kelimesinde “an” anlamı vermeyip bunun yerine aşağıda dipnotta belirttiğimiz birbirinden çok farklı ifadeler kullanmaları bu konudaki kafa karışıklığının en belirgin göstergelerinden biridir. “*Leyl*” kelimesi bir tek anlama gelmekte olduğundan çevirisinde kafa karışıklığına sebep olmamakta, “*ân*” kelimesi ise Araplar nezdinde dahi garîb kelimelerden olduğundan kafa karışıklığına neden olduğu gerekçesiyle ayete farklı anlamlar verme yoluna gidilmiştir. İlk dönem tefsir kitaplarından itibaren yapılan bir taramada ayetteki bu ifadeler “an” anlamının verildiği görülmemektedir. Bu da aslında ilk dönem Arap toplumundan bugünüme kadar İslam toplumlarında gelişmemiş ve anlaşılammış zaman ve an farkındalığından kaynaklanmaktadır.

Taberî, ayetin tefsirinde ifadeyi açıklarken, çöl araplarının kılmayı adet haline getirdikleri *salât-ı ateme*’den bahseder.²⁸⁵ Çöl Araplarının develerinin sütlerini sağmakla meşgul oldukları sürelerde yatsı namazını gecenin karanlığına kadar geciktirdiklerinden hareketle, yatsı namazına “*salâtu’l-ateme*” (karanlık namazı) isminin kullanılır olması, bu isimlendirmenin yaygınlaşmasından dolayı “*iṣa*” isminin unutulacağından endişe eden Rasulullah’(s.a.v.)ın bu ismi kullanmaktan sakındırması mevzu bahis edilmiştir. İbn Mes’ud rivayetine göre; Rasulullah (s.a.v.) bir gün yatsı namazını kılmayı geciktirdi. Sonra mescide çıktı. İnsanlar onu bekliyorlardı. Şöyle buyurdu: “*Dinlilerden hiç kimse bu saatlerde Allah’ı anıp ibadet etmez.*” Rasulullah’(s.a.v.)ın bu sözünün ardından bu ayetin indiği belirtilmektedir.²⁸⁶

²⁸⁴ Kayagil Süleyman M., “Meani’l-Kur’an’da el-Ahfeş’in Şiirle İstiḥadda Bulunduğu Garib Kelimeler.”http://dergipanel.gop.edu.tr/dosya/dergi_4/yayimlananlar/yil_2013_sayi_2/ILHYT130207.pdf, 28/03/2017, s.170.

²⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V / 697.

²⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, *Tefsîru’l- Kur’âni’l- Azîm*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, Suûdiye, h.1419, III /738.

Tefsirlerde “*ânâe’l-leyl*” ifadesine “*sâat*” veya “*vakt*” anlamlarının verilmesi, buna mukâbil yine bir Arapça kelime olan “*ânâi*” kelimesi çerçevesinde “*“gecenin anları”*” şeklinde bir içerik oluşturabilecek yorumların bulunmaması dikkat çekicidir. Süddî’de bu ifade için gecenin ortasına, derinliğine işaret ederken, Sa’lebî Rasulullah’ın konuyla ilgili olarak:

*“Kulun gecenin içinde rüku ettiği iki rek’at vardır ki o dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Ümmetim üzerine meşakkat vermeseydi onlara onu görev haline getirirdim.”*²⁸⁷ sözünü aktarır. Gecenin saatlerini çok geniş bir zaman süreci olarak değerlendirirken, özellikle hadiste belirtildiği “iki rek’at” süresinin kısalığına karşın öneminin o oranda büyüdüğüne dikkatleri yöneltmek gerekmektedir. Gece saatleri boyunca yapılacak tesbihlerde aranacak “*gece anları*”na ayrıca dikkat etmek gerekmektedir. Bu açıdan düşündüğümüzde tefsirlerde konu gece saatleri olarak değerlendirilmekte, “gece anları” olarak geçmemektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nüansın gözden kaçırıldığının inancındayız. “Gece saatleri” boyunca ibadet etmek ifadesiyle “saatler boyu yapılan ibadetin miktar olarak çokluğu” teşvik edilmektedir. Hatta geceler boyu süren ibadet süresinin bütün bir ömrü kapsamaması ve insan hayatının tümünü kapsamaması amaçlanmaktadır. Halbuki yapılan bir eylemin niceliğinden daha ziyade niteliğinin ön planda olması, niteliği iyi olanın niceliğinin artırılması yoluna gidilmesi daha makbul bir davranış biçimi olmalıdır. İbadetler içinde bu böyle olmalıdır. “Gece anları”nda yapılan ibadetler sürenin daha kısa tutulmasını ama bu anların daha nitelikli geçirilmesini öngörmektedir. Bir şeyi çok fazla yapmak o şeyle ilgili bir alışkanlık kazandıracaktır ve bu bir avantaj olarak görülecektir ama bir dezavantajı da beraberinde getirmektedir. O da bu alışkanlığın oluşturduğu “duygusal ve bilinçsel körlük”tür. Kişi çok uzun süreler (saatler boyu) yaptığı eyleme odaklanırken anlar içinde saklı nice sürprizleri kaçırma riskiyle karşı karşıya gelmektedir.

²⁸⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, III / 131.

Gece anlarının meşakkat vermesine rağmen elde edilecek manevi kazanımlarının diğer zamanlara göre daha yüksek olduğu tefsirlerde belirtilmiştir. Hazin *Lübâbü't-Te'vîl*'inde bunu açıkça belirtir.²⁸⁸ Kur'an okumak, namaz kılmak başta olmak üzere Allah'ın razı olduğu şeyleri yapmak üzere değerlendirilen gece saatlerinin nasıl planlanması gerektiği kişiden kişiye değişiklik arz etmektedir. Tüm geceyi kapsayacak şekilde değerlendirme çabası içine girenler olsa da bunların sayısı oldukça azdır. Gecenin tümünü uyanık geçirmeyi iltizam eden salihler her zaman var olmuştur. Burada planlanması istenen zaman, gecenin tümünü değil ancak bir kısmını kapsamaktadır. Nitekim Müzzemmil Suresi (73) 2. ayette, “*Kalk, biraz hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt.*”denilerek konuya açıklık getirilmektedir.²⁸⁹ İbn Kesir geceleyin kalkılmasının, çokça teheccüd namazı kılınmasının ve bu namazlarda Kur'an tilavet edilmesinin önemine işaret etmektedir.²⁹⁰

3. An İçerisinde Bilinmez Alanlar (Ğayb)

Nüzul sırasına göre “an” kelimesinin geçtiği ikinci ayet Cin Suresinin 9. ayetidir. Cin topluluğunun yaşadığı sıkıntılardan ve yetkisinde olan bir alana giremediği için hayal kırıklığına uğrayan “cin taifesi”nin sitemli seslenişinden Kur'an'da şu şekilde bahsedilir:

وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا

“Doğrusu biz (cinler), göğü yokladık, fakat onu sert bekçilerle, alev huzmeleriyle doldurulmuş bulduk. Halbuki (daha önce) biz onun bazı kısımlarında (haber) dinlemek için oturacak yerler bulup oturuyorduk, fakat **şimdi**, (bizden) kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir alev huzmesi buluyor.”²⁹¹

²⁸⁸ Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl*, IV / 52.

²⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III / 310.

²⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, II / 200.

²⁹¹ Cin 72/8-9.

Kulak hırsızlıklarına dayalı sahte haberciliklerle uğraşan cinler topluluğunun kendilerine verilen yetkileri kötüye kullanması, ilahi düzenin müdahalesini kaçınılmaz hale getiriyor. Bu yetkiden mahrum hale gelen cinler, ilahi düzenin işleyişini acı bir şekilde anladılar ve dediler ki:”*ve anladık ki, gerçekte biz (gaybı) bilmiyormuşuz. (mesela) şu yerdekilere şer mi murad edilmiş, yoksa Rableri onları doğru bir bilince ulaştırmayı mı murad etmiş. Nitekim bizden iyi olanlar var, ama bizden öyle olmayanlar da var: Zaten öteden beri biz hep birbirine aykırı yollar izlemiştir. Ve nihayet aklımız kesti ki, yeryüzünde asla Allah’a üstün gelemeyiz ve O’ndan asla kaçıp kurtulamayız.*”²⁹² Bir örnek olarak Kur’an’da dile getirilen bu durum aslında insanoğluna yapılan bir göndermedir. Mekansal ve zamansal derinlikler içerisinde ulaşamadığımız geçici veya varlıklara göre değişiklik arz eden gayb unsurları bulunabilir. Herhangi bir şeyin hayırlı mı yoksa şerli mi olduğu konusunda ikilemde kalmak her zaman mümkündür. İşte burada cinlerin vardığı önemli bir çıkarım devamlı aklımızda bulunmalıdır.

وَأَنَا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدُ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا

“*yoksa Rableri onları doğru bir bilince ulaştırmayı mı murad etmiş.*”²⁹³ Karşımıza çıkan anlık durumlar karşısında olumlu bilinç alışkanlığı elde etmek, zaman ve mekan uyumuna göre hareket edebilmek ayet-i kerimede “*doğru bir bilinç hali*” olarak nitelendirilmektedir. Zaman ve mekanla tam uyum halinde olan bir davranış tarzı kişiye Kur’an’ın istediği bilinç (*rüşd*) halinin kapılarını açacaktır.

4. An İçerisinde Acele Etmemek

An kelimesinin geçtiği bir başka ayette de inkarcıların yaşadıkları anda inanmadıkları azabın gelmesi için acele etmeleri eleştirilmektedir:

أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ 294 الْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ

²⁹² Cin 72/10-12.

²⁹³ Cin 72/10.

²⁹⁴ “*el-âne*” nin önüne geçmiş hemze-i istifham (soru hemzesi) vardır. “Şimdi mi?” demektir.

“Bu inkarcılar bir de, “Eğer doğru söylüyorsanız, kendisiyle tehdit edip durduğunuz bu azab, söyleyin ne zaman gelecek?” diye alay edip duruyorlar. Ey Peygamber! Sen onlara de ki: “Ben, ne başıma gelecek bir belayı defedebilir ne de kendime bir menfaat sağlayabilirim. Bu hususta ancak Allah’ın kuralları işler. Şöyle ki: Her toplumun bu dünyada belli bir yaşama süresi (**ecel**) vardır. Süreleri dolunca onlar bu süreyi ne geciktirebilirler ne de öne alabilirler. Yine onlara de ki: “Söyleyin bana, Allah’ın azabı akşamda sabahta hemen gelirse ne yapabileceksiniz?” Bu günahkarlar söz konusu azabın gelmesi için niye acele ediyorlar ki?! Olacaklar olduktan sonra mı O’na iman edeceksiniz? **Şimdi mi?** Halbuki onu (azabın gelmesini) istemekte acele ediyordunuz..”²⁹⁵

Bu ayette Kur’an’ın gelecekte vuku bulacak olaylara iman etmenin, zamanlamasının önemine ayrıca vurgu yapılmaktadır. Kur’an’ın mesajı bir kavme ulaştığında, bu mesajın içeriğinden, işitenler onu işittikleri anda sorumlu olurlar. Bir olay gerçekleşmeden önce iman etmek ve onun gereğini yapmakla, gerçekleşikten sonra bunun gerçekliğini anlamak arasında sonucu iyi veya kötü anlamda etkileyebilecek farklar vardır. Zamanında inanmak ve bu inancın gereğini yapmak, mesajın gereğini yerine getirmektir. Allah’ın yasaları (*sünnetullah*) vurgusunu bu ayetlerde de görmekteyiz. Kişilerin ve toplumların bir takım beklentileri bu yasalara endekslidir. Zaman ve mekanda Allah’ın ayetleri olması hasebiyle bu yasalara göre hareket etmektedir. Gerek inkarcıların gerekse inananların bu yasalar dışındaki beklentileri ve bu beklentilerinde (ceza veya mükafat olarak) acele etmeleri gereksiz bir tavidir. Zamansal süreçler bağlamında insanın öncelikli beklentisi genellikle şimdiki zamanda yoğunlaşmıştır. Başına gelecekler konusunda herhangi bir beklenti oluşturduğu andan itibaren bu beklentinin hemen şimdi olmasını beklemek fitratını icabıdır. Nitekim Kur’an insanın bu fitratına şu şekilde vurgu yapmaktadır:

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

²⁹⁵ Yunus 10/51

*“İnsan pek aceleci yaratılmıştır. (Bekleyin, günü gelince) başınıza gelecek ayetlerimi (azabımı) size göstereceğim. Acele etmeyin.”*²⁹⁶

Kişinin işlerini yürütebilmek, beklentilerini karşılayabilmek için fitratı icabı acele etmesinin ve bu konuda strese girmesinin genel geçer kanunlar (*sünnetullah*) açısından her hangi bir geçerliliği yoktur. Eğer kişi öncelik ve sonralık oluşturma da kendisi için inisiyatif almak istiyorsa yine sünnetullah çerçevesinde hareket etmek zorundadır. Sünnetullah çerçevesinde yapılan çalışmalar ve gösterilen çabalar zamanın uzamasını veya kısalmasını sağlayabilmektedir.²⁹⁷ Kur'an Yunus Suresi'nde kendileri için beklenen azabın çabuklaştırılması için acele eden bir zümreden (*el-mücrimûn*) bahseder. Der ki:

*“De ki: “Baksanıza! Tutun ki O'nun azabı bir gece ya da bir gündüz çıkageldi, günaha batmış olanlar (المجرمون) onu çabuklaştırmak istiyorlar.”*²⁹⁸

İçinde buldukları ortamın baskınlığı içerisinde, dışarıdan gelen mesajın doğruluğunu tam olarak idrak edemeyen kişiler, bu mesajın içeriğinde yer alan bilgilerin (ki bunlar en korkunç ceza bildirimleri de olabilir) değerini yadsıyarak ortamdaki bu mesajı ve mesajı getireni uzaklaştırmak isteyebilirler. “Haydi getir de görelim.” şeklindeki bu ciddiyetsiz yaklaşımlar ayetlerde eleştirilmektedir.

²⁹⁶ Enbiya 21/37.

²⁹⁷ Bu konuda bir haber şöyle: “Dünya Sağlık Örgütü'nün “Dünya Sağlık İstatistikleri” raporuna göre, dünya genelinde ortalama yaşam süresi son on beş yılda beş yıl uzadı ve 1960'lı yıllardan bu yana en hızlı artış yaşandı. Rapora göre, 2015 yılında doğan bir kadının yaşam süresi 73, 8 yıl, erkeklerde ise bu süre kadınlara oranla biraz daha kısa ve 69, 1 yıl. Ancak bu rakamlar ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyor. Yüksek gelirli 29 ülkede yeni doğan bir kişi ortalama 80 yıl yaşarken, sahra altı 22 Afrika ülkesinde yeni doğan birisinin ortalama yaşam süresi 60 yıldan az.” (<http://www.ntv.com.tr/saglik/dunyada-ortalama-yasam-suresi-5-yil-uzadi>, q9-0-9be4UaTVtD8PfX5_A 11/07/2017) Burada vurgulamak istediğimiz husus, Allah Teala'nın insanlığı da sünnetullah çerçevesi içerisinde hareket özgürlüğü vermesidir. Bu özgürlük hakkını insanlar herhangi bir dil, din ve ırk gibi ayrımlar olmaksızın sonuna kadar kullanabilirler. Örneğin yaşam süreleri konusundaki haklarını en fazla kullanabilen ülkenin yaşam ortalaması 80 iken, bu konudaki hakkını kullanamayan Sierra Leone'de ise yaşam ortalaması 50'dir.

²⁹⁸ Yunus 10/50.

أَتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ الْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ

“Olacaklar olduktan sonra mı O’na iman edeceksiniz? Şimdi mi? Halbuki onu (azabın gelmesini) istemekte acele ediyordunuz..”²⁹⁹

Gelecekte meydana gelmesi muhtemel bir olayın şimdi gerçekleşmesini dilemenin çeşitli sebepleri bulunabilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bunun bir sebebi o muhtemel olayın olacağına inanmamak olabileceği gibi bir başka sebebi de o olayı bir nimet olarak görüp bir an önce gelmesini umarak acele etmektir. Her halükarda bu durum insanın ne kadar “aceleci” bir varlık olduğunu göstermektedir. İnsanın bu aceleci yapısının yaratılışa bağlı (gensel) bir durum olduğu bir başka ayette vurgulanır:

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونَ

“İnsan aceleci yaratılmıştır. Size ayetlerimi göstereceğim, benden acele istemeyin.”³⁰⁰

İnsan yaratılışına bağlı aceleci bir psikoloji ile inanmadığı haberleri önemsemeyerek, korktuklarının gelmesini istemeyerek veya çok istediklerine de bir an önce kavuşmak isteyerek acele eder. Ama gidişatın hiç de böyle olmadığını bilmez. Zira her olayın gerçekleşmesi için planlanan bir zamanı ve mekanı vardır. Bu zaman ve mekan kişilerin bireysel inisiyatifleriyle belirlenmez. İnsanoğlunun bu aceleci beklentilerinin ötesinde olayların gidişatını belirleyen Yüceler yücüsü Allah Teala’nın koyduğu kanunlar bulunmaktadır.³⁰¹ Gelecek zamanı şimdilemek veya şimdii gelecek zamana ötelemek, daha da kötüsü hiç yerine getirmeyerek geçmiş zamana atmak insanoğlunun aceleci yapısından kaynaklanmaktadır. Bu yapının etkisiyle geliştirdiği bozuk yaşam alışkanlıkları nedeniyle de yine başta kendisi zarar görmektedir. İnsanoğlu yapısından kaynaklanan bazı güdüler nedeniyle her şeyi kontrol edebildiğini zanneder. Zaman da bu kontrol edebileceğini zannettiği

²⁹⁹ Yunus 10/51.

³⁰⁰ Enbiya 21/37.

³⁰¹ Bkz. Nahl 16/1.

alanlardan birisidir. Aslında bu hiç de böyle değildir. Şimdi ve burada kendisine verilen imkan ve yetkiler, bunu veren tarafından bir başka zaman ve mekan boyutunda elinden alınabilir. Bunun ayırdaya varabilmek önemli bir bilinç durumudur. Bu yetkisel durum aslında sadece insana özgü değildir. Yüce Yaraticının mülkünde yaşam süren her varlık bu kurala tabidir. Bu kuralın bilincinde olarak yaşaması, Yaraticının ortaya koymuş olduğu muazzam düzenle barışık olması anlamına gelmektedir. Başına gelen bir takım olumsuzluklardan trajediler düzerek vaveyla koparan, ilahi düzene isyan eden kişilerin, aslında bu ilahi düzenin gidişatından tam olarak haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır.

5. Son Anda Yapılan Tevbe

İsrailoğullarının arkasından askerleriyle birlikte denize dalan Firavn'ın boğulacağını anlayınca tevbe etmesini tasvir eden ayetlerde “şimdi ve burada” yapılan gerçekleştirmenin bir yararının olmadığı beyan edilir:

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

“Derken, İsrailoğullarını denizin öte yakasına geçirdik. Bu sırada Firavn ve ordusu azgın ve düşmanca bir tavırla onları takip ettiler. Nihayet Firavn boğulmak üzere iken “Ben İsrailoğullarının inandığı Tanrı’dan başka bir ilah olmadığına inandım ve ben artık O Tanrı’ya teslim olan, Müslüman biriyim” dedi.”³⁰²

Firavn’un bu feryadına karşılık Kur’an’ın cevabında geçen “şimdi” vurgusu, zamanın önemine işaret eder:

الآن وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

“Şimdi mi! Oysa ki sen daha önce isyanda ısrarcıydın ve bozgunculuğu iş edinmiş biriydin.”³⁰³

³⁰² Yunus 10/90.

³⁰³ Yunus 10/91.

Devamında ki ayette ise “*el-yevm*” kelimesinin kullanılmasını görmekteyiz.

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَافَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ

“Artık bugün, senden sonrakilere bir ibret vesikası olsun diye senin yalnızca bedenini kurtaracağız, zira şu bir gerçek ki, insanlardan birçoğu ibret vesikalarımıza karşı ısrarla aldırılmaz bir tavır içindedirler.”³⁰⁴

Zaman ve mekan boyutunda yanılığa düşen, şimdisini şaşırın Firavn, bu konuda yalnız değildir. Ayetin tespiti aynı zamanda sosyolojik bir tespittir. İnsanların çoğu (وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ) kendilerine gönderilen mesajlara karşı aldırılmaz bir tutum içerisindedirler. Ayetlerde geçen “an” vurgusu, zamanın tam olması gereken bir noktası olarak ortaya çıkar. Tam olması gereken noktada yerine getirilmeyen yükümlülükler, sonra muhatabına büyük zararlar açar. Kişinin şimdisi onun cezası haline gelir. An zincirinde bir halkada yapması gereken bir işi o vakit yapmayı sona bırakmak, işlerin ertelenmesine neden olmaktadır. Bu da tevbe yapılacak yerde “*müfsid olmayı*” (bozgunculuğu) yapmayı öne çıkarmakta, ölüm anında ise yapılan bir tevbe ise önceki anlarda yapılması gerekirken sonraya düşmektedir. Bir sonraki an’a sürüklenen insanların bu süreci ölümle karşı karşıya gelince ancak idrak edebilmeleri çok hayıflanılacak bir husustur. Kişinin bu noktaya geldiği zaman yaptığı çıkarımların çok fazla bir anlamının olmadığı şu ayette açıkça zikredilir:

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارًا أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

“Oysa ne ölüm gelip çatıncaya kadar (ısrarla) günah işlemeyi sürdürerek son anda “**İşte şimdi tevbe ediyorum!**” diyen birinin tevbesi kabul görecektir, ne de inkarında direnerek ölenlerin tevbeleri... İşte onlar kendilerine acıklı bir azap hazırladığımız kimselerdir.”³⁰⁵

³⁰⁴ Yunus 10/92.

³⁰⁵ Nisa 4/18.

Kelime burada “*şimdi*” anlamına gelmektedir. Gerçek şimdisini şaşırان insanların kendi şimdilerinin kabul edilmeyeceğini, bunun aslında bir zaman ve mekan savaşlaması olacağını güzel bir tasviridir. Böyle zaman ve mekan savaşlamaları sonucu yapılan tevbe ve özürler Yunus Suresi (10) 90. ayetten yola çıkarak “*Firavn imanı*” veya “*Firavn Tevbesi*” olarak nitelendirilmiştir. Başına gelecek şeyi (ölümü ve sonraki süreçte azabı) algılama konusunda geç davranan Firavn’ın: “İnandım, tasdik ettim” demesinin bir hükmü olmadığı beyan edilmiştir.³⁰⁶ Bu algılama sorunu onun zaman açısından yanılmasına sebep oldu. Nitekim “*vaktini şaşırdığı için ondan tevbe kabul edilmedi. Tercih yapma hakkı kalmadığı vakit tevbe sözünü söylemişti. Yükümlülük hali ve tercih vaktinde bir defa bile dese ydi kafi olurdu.*”³⁰⁷

İbn Abbas tarikiyle gelen bir rivayette bu ayetten sonra Allah Teala şu ayeti indirmiştir: “*Hiç şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında dilediği kimselerin günahlarını bağışlar. Kim Allah’a ortak koşarsa bilsin ki, doğru yoldan tamamen sapmış ve uzaklaşmıştır*”³⁰⁸ Allah inkar ederek ölen kimseye mağfireti haram kılmış olup ehl-i tevhid O’nun mağfiretine sığınmış ve O’ndan ümidini kesmemiştir.³⁰⁹ Her ne kadar son anda yapılan tevbede iman etmek ve şirk koşmak önemli bir kriter olsa da kişiyi zor duruma düşüren esas unsurun zaman olduğu ortaya çıkmaktadır. Kişi yaptığı hataları telafi edebilecek yeterli zaman bulamadığı zaman panik duygusu yaşayarak tevbeye sığınmakta, fakat bu tevbe gerçekçi olmamaktadır. Örtü kalktığı ve artık gayben bildirilenler gerçekten bilini hale geldiği zaman tevbe kapısı kapanmaktadır. Çünkü imanın gaybi olması teklifin şartlarındandır. Şirk ihaneti görülmüş bilinmiş birinin hakikatin kokusunu alması mümkün değildir.³¹⁰ Böyle bir duruma düşmemek için zamanında iman etmek arzulanan bir husustur.

³⁰⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II / .247.

³⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşaf*, II / 367.

³⁰⁸ Nisa 4/116. Ayrıca bkz. Nisa 4/48; Zümer 39/53.

³⁰⁹ İbn Münzir, *Kitâbu Tefsîri'l- Kur'ân*, II / 607.

³¹⁰ Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik, *Letâifu'l-İşârât*, el-Hey'etu'l-Mısriyye, Mısır tsz., s.321.

Kişiler süre algılarını kendi zihinsel kapasitelerine ve ellerindeki sınırlı sayıdaki verilere göre oluşturmaktadırlar. Bu algıya dayanarak ortaya koydukları tepkileri de, “bu azap işinin gerçekleşmeyeceği ve çok uzak süreler sonunda olmasının mümkün olmadığı” şeklinde olmaktadır. Zaman bu zihinsel yanılgılara dikkat çekildikten sonra bunların bu yanlış algılama sonucu ortaya koydukları tepkilere Peygamberin sabretmesi istenmektedir. Zira bir yaratılmış için uzak görülen bir süre, Yaratıcı için yakın bir süreye tekabül etmektedir ama bunlar bu zaman yanılsamasını görememektedirler. Azabın gelmemesinin veya geciktirilmesinin ilahi bağlamda iki sebebi Enfal Suresi’(8) nde gayet net bir biçimde zikredilmektedir. Birincisi, Peygamberin içlerinde olması ve görevine halen devam etmesi; İkincisi ise, en azından içlerinden bir kısmının bağışlanma dilemeleri. Bu da gösteriyor ki, ilahi irade **şimdi** gerçekleşmesi mukadder olabilecek bir olayı, iç dinamikler nedeniyle kişilere uzak ama ilahi iradeye yakın bir süreye kadar erteleyebilmektedir. **Şimdinin** azabının sonraya bırakılmasında ve belli bir mühlet verilmesinde iç dinamiklerin etkisi yanında, ilahi iradenin tecelli etme zamanını ancak kendisinin tayin edebileceğinin de vurgusunun yapıldığı görülmektedir.³¹¹

Geçmiş zamanı şimdiki zamana (ana) ve dolayısıyla gelecek zamana istenen biçimde bağlayabilmek için yapılması gerekli en önemli davranışlardan birisi tutarlılıktır. Geçmiş yaşamı tutarsızlıklarla dolu, şaşkınca ortalıklerde dolaşan sürekli yalpalayan birisinin geçmişini geleceğe eklemlemesiyle ortaya çıkan netice çok sağlıklı olmayacaktır. Bu konuda Kur’an’dan Firavn ile Yunus Peygamber’in örneğini vermek konuya uygun düşebilir. Daha önce Yunus Suresi (10) 91. ayetin açıklamasında da görüldüğü üzere Firavn suda boğulacağını anlayınca Allah Teala’ya:

*“Ben de, İsrailoğullarının inandığından başka ilah olmadığına inandım, artık ben de O’na kayıtsız şartsız teslim olanlardanım.”*³¹² şeklinde yakarmıştı. Kur’an’ın belirttiğine göre Firavn’a verilen cevap şu şekilde olmuştu:

³¹¹ Daha ayrıntılı makale için bkz., Tütün, Sevgi, “Hac 47, Secde 5 ve Mearic 4. Ayetlerin Tefsirlerdeki Yorumu”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, İstanbul 2016, c. I, ss.129-145.

³¹² Yunus 10/91.

الآن وقد عصيت قبل وكنت من المفسدين

“Ne yani, ancak şimdi mi! Oysa ki sen daha önce isyanda ısrarcıydın ve bozgunculuğu iş edinmiş biriydin.”

Firavn’ın yakarışlarının kabul edilmemesinin en önemli sebebi olarak, Firavn’ın geçmiş yaşamında bozgunculuğu (*müfsid olmayı*) iş edinmesi gösterilmektedir. Bu da gösteriyor ki geçmişte tutarlı davranışlar sergileyemeyen, (Allah Teala katında) istenen ve beklenen davranışları gerçekleştiremeyen kimselerin yaşam çizgisini kendi lehlerine çevirme ihtimalleri ortadan kalkmaktadır. Nitekim Kuşeyrî tefsirinde Firavn’ın tevbesinin kabul edilmemesinin en önemli nedeninin vaktin geçmesi olduğunu belirtmektedir: “Kötü davranışlarda ısrar etmek, uzun süreler geçirmek, kibir meydanında yerleşmek”. Tercih zamanı geçtikten sonra sığınmanın ona sağlayacağı bir fayda bulunmamaktadır.³¹³ Firavn gibi suyun içerisinde mahsur kalan Yunus Peygamber için ise Kur’an farklı bir üslupla konuşur. Bir İsrail peygamberi olmasına rağmen, Asurlulara yol göstermek üzere Irak’a gönderilen Yunus (as), kavmi azab ile korkuttuktan sonra ilahi bir izin olmaksızın görev yerini terk eder.³¹⁴ Konu Kur’an’da şöyle anlatılır:

“Hiç şüphesiz Yunus’da gönderilmişlerdendi. Hani o, dolu bir gemiye kaçmıştı. Böylece kur’aya katılmıştı da, kaybedenlerden olmuştu. Derken onu balık yutmuştu, oysa kendini kınanmış sayanlardandı.”³¹⁵

Yunus Peygamberin böyle bir sıkıntıya girmesinin nedeni, Allah’ın izni olmaksızın memur edildiği görevi terk edip kaçmış olmasıdır. Nitekim ayette geçen (أَبَى) (e-be-ga) kelimesi Arap dilinde bir kölenin sahibinin elinden kaçması anlamında

³¹³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, II /114.

³¹⁴ Mevdudî, *Tefhîm*, II /339.

³¹⁵ Saffat, 37/139-142. Bu ayetler üzerinde düşünüldüğünde olayın şu şekilde olduğu söylenebilir: Yunus’un içinde bulunduğu gemi oldukça yüklüydü. Gemi fazlaca yük alması dolayısıyla batma tehlikesiyle karşı karşıya idi. Geminin kurtulabilmesi için gemidekilerin bir kısmının atılması bunun için de kur’a çekilmesi kararına varıldı. Kimin ismi çıkarsa o denize atılacaktı. Çekilen kur’ada Yunus’un ismi (de) çıktı. Böylece Yunus’u denize attılar. Mevdudî *Tefhîm*, V / 40.

kullanılır. Örneğin *Lisânu'l-Arab*'da “Köle sahibinden kaçtı.”denilmektedir.³¹⁶ Yunus Peygamberin düşmüş olduğu bu durumdan kurtulmak için yapmış olduğu dua Enbiya Suresi'nde zikredilir:

وَدَا النُّونَ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

“Zünnûn'u³¹⁷da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, “Senden başka ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum.” diye dua etti.³¹⁸

Burada Allah Teala Yunus Peygamberin duasının kabul edildiğini gerekçesiyle birlikte zikretmektedir:

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ

“Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarırız.”³¹⁹

Firavn'ın boğulma anında yapmış olduğu iman ikrarı³²⁰ ve tevbesinin kabul edilmemesi, buna mukabil Yunus Peygamberin tevbe ve yakarışının kabul edilmesinin gerekçeleri ayetlerde açıkça zikredilmektedir. Firavn'ın geçirmiş olduğu yaşam sürecinde müfsidlerden (bozgunculardan) olması yapmış olduğu anlık tevbe ve yakarışın etkinliğini yok etmektedir. Buna mukabil Yunus peygamberin tevbesinin kabul edilmesinde ki ana gerekçeyi Kur'an şöyle dile getirir:

فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ

³¹⁶ Mevdudî *Tefhîm*, V / 39.

³¹⁷ “Zünnûn” sözlük anlamı olarak “balık sahibi” demektir. Yunus peygambere bu ad verilmiştir. Çünkü Allah'ın emriyle onu bir balık yutmuştu. Bkz. Saffat, 37/142 ve Yunus, 10/98. Mevdûdî, *Tefhîm*, III / 297.

³¹⁸ Enbiya 21/87.

³¹⁹ Enbiya 21/88.

³²⁰ “İsrailoğullarının iman ettiğinden başka hiç bir ilah olmadığına inandım. Ben de Müslümanlardım.” dedi (Yunus 10/90)

“Eğer o, Allah’ı tesbih edip yüceltenlerden olmasaydı (el-müsebbihîn), mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında ³²¹kalırdı. Sonunda o hasta bir durumdayken onun çıplak bir yere (sahile) attık. Ve üzerine sık geniş yapraklı bir ağaç bitirdik. Onu yüz bin olan ya da (sayısı) daha da artan bir topluluğa gönderdik. Sonunda ona iman ettiler, biz de onları bir süreye kadar yararlandırdık.”³²²

Firavn’ın geçmiş yaşantısında müfsidlerden olması onun tevbesinin reddedilmesine ve boğulmasına, Yunus’un Rabbini tesbih edenlerden ve mü’minlerden olması tevbesinin kabul edilmesine ve kurtulmasına ve hatta yeniden bu kavme görevli olarak gönderilmesine, kavmin hidayetine vesile olmasına yol açmıştır. Geçmiş yaşantıların şimdiki zamana ve dolayısıyla gelecek zamana etkisi son derece fazladır. Nihayetinde şimdi geçmişin geleceği olduğu kadar geleceğin de geçmişiştir. Birbirleriyle bağlantılıdır. Bunları bağımsız düşünmek mümkün değildir. Firavun bu zaman zincirini tutarlı bir biçimde kuramadığı için kaybedenlerden olduğu halde, Yunus bu zinciri tutarlı olarak devam ettirdiği için son halkada meydana gelen bir bozulmayı Cenab-ı Hak affederek tekraren zaman çizgisinin tutarlılığını sağlamıştır.

6. Gerçeklerin Zaman İçerisinde Ortaya Çıkması

Şimdi ve burada ortaya çıkmayan bir takım gerçeklerin gelecek zaman sürecinde aydınlanmasını tasvir eden bir ayet şu şekildedir:

قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوِدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

“Malum yöneticinin karısı “İşte” diye atıldı, “gerçek olanca çıplaklığıyla **şimdi** ortaya çıktı. Arzumu tatmin için onu baştan çıkarmaya çalışan bendim, ne ki o, hep (özüne ve sözüne) sadık kaldı.”³²³

³²¹ Yani, bu balığın Kıyamete değin yaşayacağı ve Yunus’un onun karnında kalacağı anlamına gelmez. Katade’nin de kanaati olduğu üzere, “bu balığın karnı kıyamete değin Yunus’a mezar olabilirdi.” şeklinde bir anlam içerir. (Mevdûdî, *Tefhîm*, V / 41).

³²² Saffat 7/142-148.

³²³ Yusuf 12/51.

Yusuf Suresinde anlatılan Yusuf peygamberin kıssasında *el-âne* (an) kelimesinin kullanılması, Aziz'in karısına nasip olur. Kıssada çok zaman önce Aziz'in karısı ile Yusuf arasında meydana gelen istenmeyen olay, bu olayın sonucunda masum olduğu halde Yusuf'un zindana düşmesi, yine uzun yıllar zindanda suçsuz yere kalması, hükümdarın rüyasını yorumlamak üzere saraya getirilmesi ve rüyayı yorumlaması sonucunda hükümdarın güvenini kazanması, Yusuf'un suçsuzluğunun ortaya çıkması için olayın taraflarından yeniden şahitlik yapmasını istemesi ve sonuçta Aziz'in karısının durumu anlatarak Yusuf'un masum olduğunu ve kendisinin bu olayda sorumlu olduğunu itiraf etmesi anlatılır. Kadının, "gerçekler şimdi ortaya çıktı."demesi, geciktirilmiş bir adalet sürecinin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Olaya zaman ve an gerçekliği açısından bakıldığında, aslında gerçekler hep oralarda bir yerlerde duruyordu. Kral'ın gördüğü rüyanın tabiri için Yusuf peygamberi zindandan çıkartıp yanına getirinceye kadar ve ondan yardım isteyinceye kadar insanlar susmayı tercih ettiler. Unuttular veya belki de bilinçaltlarına süpürdüler gerçekleri. Gerçek daha önce ortalarda dururken, Aziz'in karısının "gerçek şimdi ortaya çıktı" demesi bir pişmanlığın ifadesinden başka bir şey değildi. Yapılması gereken –yani haksızlığa uğrayan kişi olan Yusuf'a hakkını vermek- zamanında gerçekleşmemiştir. Kıssada geçen bu olay insanların işlerine gelmeyen hususlarda zaman ve mekan kaymasını bilerek ve isteyerek bizzat kendilerinin işlediklerini ortaya koymaktadır. Bu olayın gerçeklerini gizleyerek örtbas etmeye gayret edenlerin olaydan sonraki gelişmelerde de sorumlulukları bulunmaktadır. Herhangi bir olayla ilgili gerçekler hiçbir zaman yok olmazlar. Sadece belli bir zaman sonra ortaya çıkıncaya kadar bir yerlerde gizli kalırlar ve birilerinin veya bir şeylerin kendisini çıkarmasını beklerler. Burada da melik'in rüyası Yusuf'un hayatıyla ilgili pek çok gerçeğin ortaya çıkarılmasını başlatan etken olmuştur.

Yusuf'un masumiyetinin zamanında ortaya çıkarılmaması veya çıkarıldığı halde bunun gereğinin yapılmaması, olaya sebep olan kişinin cezalandırılması yerine olayın mağduru kişinin zindana atılarak cezalandırılması, sergilenen bir adaletsizlik ve zulüm örneğidir. Nice masumlar bu ve benzeri olaylarla ya zindanlara atılmakta ya da idam edilmektedirler. Gerçeklerin sonradan ortaya çıkarılması önceki yaşanan

zulüm ve haksızlıkları ortadan kaldırmamaktadır. İbn Ebi Hatim tefsirinde İkrime'den gelen bir rivayeti zikreder. Bu rivayette Rasulullah (s.a.v.) olayla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: “*Yusuf’un sabrına ve olgunluğuna gerçekten şaşırdım. Zindandan çıkmaya ben çağrılıysaydım hemen icabet ederdim. Fakat o kendisi için zor olanı tercih etti.*”³²⁴ Adaletin kendileri için yanlış karar verdiğini ve mağdur olduklarını düşünenlerin yapmaları gereken en uygun davranışın, sükunet içerisinde masumiyetlerini ispat etmek için çaba harcamak olduğu ifade edilmektedir. Rasulullah (s.a.v.) bunun kişide bulunan sabır ve olgunluk özelliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. İbn Abbas bu konudaki yorumunda, “eğer Yusuf Melik’in davetine hemen icabet etseydi, Melik’in kalbinde bu olayla ilgili olan şey yok olmazdı.” demektedir³²⁵ Yani insanların içlerinde oluşan şüpheleri gideremezdi.

Bu kıssadan çıkarılabilecek bir başka sonuçta adaletin gerçekleşmesi ve sonuçta tüm tarafların bu durumdan tatmin olmaları genelde mümkün olmamaktadır. Toplumlar kurmuş oldukları adalet mekanizmalarını işletirken uğranılan nice mağduriyetlerin önüne maalesef geçememektedirler. Yusuf’un masumiyetini ispat etmek için kendi çabası olmasaydı bu olay açığa çıkmazdı. Masumlar uğradıkları haksızlıklara karşı tarih boyunca hep kendi çabalarıyla mücadele etmişlerdir. Genellikle sistemlerin masumların mağduriyetlerini giderici hassasiyetler geliştirmeleri pek mümkün olamamıştır. Yusuf’un uğradığı haksızlık ve zulümde sistemin adaleti hemen gerçekleştirememesi, adaletin geç tecelli etmesine sebep olmuştur. Çoğu zaman, zaman ve an gecikmeleri adaletin adaletsizliğe evrilmesine neden olmaktadır. Tefsirlerde olayın ortaya çıkarılışı, gerçeklerin tüm insanlarca anlaşılması üzerinde açıklamalar bulunurken, olayın zaman açısından değerlendirilmesi ve bunun sonucunda Yusuf’un uğradığı mağduriyet konusuna değinilmemesi, geleneksel İslam entelektüel toplumunun olayları değerlendirmesinde zaman ve an farkındalığı açısından yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır.

³²⁴ İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru’l- Kur’âni’l-Azîm*, VII / 2156.

³²⁵ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II / 197.

7. Anı Ertelemek

Kur'an'da anın önemini anlayamamak konusunda eleştirilen topluluklardan birisinin de İsrailoğulları olduğu sıklıkla belirtilir. Özellikle Bakara Suresinde anlatılan olay, an kelimesinin kişiler ve topluluklar tarafından ne kadar yanlış anlaşıldığının en açık göstergesidir:

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتُ بِالْحَقِّ فَدَبَّحُوا بِهَا وَمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

*“(Musa) dedi ki: Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan (salma), renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir.”“İşte, **şimdi** gerçeği anlattın.”dediler ve bunun üzerine (onu bulup) kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.”³²⁶*

Allah'ın Peygamberleri aracılığıyla insanlara gönderdiği mesajları algılayan insanın bu emrin sorumluluğunu idrak ettiği andan itibaren, bu sorumluluğu da üstlenmesi gerekir. Bu emri ötelemek, ertelemek ve sonraki anlara tevdi etmek gibi bir lüksü yoktur. Tıpta nasıl erken teşhisin hayat kurtardığı durumlar çok ise, hayatın pek çok döneminde zamanında yapılması gerekli uygulamalar, yapıldığı zaman ileride muhtemel ağır bedellerin ödenmesi gibi istenmeyen bir durumla karşılaşılmaz. Zamanında bir ibadet gibi yapılması beklenen ilahi bir emir veya mesaj, ertelendiği zaman bir cezaya ve ödenmesi gereken bir bedele veya kefarete dönüşebilir. Kur'an'da bu konuda verilen güzel bir örnek Bakara Suresi'nde geçer. Bu surede geçen olay aslında Musa peygamberin kavmi üzerinden insanoğlunun işine gelmediği zaman şimdi yapması gereken görevleri yapmamak konusundaki “sürüncemede bırakma, işi yokuşa sürme” taktiğinin bir göstergesidir.

³²⁶ Bakara 2/71.

“Musa kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor,³²⁷ demişti de: Bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım, demişti.³²⁸

Allah tarafından peygamber aracılığıyla bir topluluğa doğrudan gönderilen ilahi bir emre verilebilecek anlık cevabın bu şekilde olmaması gerekir. Bu konuda herhangi bir önyargısı ve olumsuz şablonu olmayan bir kişi/toplumun bu emri hemen yerine getirmesi beklenirdi. Fakat geçmişte oluşturdukları olumsuz şablonlar³²⁹ onların bu emri o an’da yerine getirmelerini engelledi. Böyle bir şablon bilinçaltlarına işlememiş olsaydı büyük ihtimalle bu emri anında yerine getirirlerdi.

“Bizim adımıza Rabbine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın” dediler. Musa: Allah diyor ki: O, ne yaşlı ne de körpe, ikisi arasında bir inek.”Size emredileni hemen yapın, dedi.”³³⁰

İçine düştükleri olumsuz şablonun etkisiyle yapmaları gereken işi erteleyen ve çeşitli savunma mekanizmaları geliştiren topluluğa Allah’ın elçisinin ikinci olarak “haydi..”diyerek getirdiği teklif aslında onlara sunulan ikinci bir şanstı. Zamanın akışı içerisinde birinci fırsatı kaçıranlar için daha sonraki süreçlerde başka fırsatların çıkması muhtemeldir. An farkındalığı elde ederken bunun bilincinde olmalı, yapılan hatalardan dolayı ümitsizliğe kapılmamalı gelecek zaman tayfindan şimdiye süzülen

³²⁷ İsrailoğullarına, etraflarındaki putperest milletlerden etkilenecek edindikleri ineğe tapma ve ineğin kutsiyeti inançlarını kırmak için bir inek kurban etmeleri emredilmişti. Bu, onların imanlarının sınanmasıydı. Eğer gerçekten Allah’ın birliğine inanıyor ve ibadette başka bir şeyi O’na ortak koşmuyorlarsa, daha önceden taptıkları putu kendi elleriyle kırmalıydılar. Fakat bu çok zor bir sınavdı. Kitab-ı Mukaddes’te de bu olaya değinilir; fakat, İsrailoğullarının gereksiz sorularla nasıl bu görevden kurtulmaya çalıştıklarından bahsedilmez. Mevdûdî, *Tefhim*, I, /75.

³²⁸ Bakara 2/67.

³²⁹ İsrailoğullarının bilinçaltına yerleşen bu olumsuz şablon Mısır’da etkisi altında kaldıkları animist düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Bu putperest şablon o kadar derinlerde kök salmış bir durumdaydı ki, Musa Peygamber, Tur Dağı’na, kutsal bir görev için gittiğinde bile Samiri isimli bir kahinin yaptığı altından buzağı heykeline tapınmakta sakınca görmemişlerdi. “..küfürleri sebebiyle buzağı (sevgisi) kalplerine içirildi.”(Bakara, 2/93). Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, I /229. Allah’ın onlara ilettiği sığır kesme emrini o an’da yerine getirememelerinde bu şablonun büyük etkisi olmuştur.

³³⁰ Bakara 2/68.

anlara odaklanılmaya devam edilmeli. Ama İsrail oğulları peygamberleri eliyle gelen bu ikinci anın fırsatını da şu sözlerle kaçırdılar:

“Bu defa: Bizim için Rabbine dua et, bize onun rengini açıklasın, dediler. “O diyor ki: Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir” dedi. “

“Bizim için, Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi anlayamadık. Biz, inşallah emredilene yapma yolunu buluruz”

*“(Musa) dedi ki: Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan (salma), renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir.”“İşte, **şimdi** gerçeği anlattın.” dediler ve bunun üzerine (onu bulup) kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.”³³¹*

Artık zamanında yerine getirilmeyen bir emrin, zaman ilerledikçe ödenmesi gerekli bedeli nasıl artırdığı, ayetlerde açıkça görülmektedir. İsrailoğullarının ödemeleri gerekli bedelin zamanında yerine getirmedikleri için zaman içerisinde nasıl ağırlaştığı şöyle sıralanabilir:

İlk şimdide: Normal herhangi bir sığır kesilmesi isteniyor.³³²

Eylem: Geleneksel şablona uymadığı için uğranan şaşkınlık duygusu. Zaman kazanma çabası.

³³¹ Bakara 2/69-70-71. Allah Teala İsrailoğullarının böyle gereksiz yere çok soru sorarak yapmaları nedeniyle gereken görevleri ertelemelerini örnekleyerek Kur'an muhatabının gereksiz sorulardan kaçınmasını istemektedir. Bkz. Maide Suresi 5/101-102.

³³² Aslında İsrailoğullarından normal bir sığır kurbanının istenmesi bir imtihandı. Bilinçaltlarına yerleşmiş birtakım putperest inançların, tevhidin Musa (a.s.) aracılığıyla gelmesiyle silinip silinmediğinin bir sınamasıydı. Kökleşmiş putperestliğin halen varlığını sürdürdüğü Bakara Suresi 2/93 ' de şöyle dile getirilir: “*Hani, (şiddetli bir sarsıntı ile) atalarınızın üzerine (düşürecekmis gibi) yükselttiğimiz sırada atalarınızdan söz almış ve “Size verdiğimiz kitaba sınıksız sarılın ve emirlerimizi dinleyin” demiştik. Onlar ise, “Dinledik ve karşı geldik” dercesine davranışlar sergilediler. Küfürde direnmeleri sebebiyle **taptıkları buzağı** onlara içirildi. Ey Peygamber! De ki onlara: “Eğer inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler yaptırıyor!”* (Bakara 2/93)

İkinci şimdi'de: Ne yaşlı ne körpe ikisi arası bir sığır. (Önceki sığırdan daha kaliteli)

Eylem: İkinci şimdi'yi değerlendiremem. Gereksiz sorularla erteleme çabası.

Üçüncü şimdi'de: Sapsarı, rengi bakanların içini açan bir sığır. (Kesilecek sığır artık bulunması zor olan yüksek kalite bir sığır. Rengi gibi gereksiz sorularla şimdi'yi erteleyenlerin bedeli sürekli yükselmektedir.

Eylem: Ödeyecekleri bedelin sürekli yükseldiğinin farkına varamama veya görmezlikten gelme duygusu için bu noktaya gelmesini sağlamaktadır. Erteleme ve ayak sürüme çabaları devam etmektedir.

Dördüncü şimdi'de: Çift sürme, boyunduruk gibi işlerde çalışmamış, yıpratılmamış, kusursuz, alacasız. (Bu aşamada artık istenen sığır, alelade bir sığırdan orta yaşlı, altın renginde, yıpranmamış, alacası olmayan kusursuz bir sığır olarak karşılımlarına çıkıyor.)

Eylem: “Onlar, “İşte, **şimdi** tam doğrusunu bildirdin”³³³dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.”³³⁴

Allah Teala'nın peygamberi aracılığıyla belirlenmiş bir topluluğa vermiş olduğu bu emir karşısında bir inananın yapması gereken davranış, o emri hemen yerine getirmektir. Ama bu olayda emrin muhatapları dördüncü şimdi'de gerçekleştiriyorlar. Bu da emrin boyutunun büyümesine, bedelin ağırlaşmasına neden olmuştur. Yerine getirilmesi doğal olması gereken bir emrin bu şekilde geciktirilmesinde en önemli etkenin kişide önceden oluşmuş kalıplar (şablonlar)ın kişiye engel olması görülmektedir. “Kalıplanmış insan paradigmasından gelişmiş

³³³ Bu söz konusunda müfessirler tartışır. Bazısı: “ Bize hakkı açıkladın biz de anladık.”demektir dediler. Bazısı da: “Bize ineğin alametini belirli kıldın, biz de ariflerden olduk.”Bunu da Katâde söyler. Aslında onların böyle bir söz söylemeleri inkarlarından ibarettir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II /111) Seyyid Kutub burada şimdiye vurgu yapar: “*işte şimdi öyle mi? Sanki daha önce anlatılanlar gerçek değilmiş gibi. Veya o ana kadar gerçeğin farkına varamamışlarda şimdi farkına varıyorlar.*” (Kutub, *Fî Zılâl*, I / 79)

³³⁴ Bakara 2/71.

insan paradigmasına geçiş yapamamış³³⁵ kendini yeni mesajlar doğrultusunda dönüştürememiş kişilerin bu emirleri zaman ve mekan düzleminde tam uyumlu olarak yerine getirmeleri çok zor olmaktadır. Nitekim İsrailoğulları'nın ancak dördüncü şimdi'den sonra "İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin."demeleri bunun göstergesidir. Emrin yerine getirilmesi gerekli zaman boyutunu algılamada gecikmişlik, onları dördüncü şimdi zaman boyutuna taşıyor. Bu da onlara göre o zaman diliminin ideal şimdi olduğu algısını oluşturuyor. Onların şimdinin ideal şimdi olmadığı aslında istenen görevin boyutunun büyümesi ve görevin adeta bir cezaya dönüşmesi kıyaslaması yapılsaydı daha kolay anlaşılabilirdi onlar için.

İsrailoğullarının Allah'ın Peygamberi aracılığıyla kendilerinden istediği bu "kurban etme" işlemini kendi menfaatleri için olmasına rağmen geciktirmeleri kendilerine çok pahalıya patladı. Özellikleri çok belirginleşmiş hale gelen hayvan bir kadına aitti ve o kadında başlangıçta verilmesi yeterli olabilecek bedelin kat kat fazlasını onlardan talep etti.³³⁶ Mecburen aldılar ve kestiler. Musa (as) kesilen hayvanın bir uzvunun cinayetle öldürülen kişiye vurulmasını emretti. Cesete et parçasını vurduklarında ölü dirildi ve katilini haber verdi.³³⁷ İsrailoğullarının ineği kesmemelerinin sebepleri şu şekilde sıralanır:

1. Bazılarının maktulün katilini haber vermesinden korkmaları,
2. Bazısı kesilecek hayvanın bedelinin çok pahalı olması.³³⁸

³³⁵ Cüceloğlu, Doğan, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Sistem Yay., İstanbul 1996, s.305.

³³⁶ Taberî, ayetin tefsirinde ineğin satın alınmasıyla ilgili ayrıntılı bir hikaye zikreder. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân II / 80.*,

³³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.II, s.s.78-185. Kur'an, öldürülen adamın bir müddet için hayata döndüğünü ve katilin adını söylediğini bildirmekle beraber katilin bulunması için uygulanan metotla, yani "kurban edilen ineğin" bir parçası ile maktule vurulması ile ilgili bir belirsizlik vardır. *Tesniye: 21-9* 'da bahsedilen buna benzer bir metoda eski alimler tarafından yapılan tefsiri, yani maktule kurbanın bir parçası ile vurulduğu ve onun hayata döndüğü görüşünü destekler niteliktedir. Bu şekilde Allah'ın bir ayeti gösterilmiş olmakla, aynı zamanda onların taptığı nesnenin ne kadar güçsüz olduğu ve öldürülmesinin hiçbir zarar vermediği gözler önüne serilmektedir."(Mevdûdî, *Tefhîm*, c. I, s.75) Mukatil, tefsirinde bu olayı anlatır: Buna göre dirilen kişi katilin amcasının oğulları olduğunu bildirir ve bu diriltilen adam sonra tekrar ölür. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I /115

³³⁸ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, s.63. Ayetin tefsirinde ayrıca Vehb b. Münebbih'ten (v.732) ayrıntılı bir sığır satın alma hikayesine de yer verilir.

3. Toplumun bilinçaltına işlemiş olan buzağı severlik.

4. İstenen işin niteliğini tam olarak anlama isteği de bu gecikmede etkili olabilir.

Yukarıda sayılan sebeplerin hepsinin etkili olduğu da değerlendirilebilir. Ama sonuçta ortaya çıkan gecikmenin bedelini ödeyenler yine soruyu soranlar oldu.

Bir olayın meydana geldiği sırada oluşturulan kriz masası ve bu masanın uyguladığı kriz yönetiminde “zaman yönetimi” önemli bir unsurdur. Anlık gecikmeler bu yönetimi sekteye uğratar ve olayın vehametini büyütebilir. Yukarıdaki örnekte İsrailoğullarının olayı algılama biçimi, öteleme ve erteleme şeklinde tezahür eden bir kriz yönetimi, zamanın önemini yatsıma onların daha büyük bir bedel ödemelerine neden olmuştu. Bu evrensel bir örnektir. Zamanı öteleyen veya yadsıyan bütün toplumlar bu bedeli bir şekilde ödemek zorunda kalmaktadırlar. Tarih bu bedeli çok ağır biçimde ödeyen toplumların hazin hikayeleriyle doludur. Anlık gecikmeler sonucunda ödenen ağır bedellerin arkasından kişilerin uğradıkları zararların sorumluluğunu kendilerinde değil de genellikle muhataplarında aradıkları çoklukla rastlanan bir durumdur. Nitekim İsrailoğullarının karşılaştıkları bu trajikomik olayda suçu ve sorumluluğu Hz. Musa’ya atma eğiliminde oldukları görülmektedir. Ayette geçen:

(قالوا الآن جنت بالحق)³³⁹

“İşte şimdi gerçeği bildirdin” dediler.”ifadesinin, müfessirler “İşte şimdi bize gerçeği açıkladın biz de anladık.” anlamında kullanıldığını ifade ederler. Katade’de bunlar arasındadır. Böylece verilen görevi yerine getirmek istemeyenler ve sürekli erteleyenler sorumluluğu peygamber üzerinde bırakmak isterler. “Peygamber açıklayamadığı için emir anlaşılamadı, yani hiç verilmemiş hükmüne dönüştü” demek isterler.³⁴⁰ İnsan gelişiminin ve dönüşümünün sağlıklı bir biçimde sağlanabilmesi için gerekli olan “okuma eylemi”nin Kur’an’ın ilk emri olarak ortaya çıkması,³⁴¹ Kur’an muhatabına önemli sorumluluklar yüklemektedir. Nitekim mutlak ilmiyle mutlak zaman sürecinde akıp giden sonsuz sayıdaki anlara yüklenen

³³⁹ Bakara 2/71.

³⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II / 217.

³⁴¹ Bkz. Alak 96/1.

yaratımları görmek, onları okumak ve gereğini yapmak Kur'an muhatabının ilk aşamada yapması gereken ödevidir. Okumalara “*Yaratan Rabbin adıyla*” başlamak, onun bize sağladığı an ve yaratım akışına uyumlu olmak için önemli bir kuraldır. Aksi takdirde düşülecek an, yaratım ve kişinin gerçekleştirdiği edim uyumsuzluğu o anın boşa geçirilmesine ve negatife dönüşmesine sebep olacak, bu şekilde geçirilen anların sayısının çoğalmasında da negatif an zincirlerinin oluşmasını sağlayacaktır. Ömrünü heba eden, hüsrana uğrayanların durumu Kur'an'da sıklıkla dile getirilmektedir.³⁴² Bu tip kişilik portrelerinin zaman çizgilerinde çok sık miktarda negatif an zincirlerinin oluştuğu gözlemlenebilir. Uyumsuzluk an zincir yapısında bozukluğa o da zamanın heba edilmesine neden olmaktadır. İlahi tecellilerin zamana yansıyan görünümünün güzel olabilmesi, anların ve an zincirlerinin güzel olmasına bağlı olduğunun unutulmaması gerekmektedir. İlahi tecellilerin güzelliğinin kişinin zaman çizgisinde yansımaması, kişinin sorgulamaya (muhasabe) anlarından başlamasını gerekli kılmaktadır.

Mü'minin manevi ilerlemesine getirdiği katkılar açısından değerlendirmeye tabi tutulan “zaman” kelimesi, tasavvufçular açısından daha mikro düzeyde ele alınarak “an” kelimesine kadar inilmesi yolu takip edilmiştir. Tasavvuf literatüründe an kelimesi yanı sıra sıklıkla kullanılan diğer önemli bir kelime de “*vakt*” kelimesidir. Bir ayağı geçmişte, bir ayağı gelecekte gezinirken merkez noktasını unutmamak esastır. Yoksa zamansal bir savrulma kişinin helakine sebep olabilir. Tasavvufçu muhakkikler zamanın teolojik yönünü “*dehr*” ile izafiliğini ve kozmolojik özelliğini “*zaman*” ile atomistik yanını “*vakt*” kelimeyi ile ifade etmişlerdir.³⁴³ Kişinin ulaşmasının ve kontrol etmesinin mümkün olmadığı mutlak zaman (dehr) alanının içerisinde kişinin inisiyatifine verilen alan, anların sürekli akıp gittiği alandır. Kişi bu anların takibini yaparak bu anlarda kendisine sunulan birden fazla seçeneği değerlendirmek ve en uygun seçeneğe “evet” demek zorundadır. Zamanında ifade edilmeyen her “evet” onaylamanın bir sonraki ana ertelenmesine neden olacak ve bu böylece sürüp gidecektir. Kur'an İsrailoğullarının sürekli erteleyen, Peygamberlerini oyalayan ayak sürümeci tarihlerini gözler önüne seren ayetleri sıklıkla gündeme getirir.

³⁴² Bkz. Asr Suresi (103).

³⁴³ Gürer, *age*, I/165.

Kur'an mesajının muhatap tarafından sanki o an kendisine indiriliyormuş gibi algılanıp kabul edilmesi önemlidir. Kur'an'ın esas okuma biçimi budur. Sebep-i nüzul ve ayetin içerisinde zikredilen olayın geçtiği ortamın okuması ise kişinin hata yapmasını engelleme ve onu doğru okumaya sevk etme açısından önemlidir. Geçmiş ve gelecek arasında kurulan bir köprü niteliğindeki anda sıkışan ve sürekli bu sıkışıklığı hisseden insanın Kur'an mesajını anlık alabilme yeteneği kazanması gerekmektedir. Geçmişte oluşmuş ve kendini yenileyemeyen fakat "kurtarıcı kabul edilen iman anlayışı" anda tahakkuk eden sürece olumlu müdahaleyi içeremez. Mü'minin imanı ve onun en somut haliyle ahlakiliği zamansal ve mekansal durağanlıkla değil ancak akışkanlıkla Allah'ın sünnetine (yaratım sürecine) dahil olur ve uyum sağlar. Allah'ın sünneti değişmez³⁴⁴ ve mutlak kanunlara tabidir ancak içerik sürekli değişim ve dönüşüm halindedir.

8. Hükümlerin Zamanla Değişebilmesi

Kişinin günlük yaşantısının Allah Teala'nın istediği doğrultuda sürdürmesi arzulanan bir husustur. Kişinin günlük yaşantısını Allah'ın istediği tarzda sürdürmesi sırasında karşılaşılabileceği bir takım sıkıntıların yine Allah'ın murakabesi altında hafifletilebileceği Kur'an'da belirtilmektedir. Geçmiş zamanda sıkıntı olarak yaşanan hususlar şimdiki zamanda hafifletilebilir. Bu hükümlerin kalıcı ve sabit olmadığı zaman, mekan ve şartların değişikliği durumunda değişebileceği anlamına da gelmektedir. Bakara Suresinin 187. ayetinde bir hükmün anlık olarak mü'minlere bir kolaylık olması açısından nasıl değiştiği şu şekilde dile getirilir:

فَالَاِنْ بَاشِرُوْهُنَّ وَابْتَغُواْ مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı... Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi

³⁴⁴ “Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. **Allah'ın kanununun da (sünnetullah) asla değişme bulamazsın.**”(Ahzab 33/62).

*bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık **Şimdi** ³⁴⁵ onlara yaklaşın ve Allah'ın sizler için takdir ettiklerini isteyin... ”³⁴⁶*

Daha önceden Ramazan gecelerinde karı ile koca arasındaki cinsel ilişkiyi yasaklayan açık bir emir olmamasına rağmen, Müslümanlar arasında bunun helal olmadığı konusunda belirsiz bir inanç vardı ve bazıları hanımlarının yanına vicdanen tedirginlik içinde yatıyorlardı. Bu devam ederse, suç ve günah teşkil eden zihni bir tavrın gelişme tehlikesi vardı. Bu nedenle Allah, onları, vicdanlarına karşı kötü davranmamaları konusunda uyardı ve vicdanları rahat olarak bu fiili işleyebilmeleri için onu helal kıldı.³⁴⁷

Gerek bu ayette gerekse bundan sonra gelecek olan Enfal Suresi' (8) ndeki ayette Allah Teala sıkıntı çeken ve bir rahatlık ve genişlik beklentisi içerisinde bulunan mü'minlere bekledikleri kolaylığı sağlayıcı hükümler indirmiştir. Bu durumun zaman ve an farkındalığı açısından irdelenmesi önemlidir. Kişiler sıkıntılı anlarında yalnız olduklarını, terk edildiklerini düşünmemeliler; esas itibariyle onları gözetleyen ve onların durumlarını gören Yüce Allah'(c.c.)ın onları bu sıkıntıdan kurtaracağını bilmeliler. Kur'an'da verilen bu iki örnekte kullanılan الْآن (şimdi) edatı sıkıntının an itibariyle giderildiğini beyan etmektedir. Her iki ayette de “*el-âne*” cümlelerinin başına gelerek hükmün zamanına vurgu yapmaktadır. Hükümlerin mü'minlere bir kolaylık ve esenlik sağlaması amacıyla değiştirilmesi, hafifletilmesine bir başka örnek aşağıdaki ayet getirilebilir:

الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَنَّةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِئَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ
وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Şimdi, Allah yükünüzü hafifletti; sizde zaafiyet olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin

³⁴⁵ Yani “Ramazan gecesi” anlamını vermek uygundur. “şimdi “ ifadesiyle burada fiilin değil de iznin başlama zamanı anlaşılmalıdır. Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, II / 214

³⁴⁶ Bakara 2 / 187.

³⁴⁷ Mevdûdî, *Tefhîm*, I /129.

kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir."³⁴⁸

Enfal Suresi'nin 66. ayetinde "şimdi" kelimesi ayetin başında getirilerek, zamansal bir öncelikle yapılmaktadır. Bedir Savaşı günlerinde yirmi sabreden Müslüman'ın iki yüz müşrikle savaşabileceği şeklinde belirlenmiş sayıdan dolayı Müslümanlar arasında zafiyet ve sıkıntı ortaya çıktı. Bu yüzden de Allah (c.c.) tarafından bir tahfif indirildi.³⁴⁹ Ayet-i kerimede "şimdi" kelimesinin başa getirilerek şimdiki zamanın durumsallığına vurgu yapılması önemlidir. Yükümlülükler zaman içerisinde hafifletmekte veya ağırlaşmaktadır. Şimdi ve burada oluşan yeni durumlar, yeni yükümlülük seviyelerini de beraberinde getirmektedir. Bugünün şimdisinde oluşan bir yükümlülük yarının şimdisinde her an değişebilir. Ayetin "şimdi" vurgusu bu açıdan önemlidir. Ayette zor ve meşakkat zamanlarında kişinin yükünün arttığı belirtilmektedir. Kişiler bu durumlarda psikolojik olarak zamanın uzadığı, bir türlü geçmek bilmediği gibi bir algı içerisine girmektedirler. Savaşın anlarında bu durumu hisseden mü'min savaşçıların bu sabırlı tutumları karşısında Allah Teala bu ayetle yükün hafifletilmesini dilemiştir. Kuşeyrî tefsirinde zamanın psikolojik yönüne kişiler bazında yaklaşarak şöyle söylemektedir: "*Avam halk meşakkatli (zamanları) nefisleriyle ve bedenleriyle yüklenirler. Havas (seçkin insanlar) ise (bu zamanları) kalpleriyle ve himmetleriyle. Demişlerdir ki: Kalp bedenin taşıyamayacağı yükleri taşır gider.*"³⁵⁰ Kuşeyrî'nin zamanın psikolojik yanını çağrıştıran açıklamasını önemsiyoruz. Zaman kişilere farklı farklı boyutlarda yüzünü göstermektedir.³⁵¹

³⁴⁸ Enfal 8/66.

³⁴⁹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, s.357.

³⁵⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, s.638.

³⁵¹ Zaman çeşitli disiplinler tarafından farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmalardan bir tanesi de zamanı üçe ayırmaktadır: 1-Gerçek (Objektif, Nesnel) Zaman: Saate bağlı olan, gerçek bir ölçüme dayanan zamandır. Örneğin güneşin, ayın sürekli aynı hareketleri sergilemesi insanları zamanı ölçmek için bu düzenli hareketleri kullanmaya yönlendirmiştir. Tevbe, 9/39. ayeti bu sınıflandırmaya dahildir.2-Psikolojik (Subjektif, Öznel) Zaman: Varlıklar tarafından farklı şekillerde algılanan zamandır. Tevbe 9/118. ayette Tebuk Gazvesi'nden geri kalan üç kişinin yaptıkları tevbe sırasında yaşadıklarını anlatan ayet bu kapsamda değerlendirilebilir.3-Biyolojik Zaman: Doğuştan gelen özelliklerden kaynaklanan vücudun doğal akışıdır. Yaşayan tüm varlıkların kurulmuş doğal saatleri vardır. Örneğin kişinin her sabah her hangi bir uyaran olmadan aynı saatte kalkması, vücudun biyolojik zamanıyla bağlantılıdır. Sünnetullah çerçevesinde biyolojik yasaların sürelerinden bahseden ayetler bu zamanı çağrıştırmaktadır. Bkz. Ahkaf 46/15.

9. Anın Fiili Boyutu

“An” kelimesinin isim olarak değil de fiil kalıbında zikredildiği tek ayet Hadid Suresi, 16. ayettir:

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ
فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

“İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?”³⁵² Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”³⁵³

Mekki ya da Medeni olduğu konusunda muhtelif rivayetlerin bulunduğu bu ayet hakkında İbn Mes’ud şöyle der: “İslam’ımızdan henüz dört sene geçmişti ki bu ayet ile itab olunduk.” Cenab-ı Allah mü’minlerin kalplerinde bir betâet (yavaşlık) görerek Kur’an’ın nüzulünden on üçüncü sene başında itab buyurdu. Medeni olduğunu söyleyenlere göre ise, Mekke’de çektikleri sıkıntılara nazaran daha rahat bir hayata ulaşan mü’minlerin uyuşukluk göstermeleri bu ayetin inmesine sebep olmuştur. Ayet aslında “uzun zaman geçmesiyle” kalpleri katılaştıran eski toplumlar gibi olmamaları hususunda mü’minleri uyardığıdır. Mekke’de sıkıntı içerisinde yaşayan mü’minlerin, Medine’ye hicret ettiklerinde rızık-u nimete ulaşınca eski durumlarına nazaran uyuşukluk göstermeleri ayet içeriğindeki uyarıların gelmesine neden olmuştur. Daha önceki devirlerde zamanlarını değerlendiremeyip boşa harcayanların bu durumlarının inanç dünyalarına yaptığı etkide ayrıca vurgulanmaktadır. Mü’minlerden “kalpleri katılacak derecede” olumsuz durumlara düşürecek uyuşukluktan kaçınmaları istenmektedir. Doğru anın gelmemesi ve bunun sürekli olması, kişiyi telafisi mümkün olmayan olumsuzluklara sürükleyebilecektir.

³⁵² Ayette “zamanı gelmedi mi?” sorusunu “O ân gelmedi mi?” diye de anlamak konumuz açısından mümkün.

³⁵³ Hadid 57/16.

Zamanın sürüp gitmesiyle kalpleri katılaştıran ve sonuçta da fasık durumuna düşen insanlar, zamanın akışına ayak uydurmakta ve aldanmaktadırlar.³⁵⁴ Bu da onların “hala vakit gelmedi, vakti gelince yaparım.” gibi sürüncemeye düşmelerine neden olmaktadır. Zamanın varlıklar üzerindeki olumlu ya da olumsuz gücünün olduğu bu ayetten anlaşılmaktadır. Ayetin içerdiği mesajı bir uyarı olarak algılamasak bile, en azından “*matlûb olan bir tekâmülün husulüne teşvik ve terğibi ifade etmektedir.*”³⁵⁵ İdeal olan tavır, kişinin her anda yapması gerekeni geciktirmeksizin yapması ve bir sonraki ana sürüklememesidir.

D. An Kelimesinin Hikmet Boyutu

1. Her Anın İlahi Kayıt Altında Olması

Zamanın bilincine varmak, anın hakkını vermek aslında Kur'an'ın bizden beklediği bir davranış biçimidir. İnsan her konuda olduğu gibi bu konuda da başıboş yaratılmamıştır. Zamanımızın her anı ilahi denetim birimleri tarafından sürekli kontrol edilmektedir. Şu ayet bunu en güzel biçimde açıklamaktadır:

أَمْ يَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

“Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil; yanlarındaki elçilerimiz yazmaktadırlar.”³⁵⁶

Süddî'ye göre bu elçiler (Rasuller) “*Hafaza Melekleri*” dir.³⁵⁷ Bilinçli eylemlerin yükümlülüğünü kayda geçiren bu görevlilerin Allah Teala tarafından

³⁵⁴ İbn Abbas'tan günümüze kadar ulaşan rivayette Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*İki nimet vardır ki insanların çoğu bunlarda aldanmıştır: sağlık ve boş vakit.*” (Buhârî, *Rikak*, 1) “Boş vakit” tanımı zaman ve an farkındalığı gelişmiş bir kişide olmayan bir tabirdir. Çünkü zamanın her anının doldurulması gerekli içeriği mutlaka bulunmaktadır. Bu farkındalık gelişmemiş bir kişi de iş için gerekli vakitlerinin dışındaki vakti “boş vakit” tanımıdır. İnsanlar bu tanım dahilinde boş vakitlerinde hiçbir şey yapmamak ve onu boş geçirerek değerlendirmemek eğilimindedirler. Bu da bu süre içerisinde heba edilen anların ve kaçırılan fırsatların oluşmasına neden olmaktadır.

³⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX / 4743.

³⁵⁶ Zuhruf 43/80.

görevlendirildiği ayetten anlaşılmaktadır. Görev kapsamına giren işlerin sır konuşmaları (necvâ) bile içine alması, görevin genişliğini ifade etmektedir. Bu mekan açısından böyle olduğu gibi zaman açısından da böyledir. Zaman açısından görevin, en küçük zaman birimi olan ana kadar indirgenmesi mümkündür. Anlık sürelerde gerçekleşen –iyi ya da kötü- bütün sır işler kayda alınmaktadır. Bütün seslerin ve görüntülerin ilahi kayıt kapsamında değerlendirilmesi aklın hayalin alamayacağı devasa bir kayıt alanını ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir kayıt sisteminden elde edilen verilerin sonuçlarının yani hesabın da aynı şekilde hızlı bir şekilde görülmesi, doğal bir beklenti olarak karşımıza çıkar. Anlık kayda alınan verilerin ortaya çıkacağı, açıklanacağı “*hesab günü*”nde tüm işlemler hızlı biçimde yürütülecektir.

*“Allah, herkese kazandığının karşılığını vermek için böyle yapar. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.”*³⁵⁸

İbn Abbas’ın ifadesine göre, Allah Teala’nın Kabe’nin arka tarafında yapılan fisıldeşmaları (necvâ) işitmesi, ayetin devamında da Rasullerin (elçilerin) bunları kayda geçirmeleri bu kayda örnek teşkil eder.³⁵⁹ Anlık her türlü devinim ilahi gözetim dahilinde yapılmaktadır. Varlıklar aleminin tesadüfen yaratılmadığının ve başıboş bırakılmadığının bir göstergesi niteliğindeki bu ayet, muhatabından yaptığı her davranıştan sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Davranışların her mekanda ve her zaman diliminde –ki bu andır- meydana geldiği düşünülürse Kur’an muhatabından yaşamı süresince her an dikkatli olmasını, farkındalık ve öz farkındalık seviyesini yükseltmesini beklemektedir.

³⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI /647. Hafaza yani koruyucu melekler, ortaya çıkan kayıt verilerini itina ile koruyan ve bunları hesap gününe kadar saklayan meleklerdir. Kaydetme, saklama, koruma, ulaştırma görevinin bir bütün halinde bu meleklerin (görevlilerin) uhdesinde olması ayetten anlaşılmaktadır.

³⁵⁸ İbrahim 14/51.

³⁵⁹ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III /265. Burada yapılan fisıldeşmalarla o dönem Mekke müşriklerinin Daru’n-Nedve’de İslam ve Müslümanlar aleyhine yaptıkları toplantılar kastedilmektedir. İslam aleyhine kurulan her türlü kumpas, tuzak bir necvâ (fisıldeşma) boyutunda gizli bile olsa ilahi kaydın kapsamından kaçamamaktadır.

Anlık her türlü faaliyetin kayıt sistemi içerisinde olduğunun bilincinde olan bir Kur'an muhatabının, yaptığı eylemlerin kayıt altına alınıp alınmadığı konusunda bir tereddüt geçirmesi söz konusu olamaz. Dualarını “gökyüzündeki meleklerle” duyurma çabası içerisinde bağıra çağıra yapmaz. İçten gelen bir niyazın, çevresi duymasa bile, en yüksek ses sistemleriyle bağıra çağıra yapılan törensel dualardan daha hızlı biçimde hedefine ulaşacağını bilincinde olur. İşte bu bir Müslüman'ın “an bilinçlenmesi”nin bir sonucudur.

2. Geçmiş Ümmetlerin Yaşantısı

İnsanın bilincini, ölü bir geçmişe ya da hayal edilen bir geleceğe dayalı istek ve beklentilerle yönetmesi, kişideki düşük bilinç seviyesinin bir göstergesidir. Kişinin hayatını yöneten faktörler arasında bağımlılıklar (arzular, bağlılıklar, istekler, beklentiler, duygusal programlamalar, yaşamın size nasıl davranması gerektiğine dair modeller) ön plana çıkar.³⁶⁰ Bu tür yanılsamalar bilinçte oluşturduğu algısal görüntülerle, kişinin anda bulunmasına engel olurlar. Bilincimiz aslında “şu anda olan bir olayla” ilgilenmesi gerektiğiyle ilgili programlama içerisindeyken, araya giren farklı zaman algıları ve daha önceden oluşturulmuş şablonlar devreye girerek, hızlı bir biçimde bizim andan kopmamıza neden olurlar. Bu durum bilinç seviyemizin düşmesiyle sonuçlanır. Sürekli bu saldırılara maruz kalanların bilinç seviyeleri sürekli düşük çalışmaktadır. Geçmiş zaman algısının kişide yanılgılara neden olduğu Kur'an'da sıklıkla zikri geçen bir husustur. Geçmişin asıl itibarıyla ölü olduğu Kur'an'ın şu ayetiyle anlaşılmaktadır:

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.”³⁶¹

³⁶⁰ Keyes Ken Jr., *Yüksek Bilinç Kılavuzu*, Çev. Birol Çetinkaya, Akaşa Yay., İstanbul 1995, s.39.

³⁶¹ Bakara 2/134 ve 141.

Geçmiş zamana yönelmenin kişiye sağlayabileceği en önemli kazanım ancak, ibret almaktır. Nitekim ayeti kerimede bu husus açıklıkla dile getirilir.

قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

“Sizden önce de nice hayat tarzları gelip geçti. Öyleyse gezin yeryüzünü ve hakikati yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün.”³⁶²

Zaman süreçleri içerisinde yaşamını sürdüren varlıkların birbirleriyle etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan benzerlikler, genel manası itibariyle ayeti kerimede “sünnetler” سُنَنٌ olarak ifade edilmektedir. İnsanoğlu geçmişe yönelik bu benzeşimlerden yola çıkarak, kendi hayatına dair çıkarımlarda bulunabilmektedir. Ancak bu çıkarımların her zaman doğru olmadığı ve hatta kişi ve toplumların sırf bu çıkarımlar nedeniyle doğru yoldan sapabilecekleri yine Kur’an’da sıklıkla belirtilen bir husustur.

“Ve onlara: “Allah’ın indirdiğine ve Rasul’e gelin.”denildiğinde onlar, “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter” derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?”³⁶³

Cahiliye toplumlarının geçmişin kalıntıları arasından derledikleri inanç ve yaşantı kırıntılarını çağlarına taşımaları ve bunlardan insanlığın genel sapkınlığına neden olan inanç sistemleri oluşturmaları bu geçmiş zaman yanılığından kaynaklanmaktadır. Ayette dile getirilen “babaların üzerinde oldukları din”ler insanlığın cahiliye karanlıklarında asırlar boyunca yuvarlanmalarına neden olmuştur. Geçmişin ölü kalıntılarını canlı bugüne çevirme ve geleceğe taşıma arzusu, anda yapılması gereken ödevlerin yapılmasına engel olmaktadır. Kişiler ve toplumlar bilinçlerini ve bir sonraki aşamada bilinçaltılarını geçmiş olayların süreç ve sonuçlarına bağladıkları için toplum dinamik bir toplum olmak yerine statik bir toplum olma özelliğine bürünmektedir. Kur’an muhatabının geçmiş zaman algısı bu

³⁶² Ali İmran 3/137.

³⁶³ Maide 5/104.

yanılığardan uzak olmak zorundadır. Gelip geçmiş ümmetlerin kazanım ve kayıplarının kendilerine ait olduğunu, şimdiki zamana bir yükümlülük getirmeyeceğinin bilincinde olmalıdır. Bu güne kadar bu dünya düzleminde gelip geçmiş ümmetlerin izleri üzerinde yeni hayatlar inşa etmek değil onlardan ibret almak, onların yaptıkları hataları tekrar etmemek esas amaç olmalıdır. Aksi takdirde geçmiş bugüne taşımak, şimdiki zamanın ötelenmesine veya kayıp gitmesine neden olacaktır. Müslüman toplumların geleneğe bakış açılarının bu ayet perspektifinden yola çıkarak çizilmesi daha doğru bir davranış tarzı olacaktır. Kur'an öncesi toplumların "ataların dinine" bağlılıkları nasıl bir geçmişe tapınmak olarak Kur'an'da ifadesini bulurken, günümüzden önceki zamanlarda gelip geçmiş Kur'an sonrası toplumların din yaşantılarının da günümüze yansımalarını dikkatle takip etmek gerekmektedir.

3. Kur'an'ın Gelecek Zaman Perspektifi

Kur'an'ın gelecek zaman perspektifine ilişkin muhatabına karşı en önemli yönlendirmesi, kıyamet ve hesap günüdür. Kıyamet ve hesap günü ile kıyaslandığında diğer zaman süreçlerinin herhangi bir değeri yoktur. Kur'an'da zamanı anlatmak için kullanılan yetmiş kadar zaman terimi binden fazla ayette kullanılmaktadır. Ayetlerde en fazla kullanımı görülen "yevm" kelimesi, ilgili maddesinde de görüldüğü üzere çok çeşitli zaman birimleri için kullanılabilen çok anlamlı bir kelimedir. Binden fazla zaman terimi içerisinde yevm kelimesinin kullanımı dört yüz kadar ayeti bulmaktadır. Bu da kelimenin Kur'an'ın zaman perspektifini ortaya koymaktaki rolünün ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. "Yevm" kelimesi kullanılan zaman terimlerinin hemen hemen yarısını oluşturmaktadır. Kur'an'ın gelecek zaman anlayışında anahtar terim olan "yevm" kelimesinin yoğunlaştığı anlam, neredeyse tamamıyla kıyamet ve hesap günüdür. İlk indirilen sure kabul edilen Fatiha Suresi'nin 4. ayetinde; "Din günü'nün sahibidir." ³⁶⁴ denilerek, Kur'an muhatabına tek değerli ve geçerli gelecek zamandan haber verilmektedir. Tüm zamanların ve mekanların gerçek sahibinin bu ayet gibi yüzlerce

³⁶⁴ Fatiha 1/ 4.

ayette yaptığı “ahiret günü”, “hesap günü” vurgusu, Kur’an’a yönelenlerin zaman anlayışlarına kazandırmak istediği gelecek zaman hedefidir.

İndiriliş sırasına göre üçüncü sırada olan Müzzemmil Suresi’nde bu günün özelliği en canlı biçimiyle tasvir edilir:

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِن كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا

“Şu halde eğer inkar ederseniz, yeni doğan bebekleri ak saçlı ihtiyarlara döndüren o gün nasıl korunacaksınız?”³⁶⁵ Yine nüzul sırasına göre dördüncü sırada olan Müddesir suresinde de فَذَلِكَ يَوْمٌ عَسِيرٌ “işte o gün çetini bir gündür.”³⁶⁶ denilerek gelecekte karşılaşılabilecek durumlara dikkat çekilmektedir. Din ve ceza gününü yalanlamak, yapılabilecek en büyük yanlış kabul edilmektedir. Gelecek zamana ilişkin olumlu sonuçları elde etmenin veya olumsuz akıbetlere uğramanın en önemli kriteri şimdiki zamanda, o zamanı yalanlamak ve inkar etmektir. Nitekim aynı surede çizilen bir gelecek zaman tasvirinde, cennete konulan, sözlerini (yeminlerini) yerine getirenler, (*ashab-ı yemin*), mücrimlere (suçlulara) sorarlar:

“Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula doyurmuyorduk. (Bâtıla) dalanlarla birlikte dalıyorduk. Ceza gününü de yalan sayıyorduk. Sonunda bize ölüm geldi çattı.”³⁶⁷

Ayetlerde mücrimlerin cehenneme girme nedenleri arasında sıraladıkları davranışlar, gelecek zaman diliminde geçmiş zamanda yapılması gerekenlerden olması, ayetleri okuyanlar için şimdiki zamanda yükümlülük getirmektedir. Kişide üç zaman algısının bilinç ve bilinçaltında sağlıklı olarak oluşması durumunda, sağlıklı sonuçlar alınabilecektir. Gelecek zaman mücrimlerinin geçmiş zamanda işlediklerinden şimdiki zamanda dersler çıkarabilen, bu çıkarımlar sonucunda güzel davranışlar sergileyebilenler, mükafata ulaşabileceklerdir.

³⁶⁵ Müzzemmil 73/17.

³⁶⁶ Müddesir 74/9.

³⁶⁷ Müddesir 74/43-47.

Gelecek zamanda kişinin iyi ya da kötü olarak başına gelenlerin şimdiki zamanda yapılan ya da yapılamayan şeylerle ilintili olduğu Kur'an'ın pek çok yerinde açıklıkla anlatılmaktadır. Namaz kılmamak, yoksula yedirmemek ve batıla dalanlarla birlikte batıl işlere dalmak, din gününü yalanlamak, akibetin kötü olmasının nedenleri olarak sıralanmaktadır. Son indirilen ayetlere kadar pek çok yerde sıklıkla gelecek zaman olarak kıyamet günü, hesap günü, ceza ve mükafat gününe hazırlık ön plana çıkarılmaktadır. Sürekli geleceğe yönelik beklentiler, hayaller, düşüncelerle bilincin meşgul edilmesi kişiye en iyi geleceği getirmez. Aslında şu anda yapılanın en iyisini yapmak, bu yapım sırasında düşüncelerin ve duyguların da bu yapıma eşlik etmesi, hayatın ta kendisidir. Aynı zamanda geleceği oluşturan bir uygulamadır. O anda bulunduğumuz mekana ve zamana uyum sağlama oranımızla, hayatı yaşama kalitesinin artması doğru orantılıdır. İçinde bulunduğumuz zaman ve mekandan koptuğumuz oranda da hayattan koparız. Bu doğru orantıyı yakalayabilmek için kişinin mekan ve zaman farkındalığını artırması, zaman farkındalığını “an farkındalığı” haline dönüştürmesi, bunu bir “içgörü alışkanlığı” haline getirmesi çok önemlidir.³⁶⁸ Kişinin zaman yönetimi ve an farkındalığı geliştirebilmesinin en kestirme ve sağlıklı yolu, ilahi iradenin kapsayıcılığının bilincinde olarak bir hayat yaşamasıdır. An farkındalığı konusunda bir öz disiplin geliştirme açısından ilahi iradeye uygun bir bilinç seviyesine ulaşmaya çalışmaktan daha kestirme ve daha etkili bir özmotivasyon yoktur. İlahi birlik bilincinin perspektifinden bakan kişi evrenin her zerresinin ve zamanın her anının bir amaç için yaratıldığının farkında olduğunu bilir.³⁶⁹ O amacın sahibi tarafından zamanın her anına ve her mekansal noktaya işlenmiştir. “An farkındalığı”nı edinme yoluna girmiş bir insanın, mekan ve anla ilgili edindiği içgörü, kişiye pek çok katkı sağlayacaktır. Bunların ilki kişinin bu farkındalık ve içgörü sayesinde hayatı daha bilinçli yaşama duygusudur. İkincisi; bu farkındalık ve içgörü ile yaşayan bir insan yaşadığı her şeyden alması gereken sorumlulukları üzerine almasını bilecektir. Sorumluluklarının

³⁶⁸ Keyes, *age*, s.40.

³⁶⁹ “Biz, yeri ve göğü ve arındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık” (Enbiya 21/16)

farkına varacak ve zamanında yerine getirecektir. Üçüncüsü, farklı zaman boyutlarında ömrün zayi edilmesi sona erecektir. Bu katkılar kişinin bilinç seviyesinin yükselmesine, yüksek farkındalık düzeyi ile yaşamasına yol açacaktır.³⁷⁰

4. Zamanı Bir Nimet Olarak Farkedebilmek

An farkındalığının ve içgörüsünün gelişmesi insanın geçmişle ilgili hatıralarını veya geleceğe yönelik beklentilerini ve hayallerini bir tarafa atmasını gerektirmez. Bu ayrıca yanlış bir girişim olur. Geçmiş ve geleceği bir kenara atarak sadece bu anı yaşamayı amaç edinmiş “eyyamcı”, gününü gün eden insanlar, sorumluluk duyguları zayıf insanlar Kur’an nazarında şiddetle eleştirilmişlerdir. İnsanın zamanın getirdiklerinden etkilenecek geliştirdiği etki-tepki mekanizması ve bunun yanlışlığı Kur’an’ın pek çok yerinde eleştirilir.

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ

“Gemiye bindikleri zaman dini Allah’a has kılarak O’na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah’ a ortak koşuyorlar.”³⁷¹

Kur’an bu davranışı bir sonraki ayette verilen nimetlere karşı bir nankörlük olarak değerlendirir. *“Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler bir süre daha faydalansınlar bakalım! İleride bilecekler.”³⁷²* diyerek gelecek zamanda başlarına gelecekler konusunda uyarır. Kişinin elbette anlık başına gelen kötü durumlarda sığınabileceği bir sığınak araması kaçınılmaz bir durumdur. Ama bu tepkisel, refleksif hareketin bilinçli olması ve o anda verilen sözlerin sonra unutulmaması Kur’an açısından çok önemli bir insani niteliktir. Kur’an felaket anlarında anlık duygularla yapılan münacatların samimiyetinin test edilme zamanının sonraki zaman süreçlerinde yapılacağını bu şekilde belirtir. Zor zamanlarda ihlasla Allah’a dua edenlerin, karaya çıktıklarında yani rahata kavuştuklarında şirke

³⁷⁰ Keyes, a.g.e., ss.41-45.

³⁷¹ Ankebut 29/65.

³⁷² Ankebut 29/66.

düşmeleri, kişinin düştüğü ikileme ve uçuruma çarpıcı bir örnektir. Eyyamcı kişiliklerin geliştirdiği bu karakter yapısı hem ihlası hem şirki daha doğrusu bunları çağrıştıran davranış kalıplarını aynı bünyede barındırabilmektedir. Böylece bu tipler anlık değişimlerinden kendilerine bir zarar gelmemesi veya bir menfaat elde edilmesi amacıyla bu kalıplardan dilediğine kolaylıkla geçiş yapabilmektedirler. Şiddetle eleştirilen bu eyyamcı davranışlara kapılmamak için geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman arasındaki bağlantıları koruyabilmek, bilincimizi bu bağlantılara göre eğitmemiz gerekmektedir. Yoksa geçmişte verilen sözleri unutan, gelecekte başımıza gelebilecek kötü durumları umursamamak, anı yaşamak veya anda kalmak değil ancak “anlık yaşamak” anlamına gelir ki, insanı birbirinden bağımsız yanlış davranışlara sürüklemesinden korkulur.

Katâde'den gelen bir rivayette bu ayetin tefsiri bağlamında, “*Aslında yaratılanların tümü Allah'ın, Rableri olduğunu kabul ederler. Fakat daha sonra şirke dalarlar.*”³⁷³ ifadesi yer alır. Zaman içerisinde ortaya çıkan çok çeşitli durumlar nedeniyle kişi tevhid inancından farklı şirk durum ve davranışlarına farkında olarak ya da olmayarak geçebilmektedir. Bu geçişler, sık sık inanç değiştirmeler, davranışlarda meydana gelen bocalamalar, kişisel zaman sürecine bütünsel olarak bakıldığında, kişinin sapmalarını bunların kişiyi düşürdüğü zor durumları ortaya koymaktadır. Nitekim Nisa Suresi'nde bu durum çok veciz biçimde dile getirilir:

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هُوَاءٍ وَلَا إِلَى هُوَاءٍ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا

“*Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara ne de şunlara bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın.*”³⁷⁴

Aslında kişinin düştüğü bu bocalama durumunun davranışlardan önce bilinç ve bilinçaltı düzleminde meydana geldiği sonra davranışlara yansıdığı anlaşılmaktadır. Zaman ve mekan algısında meydana gelen bilinçsel sapmalar, son aşamada davranışlara yansımakta ve bu sapmalar kişinin bocalamasına neden

³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX / 60.

³⁷⁴ Nisa 4/143.

5. Emir ve Nahiylerde Zaman

An'ın farkındalığını yaşamak, durumu olduğu gibi görmek, geçmiş ve geleceğe takılıp kalmadan anın getirdiklerini gerçeklikle kabul edebilmek, yaşamın bir başka tanımıdır diyebiliriz. Çünkü biyolojik olarak bu anda olduğu halde bilinci başka zaman zeminlerinde gezinen bir kişinin tam anlamıyla yaşadığı söylenemez. Sürekli akış halinde olan anlara geçiş yapabilmek, kare kare ilerleyen bu zaman dilimlerini sürekli takip edebilmek, ancak sağlıklı bir bilinç hali geliştirmekle mümkün olabilir. Geleceğimizi yönlendiren beklentilerimiz ve geçmişimizi şekillendiren saplantılarımızın ağına düşmeden bu an'ın değerini bilmek ve bu anı gelecek zamana sağlıklı olarak ekleyebilmek için, an'da kalmaya gayret etmemiz gerekmektedir. Kur'an'da, kişide an ve zaman bilincini geliştiren çok önemli yönlendirmeler bulunmaktadır. Emir ve nehiy kipi içeren tüm ayetler kişinin an ve zaman bilincine seslenen mesajlar içermektedir. Miladi 610 yılının bir Ramazan gününde Rasulullah'a vahyedilen ilk ayetler okuyana o anda yapması gereken yükümlülükleri ifade etmektedir. Vahyin muhatabından istenen "okuma" eyleminin gerçekleşmesi istenen zamanı, esas itibarıyla "o andır."

*"Yaratan Rabbinin adı ile oku! O, insanı alak'tan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediğini öğretendir."*³⁷⁸

İsra Suresi'nde istenen okuma eyleminin zamanlamasında "bugün" zaman edatı getirilerek daha belirginleştirilmektedir.

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

"Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter." denilecektir.³⁷⁹

Birinci okuma eylemini dünyada yapmayanlar veya ikinci okumaya kadar ertelemeye tabi tutanların yapacakları ikinci okuma eylemi kendileri için çok hayırlı

³⁷⁸ Alak 96/1-5.

³⁷⁹ İsra 17/14.

bir okuma olmayacaktır. Birinci okuma kişinin tercihine ve cüzi iradesine bırakılmışken, ikinci okuma mecburi bir okumadır. Hesap gününü işleyen prosedüründendir. Kişinin ikinci okumada istediği sonucu alabilmesi, birinci okumanın zaman ve mekan uyumuna tam tamına bağlıdır. Allah'ın emri olan okumanın zamanında ve yerinde yapılması imtihanın çok önemli bir unsurudur. Kişinin Allah'ın istediği okuma eylemini gerçekleştirirken zaman ve mekan uyumuna uyup uymadığını denetlemek için başvuracağı merci yine kendisi olacaktır. Kişinin kendine karşı kendinden daha üstün bir şahidi (gözetleyicisi ve denetleyicisi) olamaz.³⁸⁰ Yine İsrâ Suresinde, kişinin yeryüzünde dolaşırken böbürlenmemesi ve kendini büyük görmemesi istenmektedir. Bu isteğin gerçekleşme zamanı da yine andır. Yani bu istek mümkün olan en kısa zamanda yerine getirilmelidir.

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَأَنْ تُخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”³⁸¹

Ayette istenen “böbürlenerek, kibirli bir şekilde yürüme” eyleminin yapılmamasının istenmesi vahyin muhatabından, isteğin anlaşılmasından itibaren yükümlülük haline gelmektedir. Anlık gecikmeler yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sonucunu doğuracaktır. Bu da İsrâ Suresi 14. ayette zikredilen ikinci okumanın seviyesini negatif anlamda etkileyecektir. Emir ve nehiy ifadeleri kullanılarak hemen yerine getirilmesi istenen eylemlerin sıralandığı surelerden bir tanesi de Lokman Suresi’(31)dir. Burada Lokman oğluna yerine getirmesi için öğütlerde bulunmaktadır:

“Ey oğlum, dosdoğru namazı kıl, ma’ruf olanı emret, münker olandan sakındır ve sana isabet eden (musibet)lere karşı sabret. Çünkü bunlar azmedilmesi gereken işlerdendir. İnsanlara yanağını çevirip büyüklenme ve böbürlenmiş olarak yeryüzünde yürüme. Çünkü Allah, her büyüklük taslayıp da böbürleneni sevmez.

³⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II / 525.

³⁸¹ İsrâ 17/37.

Yürüyüşünde orta bir yol tut, sesinden de yüksek perdeleri eksilt. Çünkü seslerin en çirkin olanı gerçekten eşeklerin sesidir. ³⁸²

Bu ayetler topluluğunda Lokman'ın oğlundan istediği bir dizi eylem için belirlenen zaman, mümkün olan en kısa zaman parçası olan andır. İstenen eylemlerin anlık yerine getirilmesi veya hemen yerine getirilmeye başlanması zaman ve mekan uyumu açısından istenendir. Ortaya çıkan her türlü gecikme ve erteleme buna neden olan kişiye dünyada ve ahirette bir takım müeyyideler getirecektir.

Nüzul sırası açısından ilk sıralarda yer alan ve ardı ardına indirilen Müzzemmil ve Müddessir Sureleri de muhatabından o anda başlayarak sürekli yapmasını istediği eylemler istemektedir:

“Ey örtünüp bürünen! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur'an'ı ağır ağır oku.” ³⁸³

“Ey örtünüp bürünen! Kalk da uyar! Rabbini yücelt! Elbiseni temiz tut! Şirkten uzak dur! İyilik yapmayı kazanç kapısı haline getirme! Rabbinin rızasına ermek için sabret!” ³⁸⁴

Bu iki surede sıralanan eylemler dizisinin muhatabı tarafından yerine getirilmesi için belirlenen başlangıç zamanı, bu eylemin tebliğ edildiği andır. Tebliğ edildiği andan itibaren yükümlülük başlamaktadır. Tebliğ edildiği andan itibaren yükümlülüğün başlaması önemli bir husustur. Tebliğ edilmeyen yani muhatabına ulaştırılmayan bir şeyden sorumlu tutulmanın olmayacağı yine Kur'an'ın belirttiği bir kuraldır. İlahi mesajı yeryüzünde ikamet eden muhataplarına ulaştırmakla görevlendirilen Nebi ve Rasul'lerin bu görevlerini yine mümkün olan en kısa zaman diliminde yerine getirmesi yükümlülüğün başlaması açısından çok önemlidir. Nebi

³⁸² Lokman 31/ 17-19.

³⁸³ Müzzemmil 73/1-4.

³⁸⁴ Müddessir 74/ 1-7.

ve Rasullerden bu görevlerini yerine getirme konusunda herhangi bir erteleme ve geciktirme istenmez. Kur'an'da özellikle emir ve nehiy ifadeleriyle yapılması / yapılmaması istenen tüm eylemlerin birincil muhatabı peygamberlerdir. Buna ilave olarak da onların yapması gerekli en önemli görevi bu mesajları muhataplarına en kısa zamanda ve en sağlıklı biçimde ulaştırmaktır. Nitekim (ﷺ) **“Söyle”** emriyle başlayan pek çok ayette Rasul'den mesajın hemen ulaştırılması istenmektedir. Çünkü mesaj ne kadar hızlı bir şekilde yerine ulaşırsa, gereği de o kadar hızlı yerine getirilecektir. Peygamber özellikle bu ifade ile mesajı alır almaz, hiç vakit kaybetmeden muhataplarına bu mesajı ulaştırmak zorundadır. Bu konuda yapacağı bir erteleme ve geciktirme kendisi açısından bir sorumluluk ve yükümlülük doğuracaktır. Bu konuda örnek olarak Hucurat Suresinin 14. ayetini verebiliriz:

“Bedeviler “iman ettik” dediler. De ki: “(Henüz) iman etmediniz.” Fakat “boyun eğdik.” deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah’a ve peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”³⁸⁵

Kur'an mesajının doğru anlaşılması durumunda ortaya çıkabilecek sorunların hemen düzeltilmesi istenmektedir. Bedeviler teslim olmayı “iman etmek” olarak algılama yanlışına düştükleri zaman, Rasul'den bu algılama yanlısının düzeltilmesi istenmektedir. Bu yanlısın mümkün olan en kısa zamanda düzeltilmesi ve yeniden muhatapların doğru bir din algısına kavuşması arzu edilmektedir. Rasul'ün bu ilahi direktifi bedevilere ulaştırmasından itibaren de bu direktifin gereğini yerine getirme sorumluluğu bedevilere geçmektedir. Her sorumlu muhatabın zaman ve mekan uyumuna dikkat etmesi, an'da meydana gelmesi muhtemel gecikmelerin önüne geçmesi açısından önem arz etmektedir. Yanlışıların düzeltilmesi ve insanların doğruya kavuşmaları için yapılan bu düzeltmeler Allah'ın bağışlayıcı ve merhamet sahibi olduğunun bir göstergesidir. An bilincini canlı tutabilen muhataplar yukarıda örneklediğimiz konular benzeri pek çok konuda mümkün olan en kısa zamanda (anda) istenen emir ve nehiylere en uygun tepkiyi verebileceklerdir.

³⁸⁵ Hucurat 49/14.

Kur'an açısından muhatabın düşüncesiyle, davranışlarıyla, alışkanlıklarıyla ve karakteriyle doğru zaman ve mekanda bulunması, tercihlerini bu yönde kullanması büyük önem arz etmektedir. Vahyin başlangıcında Alak Suresi'(96)nde Rasul'den istenen okuma (*kirâat*) eyleminin içeriğinde bulunan en önemli unsur budur. Yani mesajın doğru zaman ve mekanda geciktirilmeksizin yerine getirilmesi. Kur'an bu noktada başka bir konuya da dikkat çekmektedir. Muhatabın veri almakla sorumlu organlarına sadece Allah'tan gelen mesajlar ulaşmamaktadır. Muhatap yaşamı süresince her an farklı kaynaklardan sürekli mesaj bombardımanına tabi tutulmaktadır. Böylesine yoğun bir mesaj trafiğinde muhatabın kendisine verilen veri değerlendirme organlarını (duyu organları ve beyin) sağlıklı olarak çalıştırmak ve en uygun mesajları bulup onları almak, işe yaramayan veya kendisine zarar verebilecek mesajları reddetmek durumundadır. Tercihlerini kendisine yöneltilen sayısız mesaj arasından en uygunlarından yana kullanan ve gecikmeksizin yaşama geçirebilen kişi, Kur'an'ın istediği anlamda okumayı gerçekleştirmiş kabul edilmektedir.

Kişiyi anlık yönlendirmelerle etkilemeye çalışan güç odaklarının neler olabileceği konusunda Kur'an'da çeşitli bilgiler verilmektedir. Kişinin bu güç odaklarına karşı dikkatli olması, onların olumsuz yönlendirmelerine kulak vermemesi istenmektedir. Olumsuz anlamda yönlendirmede bulunan bu iç ve dış sesler konusunda Kur'an şöyle buyurmaktadır:

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ الَّذِي يُوسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ

“(Sığınırım) insanların kalplerine vesvese veren, insan ve cin şeytanlarının şerrinden.”³⁸⁶

İnsanları yaşamları boyunca yönlendiren iç ve dış seslerin sahiplerinin insan olabildiği gibi insan olmayan varlıklarda olduğu buradan anlaşılmaktadır. Bu insan ve cin yönlendiricilerinin dışında insanı yanlış yönlendiren en önemli yönlendirici

³⁸⁶ Nas 114 / 5-6.

kişinin bizzat kendisi (*nefsi*) dir. Kişinin kendinden gelen her türlü yönlendirici sese (*vesvese*)³⁸⁷ çok dikkat etmesi gerekmektedir.

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

“*Bununla beraber ben nefsimi de tamamen temize çıkarmıyorum. Çünkü Rabbim esirgeyip korumasa, nefis insanı daima kötülüğe yöneltir. İnanıyorum ki, benim Rabbim Gafûr’dur, tevbe edenlerin günahlarını bağışlar, Rahîm’dir; kullarına karşı daima şefkatli ve merhametlidir.*”³⁸⁸

Buradan anlaşılıyor ki insanlar, cinler ve kişinin kendisi (*nefs*) kişiyi yanlış yönlendiren güç odakları olarak sürekli kişiye veri göndermektedir. Kişi bu saldırı karşısında kesinlikle yalnız değildir. Kur’an bu konuda şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمُ مَا تُوسْوُسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

“*Andolsun ki insanı Biz yarattık. Bu sebeple nefsinin ona ne gibi vesveseler verdiğini biliriz. Çünkü Biz ona şah damarından daha yakınız. Onun sağında ve solunda bekleyen, yaptıklarını bir bir kaydeden iki melek vardır. Evet, insan ne zaman bir söz söylese yanında mutlaka (onu kaydetmeye) hazır bir gözcü vardır.*”³⁸⁹

Kişinin içinde ve dışında onu çevreleyen negatif güç odaklarına karşı onu doğru yönlendirmelerle doğru tercih yapması için olumlu yönlendirmelerde bulunan güç odaklarının olması, yine Allah Teala’nın “*sünnetullah*” (Allah’ın evrende var

³⁸⁷ Kur’an’da beş ayette geçen “vesvese” kelimesi, insanın, şeytanın ve nefsin vs. nin saptırıcı etkisini göstermektedir. Ayetlerde geçen bu kelime, aldatma, ayartma, saptırma, ayağını kaydırtma, günah işletme, kışkırtma anlamlarına gelmektedir. Hadislerde vesvese kelimesi daha çok şeytan tarafından insanın içine atılan ve onun imanına zarar vermeyi amaçlayan tehlikeli soruları ve düşünceleri belirtir. Vesvese konusunda sorumluluktan kurtulmak için aklın ve bilginin gereğine göre davranarak vesvesenin etkini önlemenin mümkün olduğu Kur’an’ın önerdiği bir husustur. Tasavvufta “vesvese” konusu çok daha geniş ele alınmıştır. Tasavvufçu muhakkiklere göre Allah’tan başka her şey vesvesenin kapsamına girer. Özellikle Gazzalî vesvesenin hem psikolojik hem de tasavvufi yönüne dikkat çekerek, vesvesenin melekten gelenine “*ilham*” şeytandan gelenine “vesvese” der. (Gazali, İhya’, c.III, s.26-47) (Çağrı, Mustafa, “Vesvese”, *DİA*, XXXIII /71,) Vesvesenin ilk olarak en büyük zararını şüphesiz Adem peygamber ve eşi çekmiştir. Kur’an burada “vesvese” tabirini kullanmaz. Onun yerine “فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا” “*Şeytan onları yanılttı.*” (Bakara 2/36) ifadesini kullanır. Bu yanıltmada kişiye içinden ya da dışından yönelen bir sestir.

³⁸⁸ Yusuf 12/53.

³⁸⁹ Kaf 50/ 16-18.

olan yasaları) çerçevesinde değerlendirilmelidir. İyi ve kötü (hak ve batıl) mücadelesi bu şekilde insanı yönlendirmesini sürdürürken tercih günü insanın elindedir. Yol ayrımındaki bir yolcu iki yoldan bir tanesini seçmekte her zaman özgürdür.³⁹⁰ Burada bizim konumuz bağlamında vurguladığımız husus, kişinin yaşamının her anında kendisine sürekli gelen bu yönlendirmelere karşı dikkatli olmasının gerekliliğidir. Kişi kendisine içinden ve dışından gelen seslerin olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğunun ayırtına varmakla mükelleftir. Kişi bu mükellefiyetini ancak aklını kullanarak yerine getirebilir. Kur'an'a göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan güç akıldır.³⁹¹ Akıl, kişiye gelen olumlu veya olumsuz olduğu henüz belli olmayan tüm anlık verileri sorgular, değerlendirir ve kişiye uygun bir sonuca ulaşır. Ulaştığı bu sonuç kişinin özgür iradesi tarafından onaylandığı takdirde bir tercihe dönüşür. Artık bu noktadan sonra eğer bu kişi tercihini davranışlara dönüştürürse yapmış olduğu bu davranıştan dolayı sorumlu olur. İlahi irade tarafından kayda geçirilen bütün davranışlarımız özgür irademizle gerçekleştirdiğimiz tercihlerimizden ibarettir. İç ve dış seslerin ayırtında olmaksızın her sese kulak veren veya işine geldiği gibi seslerin peşinden koşan insanlar büyük şaşkınlıklar içerisinde bocalarlar, iyi ve kötü sesleri ayırt edemez olurlar ve zaman içerisinde yanlış yönle doğru giderek, *sırat-ı müstakim*'den uzaklaşırlar. Muhatapın maruz kaldığı bu mesaj bombardımanına insanların katkıları konusunda Kur'an'dan şöyle bir örnek verebiliriz:

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“Onlar dediler ki: “Yahudileşin ya da Hristiyanlaşın ki doğru yolu bulasınız!”

³⁹⁰ “İnsana ve ona güzel bir şekil verene, ona kötülük yapma ve kötülükten sakınma yeteneğini verene ki, nefisini temizleyip arındıran kimse kurtuluşa ermiştir. Onu kirletip kötülüklere boğan kimse hüsrana uğramıştır.” (Şems 91/ 7-10)

³⁹¹ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, .II /238.

De ki: “Hayır, biz dosdoğru yol üzere bulunan İbrahim’in inanç sistemine mensubuz; üstelik o Allah’tan başkasına ilahlık da yakıştırmazdı.”³⁹²

Burada muhataba hidayete ermesi için (doğru yolu bulması adına) pek çok kaynaktan mesaj iletilmektedir. Ayette bu kaynakların sayısı tam olarak verilmemiştir. Ancak muhataptan Yahudi olmasını isteyenlerin Yahudiler, Hıristiyan olmasını isteyenlerin ise Hıristiyanlar olduğu anlaşılmaktadır. Kişiyeye mesaj ileten kaynakların sayısı hem çoktur hem de belirli ya da belirsiz olabilir. İletilen bu mesajlarda muhataptan kendi açılarından doğru olan yöne doğru yol alması istenmektedir. Buna mukabil Rasul’den bu mesajları gönderen kaynaklara yine (ﷺ) emriyle cevap iletmesi istenmektedir. Bu cevap içeriğinde daha farklı bir mesaj barındırmaktadır. İbrahim peygamberin inanç sistemine bağlı olan ve şirke düşmeme konusunda hassas olan muhatabın bu farklı mesajlara itibar etmemesi beklenmektedir. Kişinin her an duyu organlarına çok farklı niyetlerle gelen pek çok mesaj arasından doğrularını ayıklayarak alması ve zaman geçirmeden uygulamaya koyabilmesi ancak “an farkındalığını” geliştirebilmesiyle mümkündür. Kur’an’da pek çok noktada muhatabın yerine getirmesi istenen mesajlar uygulama açısından geniş bir zamana yayılmakta ama bu zamanın başlangıç noktası “mümkün olan en kısa zaman olarak “(yani an olarak) ortaya çıkmaktadır.

Nitekim bu ayette de açıkça görüldüğü üzere mesaj trafiği kademeli olarak ilerleyişini sürdürmektedir. Birinci aşamada farklı niyetlerle muhataba veri gönderen kaynakların faaliyetleri belirtilmektedir. Bu aşamada bu kaynaklar muhataptan gerekçeli olarak (doğru yola erişmek gerekçesiyle) kendi oluşumlarına katılmasını istemektedirler. Böyle bir katılım için bir zaman verilmemesi ve muhataba emir fiiliyle hitap edilmesi, ortada geniş bir zaman diliminin bulunmadığını göstermektedir. Yani muhataptan hemen mesaja uygun cevap verilmesi istenmektedir. Muhatabın bu mesajlar karşısında şaşkınlığa düşmesi ve yanlış kararlar vermesi her zaman olası bir durumdur. Bu durumu değerlendiren vahyin sahibi Rasul’e bu karışıklığa son vermesi için ikinci aşamada şaşkınlığa düşme süreci

³⁹² Bakara 2/135.

yaşayabilecek muhatabı aydınlatma görevi vermektedir. Bu mesaj trafiğinin bu şekilde yönetilmesi, emir ve nehiy ifadeleriyle hızlandırılması, mesaj ve zaman ilişkisinin önemini yeniden ortaya koymaktadır. Kişiyeye gönderilen mesajların çeşitliliği, zamanın kısalığı ve kişiden doğru mesajı ayırt etmesinin istenmesi durumun önemini ortaya koymaktadır. Bu durumda kişinin geliştirmesi gerekli en önemli niteliklerden birisi hiç şüphesiz, zaman ve an farkındalığı olacaktır.

6. Yaratımın Devamlılığı ve Sürekliliği

Zaman farkındalığı gelişmiş bir kişinin, her an hayattan yeni şeyler beklemesi ve bu yenilikler karşısında tavırlar geliştirebilmesi, istenen ve beklenen bir durumdur. Aksi halde kişi ya geçmişte ya da gelecekte takılı kalır ki o zamanda gerçek yaşam olan şimdiki zamanı ıskalar. Şimdiki zamanı ıskalamak aslında gerçek yaşamı ıskalamak demektir. Cenab-ı Hak yaratımını sürdürmektedir. Her an yaratımın sayısız ve değişik tezahürleri alem-i gayb'dan alem-i şehâdete düşmektedir. Bu tezahürleri layık-ı vechile yakalabilmek ve değerlendirmek ancak an farkındalığı gerçekleştirmekle mümkündür. Bu konu Kur'an'da açıkça dile getirilir. Daha önce de geçtiği üzere Allah Teala Rahman Suresi 29. ayette bu durumu şöyle dile getirir:

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

““Göklerde ve yerde bulunanlar (her şeyi) ondan isterler. O, **her an** yeni bir ilahi tasarruftadır.”³⁹³

“Bu alem her an Allah'ın emriyle değişmektedir. Biri ölürken biri doğmakta, biri düşerken diğeri yükselmekte, biri hasta olurken öbürü sıhhat bulmakta, biri batarken başkası yüzmekte velhasıl her an değişmekte yeni şekiller almaktadır.”³⁹⁴ Yaratımın sürekli olması varlıklar aleminin donuk ve durağan olmadığını göstermektedir. Allahu Teala'nın yaratıcılık sıfatının ve külli iradesinin nüfuz

³⁹³ Rahman 55/29.

³⁹⁴ Mevdûdî *Tefhîm*, VI /73.

etmediği hiçbir olay düşünülemez.³⁹⁵ Bu açıdan “O her an bir yaratma halindedir.”Anlatım kolaylığı sağlamak açısından sınırlı dil imkanları içerisinde kullanılan zamansal ifadelerin Allah Teala’nın mutlak iradesini ve sınırsız gücünü sınırlaması İslam itikadı açısından düşünülemez. İsrailoğulları’nın Tevrat’ta yazdığı doğrultuda (bkz. Tekvin, 2/2-3), Tanrı’nın yerleri ve gökleri altı günde yarattıktan sonra yedinci gün olan cumartesi gün istirahatata çekildiği şeklindeki deist telakkileri kabul edilemez. O’nun yaratma sıfatı her an var olan tecellilerden ibarettir ve bu tecellilerin Allah’ın koymuş olduğu kainat yasaları (sünnetullah) çerçevesinde yürüdüğü ve bu yasaların değişmez ve standart oldukları açıktır.³⁹⁶ Yahudilerin Allah’ın sebt günü (cumartesi günü) yaratılışa ara verdiği şeklindeki inançlarına karşın bu ayette verilen cevapta, Allah’ın her gün (her an) bir şe’nde (yaratılıştaki) olduğu belirtilmiştir. Yaratılış süreci kesintisiz devam etmektedir. Bu yaratılış süreci Hüseyin bin Fadl’ın ifadesiyle ilahi yasaların (sünnetullah) vakitlere taşınmasıyla her an devam edip gitmektedir. Eğer bu süreçte bir kesinti meydana gelseydi bu alem ve içindekilerin varlığı tehlikeye girerdi.³⁹⁷

Yaratımın sürekliliği içerisinde buna paralel olarak sürekli değişen görünüşler (tezahürler) kişinin bunlar arasından hangisini seçeceği konusunda bazı tereddütler yaşamasına neden olabilir. Bu tereddütlerin yaşanmasının en önemli sebebi, hayatın bir imtihan süreci olmasıdır.

*“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek sınarız. Sabredenleri müjdele.”*³⁹⁸

Kişiyi her an her yönden ulaşan bu tezahürler, kişiye verilen duyu organları ve akıl sayesinde anlık işlemlere tabi tutulmakta ve kişi bir şekilde bunlardan birisini seçmektedir. Bu seçimine dayalı olarak ardı sıra gelen yeni tezahürlerde de seçimini

³⁹⁵ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ “ Çünkü bütün işler (olaylar) (sebeup ve sonuup itibarıyla Allah’a döndürülür (dayanır.)” (Enfal 8/44). Sünnetullah çerçevesinde zaman ve mekan düzleminde yürütölen bütün olaylar Allah Teala’nın kontrolü altındadır.

³⁹⁶ Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V / 206-207.

³⁹⁷ Kuşeyri, *Letâifu’l-İşârât (Tefsîru’l-Kuşeyri)*, .III / 509.

³⁹⁸ Bakara 2/ 155.

yenilemektedir. Bu şekilde gelişen süreç “*ecel*”e kadar devam edip gitmektedir. İmtihanın başlangıcı ve sonu şeklinde takip edip giden bir zaman süreci her kişinin kendine özel tabir caizse imtihan kağıdını oluşturmaktadır. Bu kağıdın içinde o anlık tercihlerden oluşan kodlamalar bulunmaktadır. İşte hesap gününde;

أَفْرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

“*Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak nefsin yeter.*” denilecektir.”³⁹⁹

Bu kitabın içeriğinde bulunanlar kişinin hayata geçirdiği tercihlerinden oluşan kodlamalardır.

Kişi her an bir sağanak halinde kendisine gelen bu tezahürlerden en uygun ve en doğru seçeneği belirleyebilmek için hangi zaman noktasına daha fazla ağırlık verecektir? Kur’an’ın başından sonuna kadar tüm ayetlerini genel bir bakış açısıyla incelediğimiz zaman bu konuda sadece bir zaman dilimini öncelemek pek mümkün görünmemektedir. Kur’an muhatabından hem geçmiş zamanı, hem gelecek zamanı hem de şimdiki zamanı -yani an’ı – dikkate almasını ister. Sadece bir zamana ağırlık verilerek yapılan tercihler İslam’ın ve Kur’an’ın “orta yol” anlayışına ters düşer⁴⁰⁰ ve kişinin yanlış tercihlerde bulunarak çizgiden çıkmamıza yol açar. Kişi tercihlerde bulunurken tüm zaman süreçlerini göz önünde bulundurmaya dikkat etmelidir. Nasıl ki araba kullanan bir insan dikiz aynalarıyla sürekli arkasını kontrol ederken gözü ileride arabasını kullanmakta ama bu an’ın içerisinde kararlarını vermekte, işte bunun gibi kişide geçmişini göz ardı etmeden geleceğe odaklanarak kararlarını ve tercihlerini şimdi vermek durumundadır. Araba kullanan bu üç bakıştan sadece birisine odaklanır da diğerlerini dikkatinden kaçırırsa trafik kazası yapma ihtimalini artırır, kişi de aynı şekilde yanlış tercihlerde bulunma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

³⁹⁹ İsra 17/14.

⁴⁰⁰ “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olacaksınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi **orta bir ümmet** yaptık. Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Rasul’e tabi olanlarla gerisin geri dönecekleri ayırt edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir.” (Bakara 2/143)

Kişinin sürekli doğru tercihlerde ya da yanlış tercihlerde bulunması gibi bir durum genelde gerçekleşmez. Çünkü sürekli doğruya ulaşabilmek, anlık tezahürlerden sürekli en doğrularını seçip uygulayabilmek nadirattan olup belki Allah'ın özel bir görevle görevlendirdiği Rasullere ait durum olabilir. Önemli olan kişinin fitrata uygun⁴⁰¹ güzel tercihlerde bulunma niyetinin ve çabasının olmasıdır. Kişinin sürekli Allah'ın kendisini yarattığı fitratına uygun bir yolda gitmesi için dua etmesi ve Allah'dan yardım dilemesi Kur'an'da önem verilen bir konudur. Nitekim Fatiha Suresi'nin 4. ayetinde:

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

“Bizi yönelt Dosdoğru Yol'a (Sıratı Müstakim)”⁴⁰² buyrulmaktadır. Bu duayı bütün Müslümanların namazlarında her gün defalarca tekrar etmeleri anlamsız değildir. Anlık tezahürlerden doğru tercihleri kullanarak doğru yolu bulmak ve doğru yolda kalmak kolay bir şey değildir, sürekli çaba ve gayret gerektirir. İlahi yardım ve destek olmaksızın sadece sınırlı yetilerle istenen yola girmek ve orada kalmak yeterli olmayabilir. Bu yüzden kişiden doğru yola ulaşmak konusunda dua ve istekte bulunması Kur'an'da istenmektedir.⁴⁰³ Kişinin bu imtihan sürecinde zorda kaldığı zamanlarda ilahi desteği yanında hissetmesi doğal bir durumdur ve doğru bir tercihe ulaşmak için yapılan doğru bir davranıştır. Tevbe ise kişinin yanlış tercihlerde

⁴⁰¹ “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı **fitrata sınımsız tutun**. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”(Rum 30/30)

⁴⁰² “**Sırat-ı müstakim**, “apaçık, dosdoğru ve hak yol” demektir. Burada yol kelimesinin dosdoğru diye nitelendirilmesi onun “hedefe ulaştırıcı en kısa yol” anlamına geldiğini gösterir. Ragıb el-İsfehani, istikamet kelimesinin genellikle düz bir çizgi gibi doğru olan yol hakkında kullanıldığını, bundan dolayı hak ve hakikat yoluna sırat-ı müstakim denildiğini belirtir. (*el-Müfredati kım md.*) Sırat-ı müstakim terkibi otuz üç ayette yer almaktadır... Bu ayetler irdelendiğinde peygamberlerin, doğruların, şehidlerin ve Salihlerin takip ettiği yolun bu yol olduğu değerlendirilebilir. Nitekim Peygamberimizde teheccüd namazına kalktığı zaman namaz kılmaya başlarken yaptığı duada Allah'a “Sen dilediğini sırat-ı müstakime erdirirsin.” şeklinde niyazda bulunduğu nakledilmektedir. (*Müslim, Müsafirin, 200*). Sırat-ı müstakim mü'minler için İslam dışı her türlü inançtan, Kur'an ve sünnete aykırı davranışlardan uzak durarak yaşamını sürdürme idealini ifade etmektedir.. Bu anlamda hidayet kelimesiyle de paralellik arzeder. (bkz. Alper Hülya, “Sırat-ı Müstakim”, *DİA*, XXXVII / 119)

⁴⁰³ “Rabbimiz şöyle dedi: Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.”(Mü'min 40/60)

bulunması, bunun sonucunda yanlış davranışlara yönelmesi halinde Sırat-ı müstakim'den çıkma tehlikesine karşı Allah'ın yardımını talep etmektir. Anlık etkilenmeler sonucunda yanlış tercihlerde bulunan ve tevbe yoluna başvuran ilk kişi şüphesiz ki atamız Adem (as) ve eşidir. Kur'an'da bu durum şöyle dile getirilir:

“Dedik ki: “Ey Adem! Sen ve eşin cennet yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır. “dedik. Derken Adem Rabbinden (vahy yoluyla) birtakım kelimelere sarıldı, (Allah da) onun tevbesini kabul etti. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir ve çok bağışlayandır. İnin oradan hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici gelir de kim ona uyarırsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.” dedik.”⁴⁰⁴

Adem'(as)in yaratılışından başlayan süreç, onun ve eşinin cennete yerleşmesiyle sonuçlanmış gibi görünse de işler yolunda gitmemiş araya değişik aktörler (şeytan ve nefis) ⁴⁰⁵ girerek kişinin (Adem ve eşinin) yanlış tercihlerde ve davranışlarda bulunması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Kişi anlık tercihlerinde geçmiş zamanda olanları veya gelecek zamanda olacakları tam olarak değerlendiremediği zaman yanlış düşme olasılığı artmaktadır. Nitekim bu olayda da Adem ve eşi Allah'ın kesin talimatına karşılık şeytanın ortaya çıkardığı tezahüre yönelmeleri, zaman ve mekan değerlendirmelerinde düştükleri yanlış göstermektedir. Adem ve eşinin yapmış oldukları yanlış tercih onların mutlu son gibi görünen “cennette kalma” statükolarının değişmesine neden olmuştur. Bu yanlış tercih onların sırat-ı müstakimden ayrılmaları gibi tehlikeli bir mecraya sürüklenmelerine yol açmıştır. Yerlerinden olmuşlar, bilmedikleri bir ortama

⁴⁰⁴ Bakara 2/35-38.

⁴⁰⁵ Şeytanın burada aktör olarak insanın karşısına dikilmesi öngörülebilir bir durumdur. Nitekim A'raf Suresi'nde: “Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun (sırat-ı müstakim) üzerinde elbette oturacağım.” (A'raf 7/16) buyrulmaktadır. Şeytan da ortaya çıkan süreç sonucunda tercihin bu şekilde ortaya koymuştur.

(dünyaya) düşmüşler ve şeytanın ortaya çıkardığı seçeneği seçmek gibi hiç istenmeyen bir davranışla Rablerine karşı mahcup olmuşlardır. Tevbe etmek, bu duruma düşen Adem ve eşinin tek kurtuluş reçetesi olmuştur. Geçmiş zamanda yaşananları geri getirmek mümkün olmasa da kişinin en azından bundan sonraki zaman çizgisinde yeniden yoluna “sırat-ı müstakim” de devam edebilmesinin yolunu açmıştır. Buna bir güreşçiyi örnek verebiliriz. Minderin dışına çıkan ve diskalifiye olmakla karşı karşıya kalan güreşçiyi hakem minderin ortasına davet eder. Güreşçi bu daveti kabul ederse güreş devam eder. Kazanma şansını böylece sürdürür. Adem ve eşi de Allah’tan aldıkları kelimeler doğrultusunda tevbe yaparak düştükleri kötü durumdan dua ve tevbe yoluyla kurtulmuşlar ve sırat-ı müstakimde kalma şansını tekrar kazanmışlardır.

Kişiye her an içeriden veya dışarıdan sürekli mesajlar gönderilmekte ve kişi bu mesajlarda istenen yönlendirmelere cevap vermek durumunda kalmaktadır. Örneğin melek gibi güç odaklarından kişinin iyiliğini isteyen güzel yönlendirmeler (*ilhamlar*) gelebileceği gibi, şeytan ve nefis gibi unsurlardan da kötü yönlendirmeler (*vesveseler*) gelebilmektedir. Aslında her iki taraftan gelen veriler kişiden bağımsız bir kaynaktan kişiye aktarılmaktadır. Kişinin buradaki sorumluluğu bu verileri kendisine verilen akıl yeteneği ile sorgulamak ve doğru veriyi davranışa dönüştürebilmektir. Adem peygamber olayında bunun bu şekilde olmadığı sonuçtan anlaşılmaktadır. Adem ve eşinin bu durumunun Kur’an’da bu şekilde verilmesi onu okuyan Kur’an muhatabına açık bir mesajdır. Kişi zaman içerisinde kendisine ulaşan anlık her veriyi dikkate almak durumundadır. Dikkatsizce kabul edilen her teklif ve davet kişiyi dönemeyeceği yanlış sonuçlara sürükleyebilir. Bu nedenle de Allah’ın kendisine vermiş olduğu yeteneklerin her zaman yeterli olmayacağını da dikkate alarak Allah’ın kendisini sırat-ı müstakim’de tutması için sürekli dua etmesi, yanlış tercihleri için sürekli tevbe ve istiğfarda bulunması büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

“Kur’an’da Zaman Kavramı ve An” adını verdiğimiz bu tezde, Kur’an’ın genel mahiyetiyle zamana ilişkin kullanımlarını ortaya koymaya çalıştık. Kelimenin Kur’an’da ve diğer dini metinlerde nasıl kullanıldığı açıklanmıştır. Zaman kelimesi Kur’an’da geçen bir kelime değildir. Diğer dini metinlerde de sıklıkla kullanılmamaktadır. Zamanı ifade eden çok sayıda farklı kelime gerek Kur’an’da gerekse diğer metinlerde geçmektedir. Bu bağlamda Kur’an’da zaman yerine kullanılan diğer kelimeler örnekleriyle açıklanmıştır. Ayrıca zamanın bir bölümünü gösteren çeşitli zaman terimleri sıralanarak ayetlerden örnekler verilmiş ve bunların zamanla olan ilgileri belirtilmiştir. Zamanı ifade eden kelimelerin kendi anlamlarının ifade etmeleri yanında, sıklıkla diğer terimlerin yerine de kullanıldığı sıklıkla görülmektedir. Bu terimlerden en belirgin olanı “*yevm*” kelimesidir. Kelime çok çeşitli zaman sürelerini ifade etmek için kullanılan çok anlamlı bir kelimedir. Zaman çizgisi içerisinde “an” dan başlayarak, “gün anlamında kullanılan geceyi ve gündüzü kapsayan süreyi ifade ettiği gibi kıyamet gününün bizim için belirsiz çok uzun zaman sürelerini de ifade etmektedir. Bu noktada “*yevm*” kelimesinin an anlamı ifade eden ayetlerine müfessirlerin ve araştırmacıların genellikle an anlamı vermek yerine farklı anlamlar verdiklerini ifade ettik. Bunun “zaman ve an farkındalığı” konusunda bir eksiklik olduğunu vurguladık.

Daha sonra teze de ismini veren “an” kelimesini inceleyerek, kelimenin zaman içerisindeki yerini ortaya koyduk. Kur’an’da “an” kelimesinin geçtiği ayetler sıralanıp açıklamalar yapılarak, konunun Kur’an’daki yerini tespit etmeye gayret ettik. Kur’an’da zaman bağlamında zikri geçen kelimelerin içerisinde “an farkındalığını” vurgulayan ayetlerin tespitinin yapılması çok dikkat edilmesi gerekli bir husustur. Zamana ilişkin kelimelerin sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılması, yapılan yorumlamalarda anlam kaymalarına neden olmaktadır. Türkçe meallerde meydana gelen zamana ilişkin bu anlam kaymalarına dikkat çektik. Tezin ana konusu olması hasebiyle “an meselesi” bağlamında Kur’an’ın muhatabına vermek istediği mesajlar, kişi de olması gereken kazanımlar konusu bazı önemli alt başlıklar halinde verilmiştir.

Zamanın bilincine varmanın, zamanın en küçük birimi olan anın hakkını verebilmenin Kur'an'ın bizden beklediği en önemli davranış tarzlarından biri olduğu ortaya konulmuştur. Nitekim insan başboş yaratılmamış, her anı Yüce Yaratıcının kontrolü altında kayda geçirilmektedir. Bu durumda kişinin her anını en uygun şekilde değerlendirmesi, Kur'an'a uygun bir "an farkındalığı" geliştirmesi gerekmektedir. Anlık her türlü devinimin dahi ilahi kaydın kapsamına girmesi, kişinin zaman farkındalığının an farkındalığına dönüşmesini zorunlu kıldığını kabul etmek gerekir. Araştırma da "an bilinçlenmesi"ni özümseyen bir Müslüman'ın zamanı ve anı yaratan Allah Teala ile olan ilişkilerinde daha samimi, ritüellerden uzaklaşarak daha doğal bir iletişime geçmesinin mümkün olduğunun vurgusu yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde geçmiş zaman algısının kişinin yaşadığı ana etkisi üzerinde durulmuştur. Kur'an'da geçmiş zaman algısının kişi de nasıl geçmiş zaman yanlışlarına dönüştüğü örneklerle açıklanmıştır. Geçmiş zamana yönelmenin ana amacı kişinin onlardan alacağı ibret ve çıkaracağı derslerden ibarettir. Geçmiş bugüne taşımak, hele hele aynen monte etmek Kur'an mesajına karşı çıkan cahiliye anlayışının önemli bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır.

Kur'an'ın, an noktasından başlayarak geleceğe uzanan zaman perspektifi, ağırlıklı olarak "*kıyamet ve hesap günü*" olarak karşımıza çıkar. Gelecek zamana ilişkin hangi kelimeyi hesap gününü içeren bir zaman süreciyle kıyaslamaya kalksak, değerinin sıfırlanacağı; kalan tek gerçeğin hesap günü olacağı açıktır. Kur'an indirilen ilk ayetlerden itibaren (Fatiha, ¼) muhatabının dikkatini kıyamet gününe ve ötesine çekmektedir. Kıyamet gününde en fazla hüsrana uğrayan kişilerin geçmişte yaptıkları en önemli yanlış, yapılması gerekli davranışları zamanında ve yerinde ortaya koyamamalarıdır. Yapılması gerekli pek çok görevi erteleyerek andan uzaklaşmaları ve zaman içerisinde bu uzaklaşmanın telafi edilemez boyutlara varmasıdır. Kişinin kıyamet günü dehşetinden ve hesap gününün zorluğundan gafil olması ve dikkatini dünya hayatının geçiciliğine kaptırması gelecek zaman anlayışındaki yanlışın bir sonucudur. Araştırmada kişinin ana önem vermesinin diğer zaman dilimlerini ıskalması anlamına gelmediği ayrıca vurgulanmıştır. Kişi geçmişini unutmadan, geleceğini de göz önünde tutarak şimdiki zamanda kararlar vermek durumundadır. Geçmişinde dua edenlerin, rahata eriştikleri zaman nasıl bu

yaptıkları duayı unuttukları ve eski yanlışlarına döndükleri (Ankebut, 29/65) Kur'an'da verilen bir örnektir. Eyyamcı kişiliklerin, geliştirdikleri karakter yapısı içerisinde doğru ve yanlış pek çok davranış tarzını barındırdıkları gözlenen bir durumdur. Bu kişilikler zaman ve zemine göre anlık davranış geçişlerini yaparak durumdan azami istifade yoluna gidebilmektedirler. Kişilerin şirk ve nifaka düşmelerinde etkin olan bu kişilik yapısından kurtulmaları ancak zamanlar arasında tutarlı davranışlar sergilemeleriyle mümkündür. Küfür ve iman arasında bocalayan bir kişilik yapısı (Nisa 4/143) Allah'ın yürümemizi istediği yoldan sapmanın en önemli sebebidir. İnanç düzeyinde gerçekleşen bu geçiş durumları daha alt düzey davranışlarda sürekli gerçekleşmektedir. Kişinin anlık zaman süreçlerinde tutarlı davranışlar sergilemesi, geçmişini geleceğe bağlarken, an bağlantılarını doğru gerçekleştirilmesi bu bocalamaları asgariye düşürecektir.

Zamanlar arasında sağlıklı geçişler yapabilmek, zaman ve mekan tutarlılığını gerçekleştirebilmek dünyada ve ahirette başarı ve mutluluğa ulaşabilmenin en önemli gereğidir. Bu konuda Kur'an'dan Yunus peygamberin tevbesinin kabul edilmesini, buna mukabil Firavn'ın tevbe ve imanının kabul edilmemesini örnek gösterdik. Geçmişinde tutarlı davranışlar sergileyen Yunus peygamber Allah tarafından affedilerek yeniden görevlendirilmiş, Firavn ise helak edilmiştir. Geçmişinde yanlışlıklar içerisine batmış bir kişinin şimdisi ve geleceği de büyük ihtimalle o minvalde olacaktır. An farkındalığı içerisinde hareket eden insanla, anlık yaşayan insan arasında farklar olduğunu belirttik. Kur'an'da anlık yaşayan insanlar pek çok ayette eleştirilmektedir. Kur'an okuyan bir kişinin Kur'an mesajını alması ve bunu hayatına aktarabilmesinde zaman olgusu büyük önem taşımaktadır. "An Bilinci Oluşturabilmek" bölümünde Kur'an'ın muhatabından anlık isteklerde bulunduğu konusu incelenmiştir. Daha ilk indirilen ayetlerde (Alak 96/1-5) Kur'an muhatabından, "okumasını" istemektedir. Buradan başlayarak Kur'an pek çok ayetinde muhatabından okuduğu anda yapmasını istediği pek çok emir ve nehiy sıralamaktadır. Kişinin Kur'an'ın hemen yapılmasını istediği emir ve nehiyleri yapabilmesi için öncelikle Kur'an'ı doğru bir şekilde okuması ve anlaması gerekmektedir. Anlaşılmayan bir metnin içeriğinde istenen hususlar da anlaşılamayacağından hiçbir zaman hayata geçirilemeyecektir. Kur'an bunu hiçbir zaman istemez.

Kur'an muhatabının düşüncesiyle, davranışlarıyla, alışkanlıklarıyla ve karakteriyle doğru zaman ve mekanda bulunmasına, tercihlerini bu yönde kullanmasına büyük önem vermektedir. Tercihleri sürekli doğru yönde kullanmak her zaman mümkün olamamaktadır. Çünkü kişiye farklı yönlerden doğru ya da yanlış bir çok veri ulaşmaktadır. Kişi bu verilerden en doğru olanı her zaman bulamamakta ve yanlışlara düşmektedir. Kişinin maruz kaldığı mesaj bombardımanı konusunda Kur'an'da verilen Yahudiler ve Hıristiyanlar örneğini inceledik (Bakara 2/135). Rasul'ün insanlara gönderilmesinin önemli bir nedeni de çeşitli kaynaklardan iletilen yanlış mesajlar nedeniyle bocalayan ve yolunu şaşırان insanlara seçmeleri gereken doğru seçeneği hatırlatmaktan ibarettir. Rasuller zaman zaman insanlara gelerek yanlış mesajlar konusunda uyarılarda bulunmuşlar, doğru seçenek konusunda yönlendirme yapmışlardır. Bu kadar yanlış veya doğru mesaj arasından Rasullerin getirdiği mesajı algılayabilen kişiler imtihanı kazanan kişiler olmuşlardır. Her an yaratımın sayısız ve değişik tezahürleri alem-i gaybdan alem-i şehâdete düşmektedir. Bu tezahürleri layık-ı vechile yakalayabilmek ve değerlendirmek ancak an farkındalığı gerçekleştirmekle mümkündür. Bu konu Kur'an'da açıkça dile getirilir. (Rahman, 55/29). Yaratımın sürekli olması demek sürekli değişim demektir. Sürekli değişen bir dünyada kişi de sürekli değişmektedir. Çünkü yaratımın sürekliliği kişinin kendisinde ve içerisinde de meydana gelmektedir. Bu açıdan kişinin bu değişime ayak uydurabilmesi, donuk kalmaması gerekmektedir. Kişi bu noktada anlık tercihler yapmaktan ziyade, geçmiş zaman, şimdi ve gelecek zaman değerlendirmelerini en hızlı ve en sağlıklı biçimde yapabilecek an farkındalığını geliştirmesi gerekmektedir. Kişinin doğru tercihlerde bulunabilmesi için Kur'an'ın önerdiği iki önemli kelime üzerinde ayrıca durduk: Dua ve tevbe. Kişinin fitratına uygun doğru tercihlerde bulunması için çaba ve gayret sarf etmesinin yanında Allah'a da dua etmesi (Fatıha, ¼) önemli bir husustur. Tevbe ise kişinin yanlış tercihlerde bulunması, bunun sonucunda yanlış davranışlara yönelmesi halinde Sırat-ı müstakim'den çıkma tehlikesine karşı Allah'ın yardımını talep etmektir. Anlık etkilenmeler sonucunda yanlış tercihlerde bulunan ve tevbe yoluna başvuran ilk kişi olan atamız Adem (a.s.) ve eşini bu konuda örnek olarak verdik (Bakara, 2/35-38).

Son olarak söylemek gerekir ki, Kur'an'ın zaman ve ana ilişkin görüşleri bu konuda söz söyleyen sayısız disiplinden ayrılmaktadır. Mutlak anlamda Allah'ın yarattığı sistemin bir parçası olan zaman, Kur'an muhatabının öncelikle dikkate alması gereken bir husustur. Bu hususu dikkate almak isteyen kişi, hayatında bu “an farkındalığını” geliştirmek durumundadır. Yoksa Allah Teala'nın istediği seçenekleri seçmesi, doğru bir hayat tarzına ve zaman sürecine sahip olamayacaktır. An bütün zaman sürecinin en küçük birimidir. Ama aynı zamanda en önemli birimidir. Anı kurtaran anları kurtarır, anları kurtaran zamanları kurtarır bilinciyle hareket etmek gerekmektedir.

Hani bir gün Aynalı Baba ney ile taksimini bitirdikten sonra hafif ve davudi bir sesle şu dizeleri eleğimsağma gibi semadan Raci'nin gönlüne indiriyordu:

“Ey can! Yok olacak olan bu aleme ibretle bak;

gafletten kurtul;

meydan boş değildir.

Sultan Süleyman ve İskender Han neredeler?

Yüz bin senelik ömrü neşe ile geçersen de hepsi “bir ân”dan ibaret.”⁴⁰⁶

İşte o an, geçirilen bütün bir zamanın hülasasıdır. İşte o an, geçirilen zamanın özeti ve özütü olarak muhatabınca kullanıldığı veya dönüştürüldüğü şekliyle ilahi huzura arz edilecektir. Zaman ve mekanın insan tarafından insanca kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili sorgulamalar, dünya düzleminde geçerli zaman mefhumunun ötesinde bir zaman – mekan ortamında yapılacaktır. Zamanı ömürlerine dönüştürenler veya ömürlerini zamanla tüketenlerin o gün en küçük amelleri bile ilahi tartıya girecektir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *A'mak-ı Hayal*, Haz. Ahmet Gürtaş, İstanbul 1971, s.23.

⁴⁰⁷ “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükafatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.”(Zilzal 99/7-8).

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'es-San'anî el-Hımyerî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1419.

Açıkgenç, Alparslan, “İslam Düşüncesinde Zaman Anlayışının Felsefî Tahlili”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, İstanbul 2016.

Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşif el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1990.

Alper, Hülya, “Sırât-ı Müstakîm” *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII / 119.

Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX/109.

Altıntaş Halil ve Şahin Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli.*, DİB Yay., Ankara, 2009.

Augustinus, İtirafı, (Çev. Dominik Pamir), Kaknüs Yy., İstanbul, 2007.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut, h.1420.

Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, İstanbul, 1989, II /238.

Buhari, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillah, *Sahîhu'l- Buhârî*, Dâru'n- Necât, h.1422.

Canan, İbrahim, *İslâm'da Zaman Tanzimi*, Cihan Yay. İstanbul.1985.

Ceyhan, Semih, “Vakit”, *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXII / 491.

Cüceloğlu, Doğan, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Sistem Yay., İstanbul 1996.

Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Çağrı, Mustafa, “Vesvese”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIII /71.

Çantay, Hasan Basri, *Tefsirli Kur'an Meali*, Risale Yay., İstanbul,2011.

Çiçek, Yakup, “Fecir”, *DİA*, İstanbul 1995, XII / 286.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-dîn el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhîtu fi't-Tefsîri*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, h.1420.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, tsz.

Eren, Hasan ve ark., *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1988.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r- Risale, Beyrut, 2005.

Gürer, Betül, “Allah'ın ed-Dehr Esması Bağlamında Tasavvuf Düşüncesinde Zaman Algısı: Sadreddin Konevi ve Molla. Fenari Örneği”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, İstanbul 2016.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1415.

Hicazî, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, Dâru'l-Cîl el-Cedîd,h.1413.

Işık, Emin, “Duhâ Suresi”, *DİA*, İstanbul 1994, IX/546.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara tsz.

İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, (terc. Demirli Ekrem), Litera Yay., İstanbul,2006.

_____, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Saatlerin Hazinesi*, (Terc. Selahaddin Alpay), Sümer Kitabevi, İstanbul, 1973.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984.

İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Galib el-Muharibî el- Endelüsî, *el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut h.1422.

İbnü'l- Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, Dâru'l-Kütübi'l-A'rabî, Beyrut h.1422.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, Suûdiye, h.1419.

İbn Ebî Zemenîn el-Mâlikî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, el-Fârûk el-Hadîse, Mısır, 2002,

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-Tayyibe li'n-Neşir ve't-Tevzi', 1999.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâr Sâdır, Beyrut, h.1414.

İbn Münzîr en-Nisabûrî, *Kitâbu Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Meâsir, Medine, 2002.

İbrahim, Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'd-Da've, Kahire.

Karaman, Hayrettin ve ark., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara,2017.

_____, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2008.

Keyes Ken Jr., *Yüksek Bilinç Kılavuzu*, (Çev. Birol Çetinkaya), Akaşa Yay., İstanbul 1995.

Kılıç, M.Erol, "İbnu'l-Arabi", *DİA*, İstanbul,1999, XX /493-506.

Kısa Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, Armağan Yay., Konya, 2012.

Komisyon, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yy., İstanbul, 1990.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1964.

Kuşeyrî, Ebu'l- Kasım Abdulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik, *Letâifu'l-İşârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*, el- Hey'etu'l-Mısriyye, Mısır tsz.

_____, *Risâle-i Kuşeyriye*, (Çev. Ali Arslan), Arslan Yay., İstanbul, 1978.

Kutluer, İlhan, "Zaman", *DİA*, İstanbul, 2013, XXXXIV /111.

Kutub, Seyyid, *Fi Zılali'l-Kur'an*, Çev. Bekir Karlığa ve ark., Hikmet Yay., İstanbul 1972.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâr kütübü'l- İlmiye, Beyrut.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*,(Terc. Muhammed Han Kayanî ve ark.) İnsan Yay., İstanbul, 1986.

- Mücâhid, Ebü l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, Dâru'l- Fikri'l-İslâmî el-Hadîseti, Mısır,1989.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, h.1423.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Musnedu's-Sahîh el- Muhtasar*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut tsz.
- Neseî, Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed b.Mahmud Hafizu'd- din, *Tefsîru'n-Neseî*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.
- Nisaburî, Mahmud b. Ebi'l-Hasan b. el-Huseyn, *İ'câzu'l-Beyân an Meâni'l-Kur'ân*, Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, Beyrut h.1415.
- Piriş, Şaban, *Kur'an'ı Kerim Türkçe Anlamı*, Okyanus Kitabevi, İstanbul 2013
- Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dımeşk, h.1412 .
- Râzî, Fahru'd-Dîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et-Temîmî el-Bekrî er- Razî eş-Şâfî, *Mefâtihu'l- Ğayb*, İhyâi'-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, h.1420.
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, (Gümüş Sadrettin ve Yılmaz Nedim)Ensar Neşriyat.,İstanbul, 1993.
- _____, Muhammed Ali, *Muhtasar Tefsîri İbn Kesîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1981.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim Ebû İshak, *el-Keşşâf ve'l-Beyân an Tefsîri'l- Kur'ân*, Dâr İhyâi't- Türâs el-A'rabî, Beyrut, 2002.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Kerîm (Bahru'l-Ulûm)*.

Sülemî, Muhammed b. el-Huseyn el-Ezdî Ebû Abdîrrahmân, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, (Çev. Süleyman Ateş, AÜ Basımevi, Ankara 1981.

Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, *A'mak-ı Hayal*, (Haz. Ahmet Gürtaş), İstanbul 1971,

Şener, Abdulkadir ve ark., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı – Yorumlu Meali*, TDV Yay., İzmir 2016.

Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul, 2012.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Galib el-Amelî Ebu Ca'fer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Müesseses er-Risale, 2000.

Topaloğlu, Bekir, "Huld", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII / 324.

Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *AÜDTCF*, 47, 2 (2007).

Türkmen, Sadık, *İniş Sırasına Göre Kur'an'ın (Kâinat-Sünnet ve Akıl-Bilim Işığında Yapılmış) Türkçe Çevirisi*, Sadık Türkmen Yay., İstanbul, 2010.

Tütün, Sevgi,, "Hac 47, Secde 5 ve Mearic 4. Ayetlerin Tefsirlerdeki Yorumu", *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, İstanbul, 2016.

Uludağ, Süleyman, "Ān-ı Dâim", *DİA*, İstanbul, 1991, III/101.

Yaşaroğlu, M.Kâmil, "Vakit", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXII/489.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ān", *DİA*, İstanbul, 1991, III/100.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, 1985.

Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed Abdillatif, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Terc. Şerh: Kamil Miras), DİB Yay., Ankara 1987.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez- Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâb el-A'rabî, Beyrut, h.1407.

Elektronik Ortam Kaynakları:

- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303813> (Kayagil, Süleyman M., “Meani'l-Kur'an'da el-Ahfeş'in Şiirle İstişhadda Bulunduğu Garib Kelimeler.”) 29/04/2017
- http://www.ntv.com.tr/saglik/dunyada-ortalama-yasam-suresi-5-yil-uzadi,q9-0-9be4UaTVtD8PfX5_A 11/07/2017.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Esmâ PASLI	İmza:	
Doğum Yeri:	BEYKONAK		
Doğum Tarihi:	03/03/1967		
Medeni Durumu:	Evli		
Öğrenim Durumu			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer
İlkokul	Seydişehir Atatürk İlk.		KONYA
Ortaokul	Seydişehir İHL		KONYA
Lise	Seydişehir İHL		KONYA
Lisans	AÜ İlahiyat Fak.		ANKARA
Yüksek Lisans	NE Üniversitesi		KONYA
Becerileri			
İlgi Alanları:			
İş Deneyimi:			
Aldığı Ödüller:			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:			
E-posta	canpasli@gmail.com		
Tel:	0 506 468 5104		
Adres	Nakipoğlu Mah. Köprübaşı Cad. Ovaloğlu Sit. D Bl. No:24 Karatay / KONYA		